

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

KUR'AN'DA HALK VE HÜKÜMDAR İLİŞKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MOUSTAPHA FOFANA
19810601046

DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ AYŞE BETÜL ORUÇ

KONYA-2022

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

BİLİMSELETİKSAYFASI

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle

Öğrencinin	Adı Soyadı	MOUSTAPHA FOFANA		
	Numarası			
	Ana Bilim /BilimDalı	Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	KUR'AN'DA HALK VE HÜKÜMDAR İLİŞKİSİ			

riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı

İmzası

İÇİNDEKİLER

BİLİMSELETİKSAYFASI	i
TEŞEKKÜR.....	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	vii
YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU	viii

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KAPSAMI

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU.....	1
2. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI	2
3. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	2
4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	3
5. TEORİK ÇERÇEVE VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR.....	3

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. HİLAFET VE İMAMET KAVRAMI.....	4
2. Hükümdar ve Halk Kavramının Kur'ân-ı Kerîm Bağlamında Tanımı	7
2.1. Lügat Anlamı:.....	7
2.2. İstılah Anlamı:	7
2.3. Velayetin lüğavi ve terim anlamı açısından ilişkisi	9
2.4. Raiyye Lügat ve İstılahi Tanımı	9
2.5. Kur'an'da Velayet Şartları	12
3. Hükümdar ile Halk Arasındaki İlişkilere Dair Naslar.....	16
3.1. Âyetler.....	16
3.2. Hadisler	20
3.3. Sahâbiye Ait Rivayetler	21
4. Kur'ân-I Kerîm Işığında Hükümdar İle Halk Arasındaki İlişkilerin Türleri.....	26
4.1. Bağlılık Sözü İlişkisi	27
4.2. Müşâvere İlişkisi	30

4.3. İtaat İlişkisi.....	35
4.4. Mes'ûliyyet (Hesap Verme) İlişkisi.....	36
5.Kur'ân-I Kerîm Işığında Hükümdar İle Halk Arasındaki İlişkinin Özellikleri	37
5.1. İlahi Nitelikli Olması	38
5.2. Bir Nevi İbadet Olması.....	38
5.3. Karşılıklı Saygıya Dayalı Olması.....	39
5.4. Karşılık Güvene Dayalı Olması	41
5.5. İslam Kardeşliği Temeline Dayanması	42
5.6. Ölçülü Ve Dengeli Olması.....	44

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN IŞIĞINDA GENEL OLARAK HÜKÜMDAR VE HALKIN ÖNEMİ

1. Hükümdar-Halk Arasındaki İlişkinin Kur'ân'daki Amacı	47
2.1. “Bir İşten Maksat Ne İse Hüküm Ona Göredir” Kaidesi	48
2.2. “Zararın Önlenmesi, Faydanın Temininden Önceliklidir” Kaidesi	49
2.3. “Raiyye Üzerinde Tasarruf, Maslahata Menûttur!” Kaidesi	51
2.4. Maslahat Teorisi	53
3. Âlimlerin Kur'ân Bağlamında Hükümdar-Halk İlişisine Dair Görüşleri	54
3.1. İbadet Esasına Dair Görüşleri.....	55
3.2. Hukûkî Eşitliğe Dair Görüşleri.....	55
4. Kur'ân-ı Kerîm'de Hükümdarın Halka Yönelik Görevleri.....	60
4.1. Dini Korumak.....	63
4.2. Anlaşmazlıklarda Dini Ölçü Almak.....	64
4.3. Emniyet Güvenlik Asayiş.....	65
4.4. Hak ve hukukî Teminat.....	65
4.5. Dış Güvenlik	65
4.6. İdari İşleri Düzenlemek.....	66
4.7. Halkın İşleri İle Bizzat Meşgul Olmak	67
5. Kur'ân-ı Kerîm'de Halkın Hükümdara Yönelik Görevleri	70
5.1. İtaat ve Bağlılık	71
5.2. Nasihat ve Tavsiye.....	76
5.3. “Emir Bi'l-Ma'Rûf Nehiy Ani'l-Münker” Prensibini Hatırlatma	79

5.4. Söylentilere Kulak Asmamak.....	82
SONUÇ.....	84
KAYNAKLAR.....	86

TEŞEKKÜR

Yüksek lisansa ilk başladığım günden beri ders dönemi boyunca derslerde veya ders dışı ortamlarda karşılaştığım bütün zorluklar esnasında kolaylaştırıcı ve yardımcı tavsiyeleriyle yanımda olan; araştırma, öğrenme ve ilerlememe katkı sağlayan Necmettin Erbakan Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı / Tefsir Bilim Dalı hocalarıma teşekkür ederim. Özelde bu desteklerinin yanı sıra tez yazım sürecimde yardım ve desteklerini hep üzerimde hissettiğim tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Betül Oruç hocama teşekkürü bir borç bilirim. Bütün hayatım boyunca beni koşulsuz seven ve maddi-manevi destekte bulunan arkadaşlarıma; beni daima motive eden ve her zaman destekleyen aileme sonsuz şükranlarımı sunarım.

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	MOUSTAPHA FOFANA		
	Numarası	19810601046		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Tefsir		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. AYeşe Betül ORUÇ		
Tezin Adı	KUR'AN'DA HALK VE HÜKÜMDAR İLİŞKİSİ			

Yüce Kur'an'da hükümdar ile halk (yönetene ile yönetilen) arasındaki ilişkinin çok büyük önemi vardır. Yüce Kur'an'da pek çok âyet-i kerîmede bu ilişkinin ve bununla ilgili hususların öneminin altı çizilmiştir. İslam hukukunda, halkın siyasi hakları, hukuk çerçevesinde garanti altına alınmış, hükümdarların nitelik ve tasarrufları, Müslüman olmak, reşit ve erkek olmak, adil ve bilgili olmak, özgür ve fiziksel yeterliliğe sahip olmak gibi çeşitli yetki şartları âyetlerde açıklanmıştır. Kur'an'da mübâyya (biatleşme), müşâvere (danışma ve danışma kurulu), mütâavat (meşrû emirlere uyma) ve mes'ûliyyet (hesap verme) gibi hükümdar ile halk arasındaki ilişki türlerine dikkat çekilmiş, bu önemi büyük ilişkinin özellikleri beyan edilmiştir. Bu doğrultuda çalışmada dil, tefsir, hadis, siyaset ve benzeri kaynaklardan istifade ederek konuyu iki bölümde ele aldık. Birinci bölümde tez konusunun dil ve terim anlamı açıklanmış, hükümdar ile halk arasındaki ilişkinin Kur'an-ı Kerîm bağlamında izah edilmiş, "velayet [yetki]" kelimesinin dil ve terim anlamı arasındaki ilişki ortaya konmuştur. Ardından Kur'an-ı Kerîm ışığında hükümdar ile halk arasındaki ilişkiye dair âyet-i kerîmeler, hadisler, sahabe ve tabiin görüşleri ele alınmış; bu ilişkinin Kur'an-ı Kerîm'deki türleri üzerinde durulmuş, özellikleri incelenmiştir. İkinci bölümde hükümdar ile halk arasındaki ilişki genel öneminden bahsedilmiş, yüce Kur'an'da bu ilişkiyi dile getirişindeki amaçlar incelenmiş, âlimlerin konuya dair görüşlerine temas edilmiştir. Daha sonra hükümdar ile halkın Kur'an'daki birbirlerine karşı görev ve hakları ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Tefsir, Kur'an, hükümdar, halk, siyaset.

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	MOUSTAPHA FOFANA		
	Student Number	19810601046		
	Department	Main Islamic Science Tafsir		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	☒	
		Doctoral Degree (Ph.D.)	☐	
	Supervisor	Dr. Öğr. Ayeşe Betül ORUÇ		
Title of the Thesis/Dissertation	The Relationship Between the Governor and the people in the Quran			

In the light of the Qur'an, the relationship between the President and the people (the ruler and the ruled) is of great importance. In many verses of the Qur'an, the importance of this relationship and the issues related to it have been underlined. In Islamic law, the political rights of the people are guaranteed within the framework of the law, and various authority conditions such as the qualifications and dispositions of the President, being Muslim, being of age and male, being fair and knowledgeable, being free and having physical competence are explained in verses. In the Qur'an, attention is drawn to the types of relations between the President and the people, such as mubâyaa (pledging allegiance), consultation (advisory and advisory board), mutâavat (following legitimate orders) and mes'ûliyyet (giving account) has been declared. In this direction, we discussed the subject in two parts by making use of language, tafsir, hadith, politics and similar sources. In the first chapter, the language and term meaning of the thesis topic is explained, the relationship between the President and the people is explained in the context of the Qur'an, and the relationship between the language and the term meaning of the word "velayet [authority]" is revealed. Then, in the light of the Qur'an, the verses, hadiths, the views of the Companions and the Tabi'in about the relationship between the President and the people were discussed; The types of this relationship in the Qur'an are emphasized and its features are examined. In the second part, the general importance of the relationship between the President and the people was mentioned, the aims of the Qur'an in expressing this relationship were examined, and the views of the scholars on the subject were touched upon. Then, the duties and rights of the President and the people against each other in the Qur'an are discussed.

Keywords: Tafsir, Qur'an, president, people, politics.

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KAPSAMI

1. Araştırmanın Konusu

İslam, hükümdar ile halk arasındaki ilişkiye dair açık ve kapsamlı bir yaklaşım geliştirmiştir. Âlimler, bu ilişkiyle ilgili hususları ve taraflardan her birinin görev ve haklarını fıkıh siyaset kitaplarında, yüce Kur'an-ın bir hayat tarzı olarak özel bir sisteme sahip olduğunu gösterecek şekilde tartışmışlardır. Nitekim Kur'an'da bizlere dinin özelliklerini açıklamış, hükümler koymuş, helal ve haramın arasını ayırmış, bu sayede yaratılışın maslahatları belirlenmiş, hakikat ilkeleri sabit olmuş, en iyi takdir ve en hikmetli tedbir yöneticilere bırakılmıştır. Ayrıca bu apaçık kitap bizlere hükümdar ile halk arasındaki ilişkiyi de göstermiştir, çünkü liderlik makamlarına gelen birçok insan, içerisinde bulunduğu durumun hakikatini unuttur ve soyları veya toplumdaki prestijleri ve asillikleri nedeniyle bu vazifenin kendileri için bir hak olduğunu düşünürler. Sonra da liderlikleri altındaki insanlarla büyük bir küstahlıkla muhatap olurlar, onlara danışmazlar ve onlardan gelen herhangi bir itirazı ve öneriyi kabul etmezler.

Liderlik makamı ne kadar yüksek olursa, bu durum aynı oranda belirginleşir. Öyle ki ülkeler liderlerinin mülkiyeti haline gelinceye dek kendi halklarını hiçe sayarak istediklerini yaparlar, istedikleri gibi davranırlar ve kamusal konularda kendi özel mülkleriymiş gibi hareket ederler. Öyle ki devletin mülkiyeti ile bunlardan birinin özel mülkiyeti arasındaki farkı anlayamazsınız. Bu davranışlara itiraz eden veya neden, nerede ve nasıl şeklinde soru soranların vay haline. Bu haksız üstünlük taslama, yönetici ile halk arasında derin bir boşluk yaratmıştır. Bu da yöneticinin, halkın taleplerine veya ihtiyaçlarına karşı kayıtsız kalması, onlara zorbalık yapması ve onlarla alay etmesi olarak kendini göstermektedir.

Öte yandan halkını umursamayan hükümdarlara karşı tebaanın nefreti kök salmıştır. Yüce Kur'an-ın ışığında hükümdar ile halk arasındaki ilişkiyi yöneten çerçevede olması gereken normal durum böyle bir durum değildir. Çünkü normal bir ilişkide olması gereken, karşılıklı sevgi ilişkisi, her iki tarafın da birbirine karşı ihtimam göstermesi ve her birinin elindeki ve emrindeki şeylerle diğerine fayda sağlaması ve

ihtiyaçlarını gidermeye çalışmasıdır. Hükümdar ile halk arasındaki ilişki bir merhamet ve sevgi ilişkisidir ve bu araştırmanın konusu yüce Kur'an ışığında bu ilişkilerle ilgilidir.

2. Araştırmanın Kapsamı

Bu araştırma,(Kur'an ışığında hükümdar ve halk ilişkisi) konusunu ele almaktadır. Bu araştırmanın sınırları, Kur'an bağlamında hükümdar ile halk arasındaki ilişki kavramı ve bu konuyla anlam bakımından ilgili olan diğer kavramlar üzerine kurulu olacaktır. Bahsettiklerimizden hareketle Kur'an ışığında hükümdar ile halk arasındaki ilişki kavramı bu araştırmanın sınırlarını oluşturmaktadır. Konu ve türleri hakkında Kur'an'da varit olan ayetlerden çıkarımlar yapılması ve Kur'an'ın bunları zikretmekteki amaçlarının açıklanmasının yanı sıra özellikle Kur'an'da yöneticinin halka ve halkın yöneticiye karşı görevleri olmak üzere Kur'an metinlerine göre yönetici ile halk arasındaki ilişkiye dair alimlerin söyledikleri sözler aktarılacaktır.

3. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırma, Kur'an'da yönetici ve halk arasındaki ilişkide İslam şeriatının hükmünü göstermeyi, her zaman ve yer için İslam şeriatının geçerliliğini açıklamayı, yöneticinin halk üzerindeki hakları ve halkın yönetici üzerindeki hakları hususunda ifrat ve tefrit olmaksızın Kur'an'ın duruşunu beyan etmeyi, İslam şeriatının diğer dinler ve diğer yasalar üzerindeki üstünlüğünü vurgulamayı, Allah'ın kitabında bahsi geçen yönetici ve halk ilişkisi olgusu hakkında insanlara bilgi vermeyi ve Kur'an'dan faydalanarak bu konunun kavramının genel anlamını açıklığa kavuşturmayı hedeflemektedir.

Bu araştırma aynı zamanda yönetici ile halk arasındaki ilişki türlerini ve Kur'an-ı Kerim'in bu türleri zikretmekteki amaçlarını açıklığa kavuşturmayı, insanları uyarmayı ve bunun her bir türüyle büyük bir önemi haiz olduğunu onlara bildirmeyi ve Allah'ın Kur'an-ı Kerim'de bize bildirdikleri sayesinde yönetici ile halk arasındaki ilişki türlerinden ibret ve dersler çıkarmayı amaçlamaktadır.

Bu araştırma ayrıca bize Kur'an'da yönetici ile halk arasındaki ilişkinin durumunu, bunun Cenâb-ı Hakk'ın nezdinde bir emanet olduğunu, bu emanetin ehlinin kıyamet gününde Allah'a karşı sorumlu olduğunu ve bu emaneti yerine getirmenin

Cenâb-ı Hakk'ın aziz kitabında bildirdiği Allah'ın mümin kullarının vasıflarından biri olduğunu göstermektedir.

4. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmada araştırmacı, yönetici ile halk arasındaki ilişki terimiyle ilgili Kur'an ayetlerini takip ederek kavramsal ve analitik bir yaklaşım kullanmış, yönetici ile halk arasındaki ilişki ve türleri ile ilgili Kur'an âyetleri ve örneklerinin tümevarımını yapmıştır. Ayrıca bu araştırmanın konusu ile ilgili ayetlerde müfessilerin ve âlimlerin görüşleri incelemiş ve araştırmanın konularına ve başlıklarına uygun olanlara temas edilmiştir.

5. Teorik Çerçeve ve İlgili Araştırmalar

Bilimsel araştırma ve çalışmaların beklentilerini araştırarak, bu konunun daha önceden bizim sunduğumuz şekilde araştırıldığını göremedik. Bunun dışındameselenin bir yönünü ele alantezler ve çalışmalara ulaşılmıştır:

Halk Protesto Araçlarının Hükümleri, Doktora derecesi almak için Yüksek Yargı Enstitüsü Şeriat Siyaseti Bölümüne sunulan, Abdullah bin Saleh Abdul Rahman Al-Adhaibi tarafından hazırlanan bilimsel bir tez.

Vali ve Tebaanın Reformunda Yasal Politika, yazar: Şeyh Al-İslam Ahmed bin Abdul Halim bin Abdul Salam bin Teymiyyah.

Sultanlık Hükümleri ve Dini Vesayet Kitabı, yazar: Abi Al-Hassan Ali bin Muhammed bin Habib Al-Mawardî.

Kur'an ve Sünnet'te Şer'i Siyaset, Faslı Yazar: d. Abdullah Bouvim.

Şer'i Siyaset Işığında Yahudilerle Mücadelemiz, Muhammed Osman Şubeyr, Kuveyt Üniversitesi Şeriat Fakültesi öğretim üyesi.

BİRİNCİ BÖLÜM **KAVRAMSAL ÇERÇEVE**

İnsanın her iki dünya saadetini temin etmeyi amaçlayan İslam dini, bu kapsamda, toplum hayatını düzenleyen, maddi-manevi müeyyidelerle desteklenmiş ahlaki ve hukuki birçok düzenleme getirmiş, bireyden en üst noktadaki yöneticiye kadar herkese sorumluluk bilinci yüklemiştir.

Kişilerin yükümlülükleri konumlarına göre farklılık arz etmektedir. Elbette, bir aile reisinin, bir okulun, bir vakfın, bir kurumun, devlet idaresini üstlenenlerin sorumluluğu, görevleri icabı, ağırlık ve kapsam olarak birbirinden farklıdır. Dolayısıyla, yöneten, yönetilenden daha fazla sorumluluğa sahiptir. Zira yetki ve güce paralel olarak, insanlara karşı hizmet etme, Rabbine karşı da kulluk yapma yükümlülüğü artacak veya azalacaktır. Bu nedenle İslam tarihi, idareci konumuna getirilmeyi istemeyen ve bundan şiddetle kaçınan Müslüman şahsiyetlerin örnekleriyle doludur.

Yeryüzünde Allah'ın halifeliği üstlenmiş bulunan Müslüman için yönetim, kaçınılmaz bir sorumluluktur. Yeryüzünde adaletin hâkim olması için var gücüyle çalışmak, insanların huzur, sükûn ve selameti konusunda çaba göstermek, Yaradan'a kulluk hususunda uygun şartlar oluşturmak inanan insanın en önemli görevidir.

Bu kapsamda tüm yaratılmışlara karşı Allah adına yönetim görevini üstlenen insan, haricen ikinci bir kimlik daha kazanacak, sahip olduğu etki ve yetkiye göre ya yöneten ya da yönetilen olacaktır. Biz, bu çalışmada yüce Kur'ân-ın hükümdar ile halka arasındaki ilişkiye ne derece önem verdiğini araştırarak, konuyu bütün detaylarıyla inceleyeceğiz.

1. HİLAFET VE İMAMET KAVRAMI

Hükümdar ile halkın tanımına geçmeden önce İslam'da imamet ile hilafet konusuna kısaca temas etmek istiyoruz. Meşhur tarihçi, sosyolog, filozof, siyaset ve devlet adamı İbn Haldûn (ö. 808/1406) der ki: "İslam'da hilafet ve imamet, dünyevi ve uhrevi halleri itibariyle bütün insanları şer'i hükümlerine göre sevk ve idare etmek, demektir. Çünkü Hilafet hakikatte, dinin korunması ve dünyanın ona göre idare

edilmesi için şeriat sahibine niyabet ve vekâlet etmektir.”¹ Buna göre mülkün hakikati, insanlar için mutlak gerekli olan toplumsal bir teşkilattır. Mülkü gerektiren şey ise kahr tagallüp yani egemenlik kurmaktır. Bunlar, insanın doğasında var bulunan gadab ve kasvetin bir eseridirler. Bu nedenle mülk ve egemenlik, gerçekte hayvanidir, bu nedenle de tabiidir.

“İktidar ve gücü eline bulunduran tarafların çoğunluk üzerinde zulüm ve haksızlık yapmaları, idareleri altında bulunan halkı kendi dünyevi amaç ve çıkaralar için altından kalkamayacakları bazı görevlerle mükellef tutmaları, hep bu hayvani duygulardan ileri gelir. İktidar ve gücü eline bulunduran tarafların arzu ve gayeleri, selef-halef hükümdarlara göre değişiklik arz eder. En sonunda halk, söz konusu arzu ve çıkarlara itaat etmek zor geldiğinden itaatsizlik durumu ortaya koyarlar. Bu ise anarşi ve ölümlere yol açar. Bunu önlemek içinse bütün herkesçe kabul görece nitelikte siyasi yasalar konulmalı, idari kararlar alınmalı, düzenleyici tedbirlere başvurulmalıdır ki işte bunların hepsi insanda var bulunan söz konusu tabiattan doğar.”² Devlet, bu siyasetten yoksun olursa devlet olmaz ve herhangi bir tahakküm de meydana getiremez. Zira Kur’ân’da Allah, “*Allah’ın, kendisi için takdir ve emrettiği bir şeyi yerine getirme hususunda peygamber için bir sıkıntı ve sakınca olamaz. Allah’ın hükmü değişmez kaderdir.*”³ buyurmaktadır.

Eğer söz konusu yasalar, akli başında, devlet büyükleri ve devlet işlerinde basiret sahibi kimseler tarafından konulmuş ise, bu akli bir siyaset niteliği taşır. Şayet Allah’u Teâlâ tarafından tanzim edilip kanun koyucu aracılığıyla yasa haline getirilmiş ise bu, dünya ve ahirete hayatındaki faydalar göz önüne alınarak konulmuş bir siyaset olur. Çünkü halktan istenen sadece dünyevi yaşam değildir, çünkü dünya hayatı boş ve batıldır. Sonu ölüm ve yok oluşturmaktadır. Bu doğrultuda Allah Yüce Kur’ân’da, “*Sizi sırf boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?*”⁴ buyurmaktadır.

¹İbn Haldûn Abdurrahman b. Muhammed b. Hadûn Ebû Zeyd veliyiddîn el-Hadremî el-İşbîlî, *Mukaddime İbni Haldûn*, thk. Ali Abdulvâhid Vâfi, (Mısır: Darü’n-Nahdat’ül-Arabiyye)2/576.

²Ebû Muhammed Abdul’l-Allah b. Müslim b. kuteybe, *el-İmame ve’s-Siyâse*, thk. Tâhâ Muhammed ez-Zînî, (Müessesetü’l-Halabî ve Şerikâh’u Li’n-Naşri ve’t-Tevzî),2/29.

³el-Ahzâb 33/38.

⁴el-Mü’minûn 23/115.

Buradan hareketle insanlar için aranan ve gerekli olan, onları ahirette saadet ve selamete ulaştıran bir din, yaşam düzenidir. İşte ibadet ve muamelata dair bütün halleriyle insanları bu saadet ve selamete ulaştırmak üzere şer'i ahkâm gelmiştir. Öyle ki beşeri topluluk için tabii ve gerekli olan mülk ve egemenlik de buna dâhil edilmiş, şari nazarında her şey kuşatılmış olsun diye mülk de dini usullerle icra ve idare edilmiştir.

Bundan dolayı kahır, tagallüp ve kendi yolunda başıboş bırakılan asabiyet gücünün eseri olarak ortaya çıkan mülk ve egemenlik; zulüm ve düşmanlık olup şari nazarı kötü bir şeydir. Zaten siyasi hikmet de bunu iktiza eder. Bu bağlamda din ve dini hukuku göz önüne almadan oluşturulan siyasete ve siyasi yasalara dayanan egemenlik çeşidi de kötü olup Allah'u Teâlâ nazarında zemmolunmuştur. Çünkü böylesi bir davranış ve bakış, Allah'u Teâlâ'nın nurundan yoksundur. Kur'an'da *“Kime Allah nur vermezse, onun için nur diye bir şey yoktur.”*⁵ buyrulmaktadır. Böyledir, nk Allah insanların künhüne vakıf olamadığı ahiretle ilgili hususlarda genelin maslahat ve yararını herkesten iyi bilir, ister mülk, ister diğer şeyler nevinden olsun, insanların tüm yapıp ettiklerikıyamet gününde diriltilerek hesaba çekilmek üzere bir araya toplandıklarında kendilerine iade edilecektir.⁶

Siys hükümler, yalnızca dünyevi fayda ve maslahatları göz önünde bulundurur. Oysa Allah'u Teâlâ, insanlar için ahiretteki saadet ve selamet bulmalarını, kurtuluşa ermelerini dilemektedir. şu halde, şer'i hükümlerin gereği olarak, dünya ve ahiretteki halleri itibariyle herkesi şer'i hükümlere göre sevk ve idare etmek zaruridir. Bu hüküm (otorite, hâkimiyet ve iktidar) ise şariat ehline aittir. Bunlar da peygamberler ve onlardan sonra da bu hususta onların yerine geçen kimseler, halifeler, yani İslam devlet başkanlarıdır. Bu durumda hilafetin anlamı, net olarak anlaşılmış bulunmaktadır.

Kısaca ifade edebiliriz ki tabii mülk, dünyevi fayda ve yararın celbi ve zararların def'i konusunda akli düşüncenin gereğine göre tüm halkı sevk ve idare etmektir. Hilafet ise dünyevi ve uhrevi halleri itibariyle bütün insanları şer'i hükümlerin

⁵en-Nr 24/40.

⁶İbn Haldûn, *Mukaddime İbni Haldûn*,2/578.

gereğine göre sevk ve idare etmektir. Zira hilafet gerçekte, dinin korunması ve dünyanın ona göre idare edilmesi için şeriat sahibine niyabet ve vekâlet etmektir.

2.Hükümdar ve Halk Kavramının Kur'ân-ı Kerîm Bağlamında Tanımı

2.1. Lügat Anlamı:

Sözlükte **vely** kökünden türeyen **velâyet** kelimesi, “yakın olmak, yakınlık” anlamına gelmektedir. Örneğin bir şeye yaklaşmak, yakınlaşmak demek için bu kökten türeyen “veliyehü veliyyen” kelimesi kullanılır. Bu kelime ile kurulan **veliyyü'l-emr** cümlesi, “bir işin sorumluluğunu üzerine olmak” anlamına gelmektedir. Arapçada fail (etken) kalıbında gelen bu kelime, kendisine itaat edilen ve emrine karşı gelinmeyen kişi demektir.⁷ Mefûl (edilgen) kalıbında gelen kipi ise, Allah'ü Teâlâ'nın ihsan ve lütfunun üzerinde tecelli ettiği kimse anlamına gelmektedir. Bu bağlamda mümin kimse için Allah'ın velisi anlamına gelen **veliyyullah** denilmiştir. Kelime aynı zamanda “otorite” (saltanat) manası da taşımaktadır. Yine bu kelimedenden türemiş olan **vülâ** kelimesi, kişinin, bir kimsenin mülkündeki payı veya muvâlât akdi sebebiyle hak ettiği miras olduğu ifade edilmiştir.⁸ Bundan başka olarak kişiye yakın olan, bir şeyin akabinde gelen, baharın yağın ilk yağmurun gelişi anlamlarına da gelmektedir. Hukuki sorumluluk anlamında ise bir toprak üzerindeki yetkiyi, bir işin sorumluluğunu kendi üstüne almak, yetimin veya maktulün velisi anlamı çerçevesinde bir muhteva kazanmıştır.⁹

2.2. İstilah Anlamı:

Âlimler, hükümdarın sahip olduğu “otorite” anlamındaki “velayet” kelimesini farklı şekillerde tarif etmişlerdir. Özellikle hadis kitaplarında “velayet” için ayrılan özel bölümlerde kavrama getirilen tanımlara pek itiraz gelmemiştir. Burada ilk olarak söz konusu tanımları verecek, ardından söz konusu kelimeye bu tanımlara getirilen eleştirileri ve hangisinin tercihe şayan olduğunu ifade edeceğiz. Son olarak ise hiçbir itiraz ve eleştiri almamış tanımının tespitine çalışacağız.

⁷el-Bakara 2/257.

⁸el-Münâvî, Muhammed Abdür-raûf, Zeynüddîn Muhammed Abdür-raûf b. Tâcil'ârifîn b. Nûriddîn Alî el-Münâvî el-Haddâdî, *et-Tevkîf 'alâ mühimmâti't-te'ârîf*, thk.Muhammed Rıdvân ed-Daye,(Beyrut-Şam: Darü'l-Fikri'l-Muasır, 1410),s. 734.

⁹ez-Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğa*, thk. Muhammed Basıl, (Darü'l-kütübü'l-ilmîyye, Beyrut, 1998) s. 923.

Fakihlerin çoğunluğu, velayeti, “kişinin sahip olduğu otorite ve rızası olsun veya olmasın bir sözün başkası üzerinde geçerli olması” anlamında kullanmışlardır.¹⁰ Kimisi ise bu kelimeyi, “tasarruflarda bulunmaya, akitler yapmaya ve bunları uygulamaya imkân veren hukukî güç” olarak tanımlamışlardır.¹¹

Bu tanımda söz konusu gücün türü tayin edilmemiştir. Dolayısıyla bu tanıma, şeri olmayan güç ve yetkiler de dâhildir. Ayrıca velâyet hakkına sahip olan kişinin üzerinde söz ve yetkisi bulunan kişi üzerindeki tasarruf ve yetkisinin kapsamı da belirlenmemiştir.¹² Bununla beraber velayet için yapılan tanımların başında gelmektedir. Ayrıca bu tanımlamada velayetin sınırı, sadece tasarruf ve akit düzenleme yetkisi ile sınırlı tutulmuştur. Oysa velayet, bundan daha geniş bir anlam sahasına sahiptir.

Başka bir tanıma göre velayet, büyük ve reşit bir kimsenin, eksik ehliyetli üzerindeki şahsi ve mali işlerin tasarruf ve yetkilerini ifade etmektedir.¹³ Bu tanımda ise velayetin tanımı, eksik ehliyetli üzerindeki tasarruf yetkisi ile sınırlı tutulmuştur. Bununla beraber eksik ehliyetliler dışında nikâh gibi ehliyeti tam olan kimseler için de geçerlidir. Ayrıca tanımda söz konusu velayetin kaynağı da ifade edilmemiştir.

Başka bir tanıma göre ise velayet, belli bir kimseye başkası üzerinde onun malını gözetmeye ve korumaya ve şeri yollarla onu geliştirmeye imkân veren şeri güçtür.¹⁴ Bu da güzel bir tanımdır. Fakat biraz uzun bir tanımlamadır. Zira tanımda, gereksiz bazı lafızlar bulunmaktadır. Ayrıca tanımda velayetin kapsamı sadece ehliyetsiz kimsenin malını korumak ve büyötmek olarak sınırlı tutulmuştur. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi velayet bundan daha geniş bir anlam çerçevesine sahiptir.

Bir diğer tanıma göre ise velayet, kişiye, birey veya toplum olsun başkasının her hangi bir işini idare etmeye ve iradesini tenfiz etmeye imkân sağlayan hukuki güçtür.¹⁵ Bize göre bu, yukarıda velayete getirilen en güzel tanımdır. Bununla beraber tanımda, velayet sahibinin, başkası üzerinde iradesini uygulamasını ön görölmekte

¹⁰Dr.Nezih Hammad,*Nazariyyetü'l-velaye fi'ş-şeriatü'l-İslamiyye*,(Beyrut:Darü'ş-Şamiyye,1414-1994) s.8.

¹¹Muhammed Mustafa Şelbi, *Ahkamü'l-üsreti fi'l-islam*, (Beyrut: Darü'l-Camiyye, 1403) s. 271.

¹²en-Nemir Muhammed el-Halil, *Ehli'z-Zimme ve'l-velayetü'l-amme fi fikhi'l-İslami*, s. 25-26.

¹³Prof. Mustafa b. Ahmed ez-Zürka,*el-Medhal'l-fikhi'l-amm*, (Şam: Matbaatü Tabereyn, 1387-1968), 2/817.

¹⁴Dr. Hasan Eş-Şâzelî, *el-Velayetü ale'n-nefs*, (Kahire: Darü't-tabaati'l-muhammeddiye, 1399-1979) s. 5.

¹⁵Nemir Muhammed el-Halil, *Ehli'z-Zimme ve'l-velayetü'l-amme fi fikhi'l-İslami*, s. 27.

ancak ihtiyari velayet kapsam dışı bırakılmakta, birey ve toplum şeklinde de sınırlandırılmaktadır. Dolayısıyla vasi ve vakıf gibi velayete dâhil olan konular tanımda hariç tutulmuştur.¹⁶

Bunlar, fakihler tarafından hükümdar (vali) kavramına getirilen tanımlardan bazılarıdır. Görüldüğü gibi bunların her biri tartışılmış ve itiraz edilen noktaları olmuştur. Dolayısıyla burada tartışılmayan ve her hangi bir itiraz da getirilmeyen uygun bir tanımın tercih edilmesi gerekmektedir.

Geçmiş tanımlara göre velayet, kişiye, başkası üzerinde tasarruflarda bulunmaya, onun adına akitler yapmaya ve bunları uygulamaya imkân veren hukukî güçtür.¹⁷

Buradan hareketle velayet sahibi kişi, sorumluluğunu üzerine aldığı tarafın menfaat ve maslahatını gözetir, korur ve bunun dışına çıkmaz. Yani bir başkasının sorumluluğunu üzerinde taşıyan taraf, diğer taraf hakkında adaleti gözetir; dini, dünyevi ve ilişkili konularda onun faydasına olacak şekilde tasarrufta bulunur. Bize göre velayet sahibi vali veya hükümdar için getirilen tanımlardan tercihe şayan olanı budur.

2.3. Velayetin lügavi ve terim anlamı açısından ilişkisi

Velayetin lügavi ve terim anlamı arasında açık bir intizam ve uyum olduğu görülmektedir. Şöyle ki velâyet hakkına sahip olan kişinin üzerinde söz ve yetkisi bulunan kişiye genellikle yakındır. Velayet hakkında sahip kişi, üzerinde söz ve yetki sahibi olduğu tarafın işlerini idare eder, onun üzerinde bir otorite taşır ve onu gözetir. Onun adına yaptığı işlemlerde onun yararına olacak hususları temin etmeye çalışırken zararına olacak şeylerden de onu korur.

2.4. Raiyye Lügat ve İstılahi Tanımı

İslâm dünyasında halkı ifade eden bir terim olan **raiyye**, sözlüklerde “güdülen sürü” anlamına gelmekte olup çoğulu, **reâyâ** ve **raiyyet** şeklindedir.¹⁸

¹⁶Muhammed b. Abdullah Said el-Vedânî, *el-Velayetü'l-hassa fi'l-fikhi*, (Mektebetü'l-maahedi'l-Ali Li'l-Kudat) s. 23.

¹⁷Genel anlamda velayetin tanımı bu şekilde yapılabilirse de özelde ve yerine göre velayetin farklı anlamlar taşıdığı unutulmamalıdır.

¹⁸el-Cevharî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevharî el-Fârâbî, *es-Sihâh tâcü'l-Luga ve's-Sihâh'ul-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr, (Beyrût: Darü'l-İmi lilmelâyîn, 1407-1987), 5/217.

Farklı tanımlardan birine göre de raiyye, Müslüman devlet başkanının velayeti/yönetimi altında bulunan halkı ifade eden bir terimdir. Çoğulu “reâyâ” şeklindedir. Yine bu kelimenin, maslahat ve işleri, bir hükümdarın tasarruf ve yetkisi altında bulunan halk anlamı da vardır. Hz. Muhammed, bu kelimeyi, bir hadis-i şerifinde, “Hepiniz sorumlusunuz ve hepiniz yönettiklerinizden mesulsünüz.” şeklinde “yönetilen” anlamında kullanılmıştır.¹⁹

Terim olarak ise raiyye, bir hükümdarın nezareti ve yönetimi altında bulunan bu yetkinin kapsamında giren herkesi kapsayan bir kavramdır. Buradan hareketle, maslahatlarını gözetken ve işlerini idare eden bir hükümdar bulunan herkes raiyye kelimesi ile ifade edilir.

Kısaca ifade etmek gerekirse bir kimsenin yönetimi ve görüşüne teslim olmuş, kendilerinin dini ve dünyevi sorumluluğunu ve tasarruf yetkisini başkasına vermiş herkes raiyye kapsamında yer alır. Bu kavramla doğrudan ilişkili bulunan bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm şöyle buyurmaktadır: “Hepiniz sorumlusunuz ve hepiniz yönettiklerinizden mesulsünüz. Devlet başkanı bir sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür. Evin beyi bir sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür. Evin hanımı da bir sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür. Hizmetçi de efendisinin malı üzerinde bir sorumludur ve yönettiklerinden mesuldür.”²⁰

Raiyye kelimesini tanımlayan bu hadis-i şeriften hareketle ifade edebiliriz ki her insan mutlak olarak bir şeylerden sorumlu durumundadır. Bu bakımından hepimiz birer sorumluyuz. Hepimizden sorumlu olduğumuz şeylerin iyilik ve menfaatini gözetmemiz istenmektedir. Bu sorumluluğun çok önemli bir dini yönü söz konusudur. Halkın sorumluluğunu üzerine alan kimsenin omuzlarında büyük bir yük vardır. Eğer bu sorumluluğu layıkıyla yerine getirirse kendisine bol sevap vardır ve Allah katına hesabı da kolay olacaktır. Ancak halkı gözetmek konusunda kusur eder ve emanete ihanet ederse, ümmete zarar verecek tasarruflarda bulunursa bunun hesabını vermesi çok zor olur ve kıyamette acı bir azaba sürüklenir.

¹⁹İbrâhîm Mustafâ v.dğr.,*el-Mu’cemü’l-vasîf*, 1/356.

²⁰el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu’fî el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-şâhîh*, thk. Sıtkı Cemil Attar, (Beyrut :Darü’l-fikr, – Lübnan, 1424-2003), “et-Tibu li-L’cumat” 305(No.893).

Vali/hükümdar ve raiyye/halk kavramlarının lügat ve hukuki anlamalarını öğrendikten sonra “velî” kavramının tanımına bakabiliriz. Kur’ân-ı Kerîm’e baktığımızda bu kelimenin türevleri ile birlikte doksan yerde geçmekte olduğunu görüyoruz. Bunlardan elli dört tanesi Allah’ın velileri, diğer otuz altı tanesi ise şeytanın dostları ve Allah’ın düşmanları olarak geçmektedir.²¹ Fakat bizim konumuz bu bağlamda değildir. Konuyu uzatmamak adına bunların açıklamasına girmek istemiyoruz. Bizler burada, Kur’ân’dan hareketle bir devlet başkanının, velayet makamına gelmeden önce taşıması gereken şartlar bahsedeceğiz.

Bilindiği gibi Müslüman halkın sorumluluğunu üstlenen devlet başkanlığı konumu, İslam devletinde en yüce ve en değerli makamdır. Bu nedenle Müslümanların bu pek nazik makama getirilecek kişiyi en ince ayrıntısına kadar araştırmalı ve derinlemesine bilgi sahibi olmalıdırlar ki böylece bu makama gelebilecek en uygun kişiyi seçmiş olabilsinler. Aksi takdirde büyük kusur etmiş olurlar.

Bu sebeple İslâm hukukçuları, velayetin şartlarını geniş biçimde incelemişler ve genel olarak Müslümanların sorumluluğunu üzerine alacak kişilerin yerine getirmeleri gereken şartları en ince detayına kadar ortaya koymuşlardır. Bununla amaç, ehliyetsiz ve yetersiz bir kimsenin bu makama gelmesine engel olmak ve Müslümanların genelini etkileyecek bir zarardan onları korumak olmuştur. Bu şartların çoğunluğu, içtihada dayalıdır, yani icihad ve kavrayış yoluyla naslardan çıkarılmışlardır ve haklarında direkt olarak şeri naslar bulunmamaktadır.

Burada şunu da hatırlatmış olalım ki bütün bu şartlar, ümmetin hükümdarını seçme imkânı olduğu durumlarda aranır. Bunun dışından Müslümanların devlet başkanlarını seçmek gibi bir durumları yoksa ve bu makama uygun ve bütün şartları kendisinde toplamamış bir kimse başa geçmişse, fitneye yol vermemek ve ümmeti daha büyük bir felakete sürüklememek adına bu gerekli şartlardan bazılarında vazgeçilebilir. Zira ne olursa olsun Allah’ın emiri ve yasaklarını uygulayan bir hükümdara itaat etmek gerekir. Allah’a isyan niteliği taşıyan hususlarda ise itaat gerekmez. Nitekim bir İslami kaide olarak yaratana isyan konusunda yaratılana itaat olmaz. Bununla beraber bu

²¹eş- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San‘ânî el-Yemenî, *Ḳaṭrû’l-velî ‘alâ ḥadîsi’l-velî*, thk. İbrahim İbrahim Hilal, s. 71.

şartları taşımayan bir kimsenin hükümdarlığı, zorunluluk durumlarında kabul edilir ve velayet konusunda temel bir prensip değildir.

Diğer taraftan bu şartların hepsi bir kişide bulunmadığında insanların ihtiyaç ve maslahatı gözetilerek mevcut duruma en uygun kişi seçilir. Çünkü Allah’u Teâlâ kimseye gücünün üzerinde bir sorumluluk yüklemeyiz. “*O halde gücünüz yettiğinde Allah’tan sakının.*”²² “*Allah hiçbir kimseyi, gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz.*”²³

Bu şartlar birden fazla kimsede eşit şekilde bulunduğunda ise insanların yaşadıkları dönemdeki durumlarına ve şartlarına en uygun olanı kimse o seçilir.

2.5. Kur’an’da Velayet Şartları

Bu şartların kimisi her türlü velayette bulunması gerekirken kimisi belli velayetlerde bulunmalıdır. Bazısı durumlar ne olursa olsun sağlanması gerekirken bazısı imkân nispetinde sağlanmaya çalışılır. Bu şartlardan bazılarının bulunması gerektiği konusunda ise İslam âlimleri ittifak etmişlerdir. Müslüman olmak, akli başında olmak, adalet ve ilim sahibi olmak bunlardan bazılarıdır. Reşit olmak, hür olmak ve bedeni yeterlilik şartları konusunda ise âlimler arasında görüş ayrılıkları vardır. Buradan bu şartlardan bazılarını temas edeceğiz.

1) Müslüman olmak²⁴: Bu çok açık bir şarttır. Büyük küçük her hangi bir İslami velayete sahip olacak kişi evvela Müslüman olmalıdır. Bunun Kur’ân-ı Kerîm, Sünnet ve Sahâbî görüşlerinde çokça delili vardır. Müslümanların velayetini alacak kimsenin Müslüman olması gerektiği hususu, Kur’ân’da “*Ey iman edenler! Allah’a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ülü’l-emre de.*”²⁵ Şeklinde ifade edilmiştir. Hz. Muhammed’de Müslüman lider ve idarecilere itaat edilmesini, İslam’dan çıkıp açıkça küfre sapmadıkça onlara baş kaldırılmaması gerektiğini emretmiştir. Bu bağlamda Müslümanlar, küffarın Müslümanların sorumluluğunu alamayacağı, başına geçemeyeceği konusunda görüş birliği etmişlerdir.

²²et-Tegâbüin 64/16.

²³el-Bakara 2/286.

²⁴el- Mâverdî, Ebü’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *el-Ahkâmü’s-sultânîyye*, thk. Muhammed Hamid Fiki, (Beyrût-Lübnan: Darü’l-kütübü’l-ilmîyye), s. 88.

²⁵en-Nisâ 4/59.

2) Akıl²⁶: Bu da Müslümanların sorumluluğunu üstlenecek kişilerde aranan en açık şartlardan biridir. Bu manada akli olmayan kişi için velayet söz konusu olmaz. Çünkü aklını kaybetmiş bi kimse, başkaları şöyle dursun kendisi üzerinde bile bir mükellefiyeti yoktur. Bu bağlamda Allah’u Teâlâ Yüce Kur’ân’da “*Allah’ın geçiminize dayanak kıldığı mallarınızı akli ermezlere vermeyin; o mallarla onları besleyin, giydirin ve onlara güzel söz söyleyin.*”²⁷ buyurmuştur.

3) Erkek olmak²⁸: Âlimler, kadınlara velayet verilemeyeceği konusunda ittifak etmişlerdir. Nitekim Hz. Peygamberimiz, Perslerin başına Kısra’nın kızının geçtiğini duyunca, “Başlarına kadın geçen bir toplum asla iflah olmaz”²⁹ buyurmuştur. Âyetlerde ise Allah, “*Allah’ın, (iki cinse) birbirinden farklı özellik ve lütuflar bahşetmesi ve mallarından harcama yapmaları sebebiyle erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudurlar.*”³⁰ buyurmuştur. Bu âyet-i kerîme ve hadis-i şerif, Müslümanların genelinin sorumluluğunu üstlenecek bir hükümdarın, topluma açık yerlere girmesi, erkeklerle karışması, savaş ve cihatta orduyu ve sevk ve idare etmesi gerektiğini göstermektedir ki durumlar, kadının İslam’daki konumuna uygun değildir. Bu bağlamda Allah’u Teâlâ, kadının İslam’da korunan ve gözetilen bir konumda bulunmasını dilemiştir. “*Evlerinizde oturun ve daha önce Câhiliye döneminde olduğu gibi açılıp saçılmayın.*”³¹ Bu nedenle İslam, cihad ve evin geçimini sağlamak gibi erkeklere yüklediği bazı mükellefiyetlerden kadını muaf tutmuştur.

4) Adil olmak³²: Hükümdarlık ve devlet yönetimine gelecek kişi şöyle dursun adil olma şartı, bütün dini velayet türlerinden aranan bir şarttır. Burada adil olmaktan maksat ahlaki erdemlerdir. Adil denildiğinde kişinin tahammül ve eda olmak üzere şahitliği kabul edilen bir kimse olması demektir. Tahammül “şahitlik edeceği olayı/şeyi kişinin ihtiyarî bir sebeple bilmesi” anlamına gelir. Eda ise şahidin şahit olduğu olayı/şeyi hâkime bildirmesi, yüklenmiş olduğu şahitliği hâkimin huzurunda dile getirmesidir. Allah’u Teâlâ,

²⁶Mâverdî, *el-Ahkâmü’s-sultânîyye*,s.88.

²⁷en-Nisâ 4/5.

²⁸Mâverdî, *el-Ahkâmü’s-sultânîyye*,s.88.

²⁹Buhârî, “Kitabu’n-Nabi ila kisra ve kaysar”522(No. 4425).

³⁰en-Nisâ 4/34.

³¹el-Ahzâb 33/33.

³²Mâverdî, *el-Ahkâmü’s-sultânîyye*,s.88.

küçük çocuğun vasiliğini üstlenmekten şahitliklerin kabulüne kadar her şeyde adaleti şart koşmuştur. Bu bakımında ifade edilebilir ki adalet, hükümdarlık veya devlet başkanlığı gibi bir makama gelecek kimselerde aranan en öncelikli şartlardan bir tanesidir. Bilindiği gibi fîsk, yani dinin emir ve yasaklarına aykırı davranma hali, adalet ilkesini ihlal eder ve kişinin şahitliğinin kabul olmasını engeller. Çünkü dini hükümlerin tatbikinde bir gevşeklik demektir. Bu nedenle fâsık, yani dinin emir ve yasaklarına aykırı davranan bir kimsenin raiyyenin/toplumun velayetini/yöntemini üstlenmesi ve toplum içinde Allah'ı Teâlâ'nın kanunlarını tatbik etmesi veya Allah yolunda cihad ve mücadele etmesi düşünülemez.

Bu bağlamda Allah Yüce Kur'an'da *“Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla yardım etmeyi emreder; hayasızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.”*³³ *“Eğer inananlardan iki grup birbirleriyle savaşırlarsa aralarını düzeltin. Eğer biri ötekine karşı haddi aşarsa, Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar haddi aşan tarafa karşı savaşın. Eğer (Allah'ın emrine) dönerse, artık aralarını adaletle düzeltin ve (onlara) adaletli davranın. Çünkü Allah, âdaletli davrananları sever.”*³⁴ buyurmuştur. Bu âyetteki gelen “Adl”, şu anlamna gelmektedir: “sözlükte söylem, eylem, davranış ve kararlarda âdil, ölçülü ve dengeli olmak, her şeyi yerli yerinde yapmak ve hakkaniyete uymak, bir kur'an kavramı olarak ifrat ve tafrit arasında orta yolu takip etmek, iman edip salih ameller işlemek, farz görevleri yerine getirmek, hak yol üzere dosdoğru olmak, haramlardan ve büyük günahlardan sakınmak, içi, dışı, sözü, işi ve davranışı bir olmak, insan haklarına saygılı ve insafli olmak, haklıya hakkını haksıza cezasını vermek anlamlarına gelir.”³⁵

Burada kişinin adil olması gerekir derken elbette bütün hata ve noksanlıklardan korunmuş bir kimse olması gerektiğinden bahsetmiyoruz. Nitekim bu özellik ve nitelik sadece peygamberler için söz konusudur, diğer insanlar için her türlü hata ve yanlışlıktan kurtulmuş olmak mümkün değildir. Ancak Allah'ı Teâlâ, tövbeleri kabul eder, kötülükleri bağışlar.

³³en-Nahl 16/90.

³⁴el-Hucurât 49/9.

³⁵Prof. Dr. İsmail Karagöz, *Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri Açıklamalı ve KıvrıkMeâli*, (Ankara: Kar,2020),4/156.

5) İlim³⁶: Bu da her türlü velayet için gerekli olan açık şartlardan bir tanesidir. Bu bağlamda her hangi bir hükümdar, idare makamına talip olmadan önce otorite tesis edeceği halkın, kendisi üzerindeki hak ve görevleri bilmesi gerekir ki böylece bu ağır yükün altından en güzel şekilde kalmış olsun. Bu şekilde kendisine söz konusu otoriteyi meşru hale getiren halkın maslahatı dairesinden çıkmasının önü alınmış olur. Hükümdarın, devlet yöneticiliği makamına gelmeden önce sahip olması gereken bilginin sınırları hususunda âlimler farklı görüşler belirtmişlerdir. Bununla beraber âlimlerin çoğunluğu, hükümdarın, mutlak içtihat yapabilecek bir ilmi seviyede olması gerektiği konusunda ittifak etmişlerdir.

6) Reşit olmak³⁷: Reşit olmak, göz ardı edilmemesi gereken şartlardan biridir. Henüz reşit olmayan ve yaşı küçük birinin alacağı velayet, halk üzerinde bir takım zararlar doğurabilir. Zira İslam hukukunda reşit olmayan kimse yaptıklarından sorumlu değildir, ayrıca kendisini idare etmek gibi bir mükellefiyeti de yoktur. Bilakis vasilere ihtiyacı vardır. Dolayısıyla kendisi üzerinde bile bir sorumluluk taşımayan kimsenin halk şöyle dursun başkaları üzerinde bile her hangi bir tasarruf ve yetkisi bulunması elbette düşünülemez.

7) Hür olmak³⁸: Hür olmak da velayet makamına gelecek kimselerde aranan bariz şartlardan biridir. Hür kimse kendisi ve başkaları üzerinde tasarruf yetkisine sahip olabilirken hür olmayan bir kimse için böyle bir şey söz konusu değildir. Çünkü hür olmayan kimse, başkasının emri ve yöntemi altındadır, kendisi için bile her hangi bir tasarruf hakkın sahip değilken başkaları üzerinde velayet edinmesi elbette mümkün değildir. Hz. Peygamber'in "Dinleyin ve itaat edin! Başınıza Habeşli kara üzüm tanesi gibi bir köle geçse de itaat edin."³⁹hadis-i şerifi bu şart ile çelişiyor gibi görünebilir. Fakat bu ve benzeri hadisler, âlimler tarafından gönüllü olarak kölenin hür olan birinin başına geçmesi durumu şeklinde tevil ve tefsir edilmiştir. Ya da bu tür hadisler, örnek kabilinden olup itaatin gerekliliğini vurgulu bir biçimde anlatma niteliği taşımaktadır ki biz de hadisten bunu anlıyoruz.

³⁶Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*,s.89.

³⁷Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*,s.89.

³⁸Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*,s.89.

³⁹Buhârî, " es-Samu ve et-Taata li-limam ma lam tekun maasiyet", 7142.

8) Fiziksel yeterlilik⁴⁰: Fiziksel yeterlilikten maksat, kişinin, icra edeceği görevi veyahut kendisini etkileyen hiçbir fiziksel ve duyu noksanlıkları taşınamamasıdır. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi güç, her türlü velayet ve otoritede aranan başlıca şartlardan biridir. Çünkü güç olmadan makamın getirdiği görevlerin altından kalkılamaz. Bu bağlamda kendisine idari görev verilmesi arzusu taşıyan Ebû Zerr'in Hz. Peygamberimiz omuzuna vurarak ona, "Ebû Zer! Sen zayıfsın. İdarecilik ise emanettir. Gerçekten hakkıyla yerine getirmeyen ve gereğini eda etmeyenler için bu vazife kıyamet gününde rezillik ve pişmanlıktır." buyurdu.⁴¹

3. Hükümdar ile Halk Arasındaki İlişkilere Dair Naslar

Kur'an-ı Kerim'de hükümdar ile halk arasındaki ilişkinin tesisi, bir boşluktan, âlimlerin fikir yapılarından veya sırf içtihattan doğmamıştır. Aksine bu ilişkinin temelleri, bizzat Kur'ânve Hz.Peygamber hadislerinde atılmış ve kanunlaştırılmıştır. Nitekim Kur'an'da hükümdar ve tebaa arasındaki ilişki hakkında ayrı ayrı o kadar nas vardır ki gözlemcinin bunları bir araya getirmesi oldukça zordur. Özellikle hadislerde ve İslam âlimlerinden nakledilen rivayetlerde bir ummandır.

3.1. Âyetler

Burada bu hükümdar ile halk arasındaki ilişkilere dair hususları nakledip açıklayacağız. İlk olarak yüce Kur'ân-da geçen âyetlerden başlayacağız.

1) *"Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğütler veriyor. Şüphesiz Allah her şeyi işitmekte, her şeyi görmektedir.Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ülü'l-emre de. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve âhirete gerçekten inanyorsanız- onu, Allah'a ve peygambere götürün. Bu, elde edilecek sonuç bakımından hem hayırlıdır hem de en güzelidir."*⁴²

⁴⁰Dr.İbrahim b. Sâlih b. İbrahim et-Tanem, *Velâyetü't-Tadîb el-Hâsat fi'l-Fikihi'l-İslamî*,s.279.

⁴¹Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-şâhîh*, thk. Muhammed Fuat Abdülbaki, (Beyrut: Darü İhyaü't-türasi'l-arabiyye), "el-İmâre", 4823.

⁴²en-Nisâ 4/58-59.

Tefsir bilginleri, ilk âyet-in yöneten ve yönetilen olmak üzere bütün Müslümanlara mı yoksa sadece yöneticilere mi yönelik olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu bağlamda âyet-i kerîmeyi çeşitli şekillerde açıklamışlardır. Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö. 310/923) âyet-i kerîmeyle ilgili şunları ifade etmiştir: “Bu görüşlerden tercihe şayan olanı, buradaki emanetleri ehline verme emrinin, Müslüman idarecileri için olduğu yönündeki görüştür. Çünkü Allah Müslümanların idarecilerine, kendilerine emanet edilen ganimet malları ve diğer emanetleri, idare ettikleri kimselere vermelerini ve onlar arasında hüküm verirken âdil davranmalarını emretmiştir. Bu âyetin muhatabının Müslüman idareciler olduğu, bundan sonra gelen ve idare edilenlere, idarecilerine itaat etmelerini emreden âyetten de anlaşılmaktadır.”⁴³

Kurtubi’ye (ö. 671/1273) göre de âyetlerin zahirinden anlaşılan hitap, her türlü velayeti kapsayacak şekilde bütün Müslümanlara yöneliktir. Zira her Müslüman bir konuda bilgi sahibidir, hatta bir nevi yönetici ve hâkimdir. Çünkü Hz. Peygamber “Hepiniz sorumlusunuz ve hepiniz yönettiklerinizden mesulsünüz” buyurmaktadır.⁴⁴

İkinci âyet-i kerîme ise raiyye/halka yöneliktir. Âyette “ülü’l-emr” ifadesinin anlamı hakkında farklı görüşleri ileri sürülmüştür. Bu ifade ile yöneticilerin kast edildiği ifade edilmiştir. Bununla âlimler, hem âlimler hem de yöneticiler kast edildiği de söylenmiştir. İbn Kesir ve eş-Şevkânî gibi Pek çok âlim üçüncü görüşü benimsemiştir.⁴⁵

Âyet-i kerîmdeki “Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah’a ve âhirete gerçekten inanıyorsanız- onu, Allah’a ve peygambere götürün.” Bölüm ile ilgili olarak ise tefsir âlimi Taberî şunları ifade etmiştir: “Âyetlerde inananlara yönelik olarak dinin her hangi bir hususunda ihtilafa düşmeleri durumunda Kur’ân-a başvurarak meselenin hallinin öğrenilmesi talimatı verilmektedir. Böylelikle kimler arasında ne tür mesele ve anlaşmazlık olursa olsun Kur’ân-a müracaat edilmesi istenmektedir. Daha sonra ise “peygambere” denilmektedir. Buna göre meselenin hal ve çözümü eğer yüce Kur’ân’da

⁴³et-Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, thk. Dr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki, (Daru’l-hicr,1422-2001), 8/492.

⁴⁴el-Kurtubî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Ensari el-Hazrecî Şemseddin el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, thk. Ahmed el-Berduni & İbrahim Atfîş, (Kahire: Darü’l-kütübü’l-misriyye,1384/1964), 2/256.

⁴⁵İbn Kesir, Ebü’l-Fidâ’ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav’ b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-‘azîm*, thk. Sami b. Muhammed, (Daru Taibe ve en-Naşir ve et-Tavzii 1992), 2/345;Şevkânî,*Fethu’l-kadîr*,(Dımaşk – Beyrût: Daru İbn Kesir – Darü’l-kalemü’t-tayyib,1414),1/726.

bulunmuyorsa eğer hayatta ise bizzat Hz.Peygamber, değilse Sünnet'ine başvurulacaktır.”⁴⁶

Yukarıdaki söz konusu iki âyet'e kısaca hükümdar ve halkın her türlü emaneti layıkıyla yerine getirmelerini; devlet başkanının adilane bir şekilde hüküm vermesini, halkın da Allah'ın emirlerini yerini getirdikleri müddetçe yöneticilerine itaat etmelerini gerekli kılmaktadır. İki taraf arasında her hangi bir anlaşmazlık çıktığında ise bunu Kur'ân ve Hz. Peygamberin Sünneti'ne göre çözümlenmelerini istemektedir.

2) *“Hayır, rabbine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiği hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın onu kabullenmedikçe ve boyun eğip teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar.”*⁴⁷

Bu âyette de hükümdar ile halk arasındaki ilişkiler yine şer'i temele oturtulmaktadır. Es-Sa'dî (1889-1956) bununla ilgili olarak şunları ifade eder: “Allah’u Teâlâ âyette, kişilerin aralarından çıkan anlaşmazlıkları Hz. Peygamber aleyhi’s-salâti ve’s-selâmın hükümlerine göre çözümleyinceye kadar asla inanmış olmayacakları sadedinde kendi adı üzerine yemin etmektedir. Buna göre ihtilaf konusu olan her şey, Kur’ân ve Sünnet temelinde çözüme kavuşturulmalıdır. Hatta bu konuda her hangi bir sıkıntı duyulmamalıdır. Bu yönüyle Kur’ân ve Sünnet temelli varılan çözümler gönül rahatlığıyla kabul edilmeli, kişi içiyle dışıyla bu hükmün gereğini yerine getirmelidir.”⁴⁸ Burada ihtilaf konusu olan şeyin çözümünü Kur’ân ve Sünnet’e bırakmak kişinin zahiren Müslüman oluşu boyutunu, bu noktada içinde her hangi bir sıkıntı taşımaması ise kalbindeki iman boyutunu ifade etmektedir. Bu her iki boyutu da tam manasıyla gerçekleştirenler, dini bütün aşamalarını eda etmiş olurlar. Dolayısıyla anlaşmazlıklarda

⁴⁶Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân ‘an te’vili âyi’l-Kur’ân*, 8/504.

⁴⁷en-Nisâ 4/65.

⁴⁸es-Sa’dî, Ebû Abdillâh Abdurrahmân b. Nâsır b. Abdillâh b. Nâsır es-Sa’dî en-Nâsırî et-Temîmî, *Teyâsîrü’l-kerîmi’r-rahmân fi tefsîri kelâmi’l-mennân*, thk.Abdurrahman b. Meala, (Beyrüt: Müessesetü’r-risale, 2000),1/184.

Kur'ân ve Sünnet'i yetkili kılmamak ve verilen hükme uymamak, kişiyi İslam dairesinden çıkarır. Yetkili kılmakla birlikte verilen hükmü yerine getirmemek ise, asilere ceza verilmesini gerektirir. Yüce Allah "Onlar, büyük günahlardan ve hayasızlıktan kaçınırlar, kızdıkları zaman da kusurları bağışlarlar. Yine onlar, Rablerinin devatine icabet ederler ve namazı kılarlar. Onların işleri, aralarında şûrâ (danışma) ile dir. Kendilerine verdiğimiz rızıktan da harcarlar"⁴⁹, buyurmaktadır.

3) "Sen onlara sırf Allah'ın lütfe ettiği merhamet sayesinde yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi. Onları affet, onların bağışlanmasını dile, iş hakkında onlara danış, karar verince de Allah'a güven, doğrusu Allah kendisine güvenenleri sever."⁵⁰

Bu âyette çok önemli bir siyasi ilkenin altı çizilmektedir. Müfessir ve kadı İbn Atıyye el-Endelüsî'nin (ö. 541/1147) de belirttiği gibi âyette Allah, elçisine çok yüce bir ilkeyi ve yüce bir ahlakı emretmekte ve bunu çok anlamlı şekilde aşamalı olarak yapmaktadır. Bu bağlamda ilk olarak Hz. Muhammed kendi hesabına yapılan kusur ve hataları bağışlaması emredilmekte, sahâbî bu aşamaya gelince onların hataları için Allah'tan bağışlanma dilemesi istenmektedir. Bu aşamadan sonra ise sahâbî, Hz. Peygamberin huzurunda istişare edilmeye ve fikirlerinin alınmasına ehil kimseler haline geliyorlar. Şûrâ, İslam hukukunda çok önemli bir kaideyi temsil etmektedir. Bu bağlamda halkın işleri hususunda din ve ilim adamları ile istişare etmeyen hükümdarın görevinden azledilmesi İslam'da vacip görülmüştür. Bu konuda hiçbir ihtilaf söz konusu

⁴⁹eş-Şûrâ 42/37-38.

⁵⁰Âl-i İmran 3/159.

olmamıştır. Bu siyâsî ilkeye sahip olmaları nedeniyle müminler Kur’ân “Onların işleri, şûra ile yürür”⁵¹ şeklinde övülmüşlerdir.

3.2. Hadisler

İslam’da hükümdar veya devlet başkanı ile halk arasındaki ilişkiye dair hadis-i şerifler oldukça fazladır. Bunlardan Sahih-i Müslim’de geçen bazılarını burada şu şekilde ifade edebiliriz:⁵²

1) Hz. Aişe’den rivayet edilen bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber şöyle dua buyurmuştur: “Allah’ım! Bir kimse ümmetimin yönetimi konusunda bir vazife alır da onlara zorluk çıkarırsa sen de ona zorluk çıkar! Bir kimse ümmetimin yönetiminde görev alır da onlara hoş muamele ederse, sen de ona hoş muamele eyle!”⁵³

2) Hasn Basrî’den. Rasûlüllah’ın ashabından Âiz b. Amr, Ubeydullah⁵⁴ b. Ziyâd’ın yanına girmiş ve: “Ey evlâdım, Rasûlüllah’i.” İdarecilerin(çobanların) en kötüsü, acımasız sert olanlarıdır.” diye buyururken işittim. Dolayısıyla sen, böylelerinden olmaktan sakın. “ demiş. O da” Otur! Sen, Muhammed’in ashabının elekte kalan döküntüsüsün,” demiş. Bunun üzerine Âiz b. Amr’da “ Ashabın döküntüsü olur mu? Döküntü ancak onlardan sonra, onların dışındakilerdedir” demiştir.⁵⁵

3) “Bana itaat eden, Allah’a itaat etmiştir. Bana isyan eden, Allah’a isyan etmiştir. Her kim de emîre (yöneticiye) itaat ederse şüphesiz bana itaat etmiş olur. Her kim de ona isyan ederse şüphesiz bana isyan etmiştir.”⁵⁶

4) Ubâde b. Sâmit’ten rivayetle kendisi şöyle demiştir: “Resûl-i Ekrem’e, Zorlukta ve kolaylıkta, hoşumuza gitsin veya gitmesin her hususta dinlemek ve

⁵¹İbn Atıyye El-Endelûsî, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdîrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Girnâti el-Endelûsî,*el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*,thk. Abdüsselam Abdüşşafî Muhammed. (Beyrut: Darü'l-kütübü'l-ilmîyye,1422),1/565.

⁵²Meşhur hadis âlimi Müslim, Sahih’inde “İmâre” başlığı altında siyasi konularla ilgili bir bölüm açmış ve sadece bu eserde geçen yüz seksen hadis rivayet etmiştir.

⁵³Müslim, “el-İmâre”, 26.

⁵⁴(Ubeydullah b. ziyâd, Muaviye’nin Basra valisi olup eli kanlı zorba bir idareci idi. Cennet gençlerinin iki efendisinden biri olan Hüseyin Efendimizi şehid edip mübarek kanını akıtan alçak orduyu gönderen zorba da bu adamdır. Efendimiz’in ashabından Âiz b. Amr, bu zorbaya nasihat etmek istemiş o da buna karşılık mağrur tavır takınmış ve kendisinin, ashabın ileri gelenlerinden elekten arta kalan döküntü olduğunu söylemiş, nasihatine kulak vermemiştir).

⁵⁵Müslim, “el-İmâre”, 33.

⁵⁶Müslim, “el-İmâre”, 32.

itaat etmek, başımızdaki ehil kişiyle tartışmamak, nerede olursak olalım Allah hakkında kınayanın kınamasından korkmadan doğruyu söylemek üzere biat ettik.”⁵⁷

5) Hz. Peygamberimiz, “Hükümdarlarınızın en hayırlısı birbirlerinizi sevdikleriniz ve birbirinize dua ettiklerinizdir. Hükümdarlarınızın en kötöleri de birbirinize hoşlanmadığınız ve lanet ettiklerinizdir, buyurmuşlar.” Bunun üzerine “Yâ Resûlullah! Onlarla kılıçla çatışmayalım mı?” denilmiş. Hz. Peygamber, “Hayır! Aranızda namazı ikame ettikleri müddetçe! Şayet yöneticilerinizden hoşlanmadığınız bir şey görürseniz onun yapılmasından razı olmayın, ancak itaatten de el çekmeyin.” buyurmuşlar.⁵⁸

Yöneten ile yönetilenler arasındaki ilişkileri düzenleyen hadis-i şerifler oldukça fazladır. Bizler yukarıda örnek kabilinden bunlardan beş tanesine temas etmiş olduk. Buradan hareketle ifade edebiliriz ki İslam’da Yöneten ile yönetilenler arasındaki ilişkiler kesinlikle göz ardı edilmemiş, bilakis her iki taraf da bu ilişkilerin korunması için azami çaba harcamaya teşvik edilmiştir. Bu ilişkileri bozacak veya ortadan kaldıracak davranışlardan kesinlikle sakınılması gerektiği ifade edilerek bunlara sebep olanlara ağır tehditler gelmiştir. Bu bağlamda yöneticilere, halka karşı yumuşak ve merhametli olmaları emredilmiş, yönetilenlerden de başlarına kim geçerse geçsin itaat etmeleri istenerek açık bir küfürlerini görmedikçe onlara karşı çıkmaktan sakınmaları ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra yöneticilere itaat, Müslümanlar arasında birlik ve beraberliğin sağlanması adına Allah ve Resûlü’ne itaat ile eş değer görülmüştür.

3.3. Sahâbiye Ait Rivayetler

Yöneten ile yönetilenler arasındaki ilişkilerin hadislerdeki yansımalarını inceledikten soran biraz da sahâbeler çerçevesinden meseleye yaklaşalım ve onların bu konudaki görüşlerine bir nebze ışık tutalım.

- 1) “Ey İnsanlar! Sizin en iyiniz olmamakla beraber sizin başınıza geçmiş bulunuyorum. Görevimi doğru düzgün yerine getirirsem bana yardım ediniz, yanılırsam bana doğru yolu gösteriniz... Ben Hz. Allah’a ve Peygambere

⁵⁷Müslim, “el-İmâre”, 41

⁵⁸Müslim, “el-İmâre”, 65.

itaat ettikçe, siz de bana itaat ediniz. Ben Allah'a ve Peygambere isyan edersem bana itaat etme sorumluluğunuz yoktur.”⁵⁹

Hiz. Ebu Bekir'in hilafet makamına gelir gelmez yaptığı bu konuşmadan bazı sonuçlar çıkarabiliriz. Birincisi bir kimseye, başkası üzerinde bir yetki ve otorite tanınması, onun üzerinde yetkisi ve otoritesi bulunan kişiden daha hayırlı olduğu anlamına gelmez. İkincisi yetki sahiplerine itaat, Allah'ın emir ve yasakları çerçevesinde olur ve bunu aşamaz. Bu bağlamda hükümdar, Allah'u Teâlâ'nın emir ve yasaklarına aykırı bir talimatta bulunduğunda buna itaat edilmez. İtaat gerekmediğine göre buna karşı çıkılması gerekir. Diğer taraftan Hiz. Ebu Bekir'in bu konuşması, tevazuunun hükümdar ile halk arasındaki ilişkilerin temel esaslarından biri olduğunu da göstermektedir.

2) Hiz. Ömer, Hiz. Peygamber vefatından sonra halife seçimi hususunda şunları söylemiştir: “Müslümanlarla istişare etmeden birine biat edenin söz konusu biati geçerli değildir, biat edilenin de biati yoktur. Biat eden de, biat edilen de ölüme namzettir.”⁶⁰

3) Hiz. Peygamber amcası Abbâs b. Abdilmuttalib, halife Hiz. Ömer'in sürekli oğlu Abdullâh b. el-Abbâs (ö.68h./687) ile istişare ve görüş alışverişinde bulunduğunu görünce ona şu çok kıymetli tavsiyelerde bulundu: “Oğlum! Görüyorum ki emîrû'l-mü'minîn Ömer, seninle istişarelerde bulunuyor ve seni, Peygamberin önde gelen sahabelerinden önde tutuyor. Bu noktada sana dört tavsiyede bulunacağım. Birincisi: sakın hiçbir sırrı ona ifşa etmeyesin. İkincisi: Seni yalan söylemeye mecbur bırakmasın. Üçüncü ve dördüncüsü: Onun yanında kimse hakkında kötü konuşma ve yapacağın nasihatleri mutlaka yap çekinme. Daha sonra İbn Abbas, kendisi için bu nasihatlerin paha biçilemez olduğunu ifade etmiştir. İşte söz konusu bu dört tavsiye, hükümdar ile halk arasındaki ilişkilerin kilit noktasını oluşturmaktadır. İbn Abbas bu bağlamda şöyle derdi: “Hükümdar seni kardeş bildiğinde sen onu baba bil, sana bir şeylerde kattığında sen de

⁵⁹es-Süheyli, Abdurrahman b. Abdullah Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'âmî es-Süheyli el-Mâlekî, *er-Ravzü'l-ünüf fi şerhi's-Sîreti'n-nebeviyye li'bni Hişâm*, thk. Abdurrahman el-Vekil, (1387-1967),7/556.

⁶⁰Buhâri, “el-Hudûd”, 31.

ona bir şeyler kat!”⁶¹ “Hükümdarın yanına girdiğinde ona dua et. Yanından ayrılacağı zaman da güzelce ayrıl. Onu tehlikeye atacak veya ondan soğumaya neden olacak her hangi bir davranışta bulunma.” Ziyad da oğluna, hükümdarın yanına girdiğinde ona dua etmesi ve basit hatalarını görmezden gelmesini tavsiye ederdi. Bunlardan hareketle halkın, başlarında yönetici konumunda bulunan hükümdarlarına lanet edip onları küçük düşürmek değil, bilakis onlara dua etmeleri gerekir. Çünkü hükümdarın iyi olması demek halkın da iyi olması anlamına gelir. Aynı şekilde hükümdarın bozulmasının zararı yine halka döner. Müslim b. Amr hükümdar veya yöneticilere hizmet edenler için şöyle faydalı bir söz söylemiştir: “Hükümdara hizmet eden kimseler, kendilerinden hoşnut olduğunda buna aldanmamaları gerekir. Aynı şekilde hükümdarlar onlara kızdıklarında da değişmemeleri, kendilerine verilen görevleri ağır görmemeleri ve ısrarla bir istekte bulunmamaları lazımdır.”⁶²

4) İnsanlarla arasındaki ilişkiler konusunda hassas olan Muâviye b. Ebî Süfyân (ö. 60/680) “İnsanlarla aramda koparmadığım bir bağ vardır; onlar ipi gerdiklerinde ben gevşetirim, onlar ipi gevşetirse ben gererim” diyerek bu husustaki denge anlayışını dile getirmiştir.⁶³

Yüce Kur’ân’dan, Hz. Peygamber hadislerinden ve sahabe kavillerinden yaptığımızı hükümdar ile halk arasındaki ilişkileri düzenleyen bu ifadeler, ummandan bir katre nispetindedir. Bunlardan hareketle ifade edebiliriz ki erken dönem insanları, hükümdar ile halk arasındaki ilişkilere son derece önem vermekteydiler. Zira bu, anayasanın temel hususlarından bir tarafını teşkil ediyordu. Bu ilişkinin ayrıca, çok önemli fikri ve ahlaki bazı kural ve tavsiyeleri de vardır.

İslam’daki hükümdar ve halk arasındaki ilişkiye Kur’ân-ı Kerîm çerçevesinden yaklaştığımızda meselenin iki âyet-i kerîmede toplandığını, İslam’daki şerî siyasetin tümünün söz konusu iki âyet-i kerîmenin çerçevesine girdiğini görüyoruz. Diğer taraftan bu âyet-i kerîmelerin hükümdar ile halk arasındaki ilişkiye dair her türlü

⁶¹İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Uyûnü’l-ahbâr, thk. Münzir Muhammed Said*, (el-Mektebetü’l-İslamiyye, 1429-2008), 1/8.

⁶²İbn Kuteybe, *Uyûnü’l-ahbâr*, 1/8.

⁶³İbn Kuteybe, *Uyûnü’l-ahbâr*, 1/4.

meseleyi hükme bağladığı ve hükümdar ile halk arasında bir anlaşmazlık meydana geldiğinde meselenin nasıl halledileceğini gösterdiğini görüyoruz. Kur'ân'da "*Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ülü'l-emre de. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve âhirete gerçekten inanıyorsanız- onu, Allah'a ve peygambere götürün. Bu, elde edilecek sonuç bakımından hem hayırlıdır hem de en güzeldir.*"⁶⁴ âyet-i kerîmesidir. Âyette anlaşmazlık konusu olan meselenin halli, Allah ve Resûlü'ne bırakılmadığı takdirde iman şartının gerçekleşemeyeceğinin altı çizilmiş, yani kişilerin Allah'a ve Resûlü'ne iman etmiş olamayacakları beyan edilmiştir.

Şimdi yukarıda bahsettiğimiz iki âyet-i kerîmeye temas edelim. Bu âyet-i kerîmelerden ilki, "*Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder.*"⁶⁵ âyet-i kerîmesidir. Bu âyet daha önce açıklamış ve bununla ilgili âlimlerin sözlerini nakletmiştik. Bu âyet-i kerîme, Kur'ân-ı Kerîm ışığındaki hükümdar ile halk arasındaki ilişkilerin temel esasını ifade etmektedir. Bu bağlamda adaleti sağlamak isteyen kimse, Allah'ı Teâlâ'nın hükümlerine dönmesi gerekir. İkinci âyet-i kerîmenin de baş tarafında göreceğimiz üzere Allah ve Resûlü'ne itaat gereklidir ve anlaşmazlıkların çözümü Allah'ı Teâlâ ve Resûlü'nün emirlerine göre yapılmadan bu itaat asla gerçekleşmez. Nitekim bu da en nihayetinde emre itaattir.

Bahsettiğimiz ikinci âyet-e ise "*Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ülü'l-emre de. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve âhirete gerçekten inanıyorsanız- onu, Allah'a ve peygambere götürün. Bu, elde edilecek sonuç bakımından hem hayırlıdır hem de en güzeldir.*"⁶⁶ âyet-i kerîmesidir. Hükümdar ile halk arasındaki ilişkileri düzenleyen temel umdelerden biri de bu âyet-i kerîmedir. Âyet-i kerîmede ilk olarak Allah'ı Teâlâ, kendisine ve Resûlü'ne itaat edilmesini emretmekte, ardından kendisine ve Resûlü'ne itaat eden yönetici ve yetkili kimselere de itaat edilmesini emretmektedir. Yöneticiler ile yönetilenler arasında her hangi bir anlaşmazlık vukua geldiğinde ise mesele Allah'ı Teâlâ ve Resûlü'nün hükümlerine bırakılacaktır. Her iki tarafın da iman dairesi

⁶⁴en-Nisâ 4/59.

⁶⁵en-Nisâ 4/58.

⁶⁶en-Nisâ 4/59.

içerisinde kalabilmeleri bu şarta bağlanmıştır. Her türlü anlaşmazlık konusu, Allah ve Resûlü'nün hükümlerine göre çözümlenecek ve diğer konulardaki kaynak da yine Allah ve Resûlü'ne itaat çerçevesinde olacaktır.

Es-Sa'dî yukarıdaki söz konusu iki âyet-i kerîmeyi, hükümdar ile halk arasındaki ilişki bağlamında çok güzel açıklayarak şunları ifade etmiştir: “Âyette bahsedilen emanetlerden maksat, insana emanet edilen ve yapması istenen her şeydir. Allah'ı Teâlâ, insana tevdi edilen bu emanetlerin bütünüyle ne eksik ne fazla tam olarak yerine getirilmesini emretmiştir. Yönetim ve sorumluluktan tutun da her türlü varlık ve gizli bilgiler bu emanetlere dâhildir. İslam hukuku âlimleri, ister halkı yönetme sorumluluğu olsun ister başka bir şey insana dünyada verilen emanetleri koruması gerektiğini ifade etmişlerdir. Çünkü emanetin korunmadan eda edilmesi mümkün değildir. Bu nedenle de onu korumak vaciptir, demişlerdir. Âyette ayrıca az olsun çok olsun, yakın olsun uzak olsun, iyi olsun kötü olsun, dost olsun düşman olsun insanlar arasında can, mal ve namus hususundaki hükmün kaynağı da bir çerçeveye oturtulmaktadır. Âyette bahsedilen adalet ve hükümdarların veya yöneticilerin idarede tatbik edecekleri kanun ve yöntem, Allah'ı Teâlâ'nın belirlemiş olduğu ve elçisi vasıtasıyla insanlara tebliğ ettiği hükümler ve sınırlardır. Bu âyette Allah'ı Teâlâ, emir ve yasaklarına uyan kimseleri övmektedir. Çünkü Allah'ı Teâlâ'nın emir ve yasakları hem dünyada hem de ahirette insana iyilikten ve güzellikten başka bir şey getirmez, bütün kötülükleri ondan uzaklaştırır. Bu sebepten dolayı Allahkullarının neyin yararına olduğunu, kendilerinden daha iyi bilir. Bu bağlamda insanların dini ve dünyevi işlerinin yoluna girmesi için mutlaka söz konusu kimselere itaat etmeleri gerekir. Bunu Allah'a itaat sayacaklar ve sevabını da ondan bekleyecekler. Allah'a isyan hususunda söz konusu ülü'l-emr itaat edilmez. Eğer Allah'a isyan niteliği taşıyan bir şey yapmalarını isterlerse, yaratıcıya isyanda yaratılana itaat yoktur.”⁶⁷

Abdurrahman b. Nâsır es-Sa'dî burada emanetleri layıkıyla eda etmenin ve idarede adil olmanın önemine atıfta bulunmakta, yukarıdaki söz konusu âyet-i kerîmede bahsedilen Allah'a, Resûlü'ne ve söz sahibi olan kimselere itaat ne derece nazik olduğunu altını çizmektedir. Fakat burada dikkat çeken bir husus vardır. Allah'ı Teâlâ, âyet-i kerîmede Allah ve Resûlü'ne karşı itaati ayrı ayrı zikrettiği halde ülü'l-emr için

⁶⁷Sa'dî, *Teyşîrü'l-kerîmi'r-rahmân fî tefsîri kelâmi'l-mennân*, 1/183.

bu ifade tekrar edilmemiştir. Burada “itaat” ifadesi düşürülerek bir öncekine bağlanmıştır. Abdurrahman b. Nâsır es-Sa’dî’nin de ifade ettiği gibi bundaki sır şudur: ülü’l-emr vasfına sahip olanlara itaat, Allah ve Resûlü’ne itaat çerçevesinde geçerlidir ve mutlak değildir. Kendisinin de ifade ettiği gibi Allah ve Resûlü’ne isyan niteliği taşıyan hususlarda yöneticilere itaat edilmez. Bilakis karşı çıkılır. Buradan çıkan bir başka sonuç da şudur ki Hz. Muhammed, ancak Allah’a itaat edilmesini emreder ve onun bütün emir ve yasakları bu çerçevenin dışına çıkmaz. Bu nedenle Hz. Peygamber’e itaat, Allah’u Teâlâ’ya itaat sayılmıştır. Fakat söz sahipleri yani yöneticiler için bu böyle değildir. Onlara itaat, Allah’a ve Resûlü’ne itaat çerçevesinde olursa farzdır. Burada Allah, onlara itaatin, Allah’a isyan hususunda olmaması gerektiği şartını koşmuştur. Daha sonra âyet-i kerîme, dinin gerek temel gerekse de fûru olsun insanlar arasında meydana gelen her türlü anlaşmazlığın Allah’u Teâlâ’nın Kitabı ve Resûlü’nün sünnetine bırakılması gerektiğine işaret etmektedir. Gerek Kur’ân’da gerekse de hadis-i şeriflerde, ya bizzat, ya genel olarak, ya ima yoluyla, ya işaret ya mana itibariyle ya da kıyas şeklinde insanlar arasında meydana gelebilecek her türlü anlaşmazlığın çözümü mevcuttur. Zira yüce Kur’ân ve Sünnet, dinin temel taşlarını oluşturur. Bunlar olmadan doğru düzgün bir imana sahip olmak mümkün değildir. Bu bağlamda anlaşmazlıkları çözümünü Kur’ân ve Sünnet’e bırakmak, imanın bir şartıdır.

4. Kur’ân-I Kerîm Işığında Hükümdar İle Halk Arasındaki İlişkilerin Türleri

İdarenin ve Kur’ân ışığında hükümdar ile halk arasındaki ilişkinin çok önemli bazı türleri ve bunların kuralları vardır. Bu kurallara aynı zamanda anayasal ilkeler veyahut idarenin yönünü tayin eden siyasi kaideler de denilmektedir. Bu kural ve kaideler yerine getirilmeden otorite ve yönetim kesinlikle sağlanmış olmaz. Siyaset düşünürleri ve kurucuları, bu ilişkilerin türleri ve kuralları konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu tür ve kurallara ait terimleri incelediğimizde bunların; **mübâyaa** (biatlaşma), **müşâvere** (danışma ve danışma kurulu), **mütâavat** (meşrû emirlere uyma) ve **mes’ûliyyet** (hesap verme) olmak üzere başlıca dört olduklarını görüyoruz. Şimdi bu tür ve kaidelerin detayına inelim.

4.1. Bağlılık Sözü İlişkisi⁶⁸

Diğer akitlerde de olduğu gibi hükümdar-halk arasındaki ilişki, temel olarak seçim ve rıza esasına dayanmalıdır. Karşılıklı rıza olmadan bir sözleşmeden bahsetmek mümkün değildir. Rıza, akit ve sözleşmelerin temel unsurlarından biridir. Bundan dolayı âlimler velayet akitlerinde zorlamayı caiz görmemişlerdir. Zira velayet, raiyye, yani üzerinden otorite tesis edilen tarafın hakkıdır ki hiç kimse, hak sahibini istemediği bir şeye zorlayamaz.⁶⁹ Bu bağlamda mübâyaa, yani İslâm devletinde idare edenle idare edilenler arasında yapılan, seçim veya bağlılık karakteri taşıyan sosyopolitik akdinin gerekliliği; Kur'ân'da, Sünnet'de karşılığını bulmuş, bu konuda İslam ümmeti de fikir birliğine varmışlardır.

Bu aslında bağlılık sözü ile ilgili yüce Kur'ân'da, “*Sana yeminle bağlılık sözü verenler (biat edenler) gerçekte bu sözü Allah'a vermiş oluyorlar, Allah'ın eli onların elleri üzerindedir. Bu sebeple kim Allah'a verdiği ahdi bozarsa ancak kendi aleyhine bozmuş olur, Allah'a verdiği sözün gereğini yerine getirene ise Allah yakında büyük ödül verecektir.*”⁷⁰,ve “*Ey Nebi Mü'min kadınlar; Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zinaya bulaşmamak, çocuklarını öldürmeye kalışmamak, elleri ve ayakları arasında bir iftira düzüp-uydurmamak,(gayri meşru olan bir çocuğu kocalarına dayandır mamak), ma'rûf(iyi, güzel ve yararlı bir iş) konusunda isyan ve itirazdan sakınmak üzere, Sana biat etmek amacıyla geldikleri zaman, onların biatlarını kabul et ve onlar için Allah'tan mağfiret iste.(Çünkü İslam'ın adalet düzeninde, kadınlar da erkekler gibi hür ve asil bireylerdir.) Şüphesiz Allah, çok Bağışlayandır, çok Esirgeyendir*”⁷¹, buyrulmaktadır.

Bu bağlılık sözü Hz. Peygamber ise şöyle buyurmuştur: “İlk halife olan biate bağlı kalın. Onların haklarını iade edin. Kuşkusuz Allah, onlara, idare ettikleri halk hususunda hesap soracaktır.”⁷² Başka bir hadisinde ise “Biatsiz ölen kimse, cahiliye ölümü ile ölür.”⁷³ buyurmuştur. Bu iki hadis-i şerif, mübâyaa kaidesinin peygamberi bir metot olduğunu ve bunun İslam devletindeki hükümdar ile halk arasındaki ilişkiyi

⁶⁸İbn kuteybe, *el-İmame ve's-Siyâse*, 1/74.

⁶⁹Abdülkerim el-Hatip, *el-Hilafe ve'l-İmama diyaneten ve siyaseten*, (Beyrut : Darü'l-marife), s. 271.

⁷⁰el-Fetih 48/10.

⁷¹el-Mümtehine 60/12.

⁷²Buhârî, “ et-Tîb lil-Cuma” , 3455.

⁷³Müslim, “Ucûb mülazematü'l el-Cemaat”, 4899.

perçinleyen bir nitelik taşıdığını göstermektedir. Bir kimsenin, başa geçen bir idareciye biat etmesi ise, onun söz konusu idareci veya hükümdardan razı olduğunu kanıttır. Söz konusu rıza, mübâyaa konusunda son derece önemlidir. Zira halka, her hangi bir zorlamada bulunmadan kendisine seçim hakkı tanınmaktadır.

Hiz. Peygamber'e ilk iman eden ve cennetle müjdelenen on sahâbîden biri olan Abdurrahmân b. Avf (ö. 32/652), Hulefâ-yi Râşidîn'in üçüncüsü Osmân b. Affân (ö. 35/656) halife seçilince, "Allah'ın, Resûlû'nün ve ondan sonra gelen halifelerin sünneti üzerine sana biat ediyorum" dedi ve Hiz. Osman'a biat etti. Arkasından Muhacir ve Ensar da Ona biat etti.⁷⁴

İslam'da hükümdar ile halk arasındaki ilişkinin türünü belirleyen bu ve benzeri pek çok hadisi-i şerif vardır. Biz burada yukarıdaki iki hadis-i şeriften neler istifade ettiğimiz değinmek istiyoruz. Hiz. Peygamber, bu minvaldeki bütün hadis-i şeriflerde biat olgusunun altını çizmiştir. Diğer taraftan mübâyaa gerçekleştirilirken taraflar arasındaki rızanın da ne derece önemli olduğunu görmekteyiz. Zira rıza olmadan karşılıklı saygı ve güvenin olması mümkün değildir. Örneğin evlilik akitlerin âlimler, icap-kabulü, karşılıklı irade beyanını şart görmüşlerdir. Bunlardan birisi eksik olduğundan nikâh mutlak olarak geçersizdir. Çünkü hak sahibini, istemediğini bir şeye zorlamak şeran yasaktır.

Bütün İslam Ümmeti, mübâyaanın meşru olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Yönetimin en güzel şekilde tesis edilebilmesi için mübâyaa, hükümdar ile halk arasında iyi bir ilişkinin kurulmasında gerçekten çok önemli bir ilkeyi temsil etmektedir. Meşhur tefsir âlimi Kurtubî bu bağlamda şunları ifade eder. "Ehlû'l-hal ve'l-akd, yani İslam devletinde devlet başkanını seçmek ve gerektiğinde azletmekle yetkili olan heyet tarafından bir kimsenin hükümdarlığı onaylandığında, bütün halkın söz konusu hükümdara biat ederek onu dinleyip itaat etmesi ve de Allah'u Teâlâ'nın Kitab'ı ve Resûlû'nün Sünneti'ne rıza göstermeleri vacip olur. Eğer bir kimse her hangi bir özrü nedeniyle hükümdara biat etmesi mümkün olmadıysa İslam hukukunda söz konusu kimsenin özrü kabul edilir. Ancak bir özür söz konusu değilse Müslümanlar arasında

⁷⁴Buhârî, " et-Tiib lil-Cuma" 7207.

çıkacak karşılıklığı önlemek ve birliği sağlamak adına kişi hükümdara biat etmeye mecbur edilir.⁷⁵

Hz. Ebu Bekir'in halife seçilişi ile ilgili konuya temas ederken İbn Teymiyye (ö. 728/1328) şunları ifade etmiştir: "Hz. Ebu Bekir'in halife tayin edilmesi, nasla değil sırf seçimle gerçekleşmiş ve her hangi bir zorlama da söz konusu olmamıştır. Eğer Ömer b. el-Hattâb ile birlikte bir takım sahabeler biat ederken diğer sahabelerin biat etmediğini farz etsek Hz. Ebu Bekir halife olmuş olmazdı. Fakat öncü ve muktedir sahabeler Hz. Ebu Bekir'e biat edince ve Hz. Muhammed'in halefi oluşunu onaylayınca kendisi direkt olarak halife olmuştur. Bundan dolayı Sa'd b. Ubâde'nin (ö.14/635) biatten geri kalmasının bir zararı olmamıştır. Çünkü onun biat etmemesi, Hz. Ebu Bekir'in hilafetine gölge düşürmemiştir."⁷⁶

İbn Teymiyye'nin bu açıklamalarından anlaşılan odur ki biat, hükümdar ile halk arasındaki ilişkiyi tesis eden gerçek bir sözleşme veya akdi ifade etmektedir. Biat edilen hükümdar, ahkâm-ı şer'iyeye, yani İslamiyet'in kanunlarını ve dini tatbik ettiği müddetçe de bu sözleşme devam eder. Hükümdarın sözüne uyulup itaat edilir ve her iki taraf da birbirinden razı olur. Bu söz konusu mübâyaa, zorlama olmadan seçimle olabileceği gibi kimi zaman zorla da olabilir. Özellikle râşid halifelerden sonra bu pek çok yerde ve pek çok zaman vukua gelmiş, âlimler de bunu onaylamışlardır.⁷⁷

Bununla beraber Ehlü'l-hal ve'l-akd heyeti tarafından yapılan atama ve seçimle yapılan biat daha geçerlidir hiç kuşkusuz. Çünkü şartlar ne olursa olsun biat, hükümdar ile halk arasındaki idareye dönüş geçerli ilişkiyi sağlamlaştırır. Bu hususu teyit eden bazı naslar mevcuttur. Örneğin bir hadis-i şerifinde Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Ben size, mallarınızı istemek, içinizde şan ve şeref kazanmak için gelmedim. Allah beni, size peygamber olarak gönderdi. Bana bir kitap da indirdi. İman ederseniz Cennet'le müjdeleyici, karşı çıkarsanız ise azapla korkutucu olmamı Allah bana emretti. Ben de Rabbimin bana vahyettiklerini size tebliğ ettim. Size öğüt de verdim. Size getirip tebliğ ettiğim şeyi alır, kabul ederseniz o, dünyada ve âhirette nasibiniz ve

⁷⁵Taberî, *Câmi 'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-*Qur'*ân*, 1/272.

⁷⁶İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harranî, *Minhâcü's-sünne*, thk. Muhammed Reşat Salim, (Müessesetü Kurtuba, 1406), 1/530.

⁷⁷Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, a. 8.

saadetiniz olur. Onu reddederseniz Yüce Allah aramızda hükmü verinceye kadar tebliğ etmek, sabretmek ve buna katlanmak benim görevimdir.”⁷⁸

Eğer mübâyaa bu minvalde olursa karşılıklı merhamet ve sevgi ortaya çıkar. Çünkü biat, bütün tarafların rızası ile olduğunda karşılıklı sevgi meydana getirir. Hükümdar halkına zulmetmez, halk da hükümdardan nefret edip ona karşı haset taşımaz. Bilakis karşılıklı rızaya dayalı olan gerçekleşen biatten doğan merhamet, tarafların birbirleri için dua etmelerine vesile olur. Elbette bu tür bir hükümdar-halk ilişkisi ile temeli kin ve nefrete dayanan, tarafları birbirine lanet ettiren kötü ve katı hükümdarlar ile onların halkları arasındaki ilişkisi çok farklıdır. İşte İslam, buna mani olmak, hükümdar ile halk arasındaki ilişkiyi sevgi, muhabbet ve diğerkâmlık temellerine oturtmak için azami çaba harcamıştır.

4.2. Müşâvere İlişkisi⁷⁹

Bu son derece önemli anayasal nitelik taşıyan bir ilişki türüdür. Burada müşâvere veya şuranın önemine ve hükümdar ile halk arasındaki ilişkileri perçinleme konusundaki etkisine temas edeceğiz. Endülüslü Mâlikî fıkıh âlimi ve muhaddis et-Turtûşî'nin (ö. 520/1126) de ifade ettiği gibi “Yöneten de yönetilen de müşâvere ve nasihate muhtaçtır.”⁸⁰ Biz bu özellikleri devletin hangi temellere oturması hususunda Kur'ân'ın sunduğu prensipler bâbında anlatmıştık.1 Bu bâbda ise bu vasıfların getireceği faydaları anlatacağız. Bilinmelidir ki akıl danışan yetkili kimse, her ne kadar görüş belirterek akıl veren tecrübe erbâbından daha üst bir konumda olsa da; onlardan aldığı yardım ile ufku açılacak, tıpkı ateşin yağla beslenip gürleşmesi gibi ârif kimselerin görüşleriyle de sultan tecrübesini çoğaltacaktır. Öyleyse sakın ha içine doğmasın ‘İnsanlarla istişâre ettiğin zaman bazıları senin başkalarına muhtaç olduğunu zannediyor’ gibi bir fikir! Böyle saçma bir düşünceye kapılırsan müşâvereden geri durursun ve şunu bil ki sen övünmek için ya da birilerinden üstün olmak için değil, faydalanmak için istişâre ediyorsun. Hem şan ve şeref istiyorsan müşâvere iyi bir şeydir. Çünkü siyaseti bilen kimseler senin tek başına karar vermediğini, rey sahibi kimselere danıştığını görünce seni öveceklerdir. Ömer b. Hattâb der ki: “Tek kişinin

⁷⁸Buhârî, Muhammed b. İsmâil, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fi el-Buhârî, *Halku ef'âli'l-ibâd*, thk. Dr. Abdurrahman Umeyra, (Riyad-Suud: Darü'l-Mearif, 1398-1978), s. 92.

⁷⁹İbn kuteybe, *el-İmame ve's-Siyâse*, 1/86.

⁸⁰et-Turtûşî, Ebû Bekr Muhammed b. Velîd b. Muhammed b. Halef el-Fihri, *Sirâcü'l-mülûk*, (Mısır:, 1289-1872), 1/63.

görüşü zayıf bir ipe benzer. İki kişi iç içe geçmiş iki ip, üç kişi kopması mümkün olmayacak sağlam bir ip yumağıdır.”⁸¹

Millet ve halklar üzerinde müşaverenin çok büyük önemi vardır. İnsanlar arasında hayır ve mutluluğu yaymak, adalet ve eşitliği tesis etmek isteyen; güveni, huzuru ve istikrarı sağlayıp halk arasında meydana gelebilecek haksızlıkları, zorbalıkları ve despotluğa mani olmak arzusunda olan her hükümdar ve devlet başkanının müşavere ve danışma genel niteliği ve yöntemi olmalıdır. Müşavere sayesinde gerçekler ortaya çıkar, kapalılıklar ortadan kalkar, doğrular tespit edilir, isabetli görüşler elde edilir, sorumluluk paylaşılmış olur ve ümmetin gücüne güç katılmış olur.⁸² Bunlara ek olarak müşavere, halkın topluca sorumluluk alarak ve aktif rol üstelenerek işlerini idare etmelerine katılım haklarını ifade eder.

Müfessir, Arap dil âlimi ve ahlâk felsefecisi Râgıb el-İsfahânî (ö. 502/1108) müşavere yani danışmayı, bir meselede isabetli karara varabilmek amacıyla kişilerin fikirlerini açığa çıkarmak şeklinde tanımlamıştır.⁸³ Müfessir el-Âlûsî (ö. 1270/1854) müşavere ile aynı anlamda olan şûranın, yeryüzünün bilcümle ıslah olmasının sebepleri, olduğunu ifade etmiştir.⁸⁴ Bu tanımdan hareketle diğerinin görüş ve düşünceleri, ancak kendisine sorulup onunla istişare edilince öğrenilebilmektedir. Bu bağlamda müşaverenin insanlarda saklı olan madeni ortaya çıkaran bir unsur olduğu ifade edilebilir.

Irak Mâlikîleri’nden İbn Hüveyz el-Mendâd (390-1000 [?]), hükümdarların dinin hangi meselesi olursa olsun bilmedikleri konularda bilen insanlara danışmaları gerektiğini ifade etmiştir. Bu bağlamda olmak üzere ordu komutanları savaşla ilgili konularda, üst düzey yöneticiler halkın yararına olabilecek konularda; yazarlar, vezirler ve işçiler ülkenin ve mimarisinin maslahatına olan konularda bilen kimselere

⁸¹Turtûşî, *Sirâcü’l-mülûk*, 1/36.

⁸²Hüseyin b. Muhammed el-Mehdi, *eş-Şura fi’l-İslam*, thk. Dr. Abdülaziz el-Mefalih, s. 9.

⁸³er-Râgıb el-İsfahânî, Ebü’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal, *el-Müfredât fi garibi’l-Kur’ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî, (Dimaşk-Beyrüt: Darüş-Ş-Şamiyye, 1412/1992), 1/470.

⁸⁴el-Âlûsî, Şihâbeddin Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseyinî el-Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî fi tefsîri’l-Kur’ânî’l-‘azîm ve’s-seb’i’l-meşânî*, thk. Ali Abdülbari Atiyye, (Beyrüt: Darü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1415), 25/46.

danışmalıdır. Başkasına danışmadan kendi fikrini beğenen ve uygulayan insan doğrudan ayrılır.⁸⁵

Hanefî fakihi ve müfessir el-Cessâs (ö. 370/981), Allah'ü Teâlâ'nın Hz. Peygamber ashâbı ile istişare etmesi konusundaki emrinden üç sonuç çıkarmıştır:

1) Bu emirden çıkan birince sonuca göre Allah'ü Teâlâ, hakkında hüküm bulunmayan meselelerin hükmünü içtihad ederek ve galib-i zanna dayalı olarak aranmasını dilemiştir.

2) İkincisi Allah, sahabelerin içtihad etmeye ehil kimseler olduklarını ve görüşlerine uyulabileceğini insanlara göstermek istemiştir. Zira Allah'ü Teâlâ, Hz. Peygamber onların görüşlerine başvurmasını emrederek sahabilerin mevkilerini yüceltmış, içtihatlarından razı olmuş ve naslara uygun görüş bildireceklerine işaret etmiştir.

3) Allah'ü Teâlâ, sahabelerin taşıdıkları fikirlerden razı idi. Eğer böyle olmasa ise Peygamberi'ne onlarla istişare emesini emretmezdir. Allah'ü Teâlâ'nın onların içlerinden olana razı olması ise sahabilerin Allah'a olan kesin ve sağlam imanlarına, ilmî olarak ne kadar yüce bir mevkie sahip olduklarına, hakkında Kur'ân ve Sünnet'te hükmü bulunmayan meselelerde onların içtihatlarına bakılabileceğine ve ümmetin onların peşinden gidebileceğine delildir.⁸⁶

Bununla birlikte idare konusunda müşavere ve danışmanın her ne kadar büyük bir önemi bulunsa da ilmi bir meselede istişarede bulunurken, doğru olan danışılan kişinin ilim ehli bir kimse olması iyidir. Bir meselenin hükmünün içinden çıkılmadığı durumlarda müşavere vaciptir, aksi halde ise müstehaptır.⁸⁷

Allah'ü Teâlâ, devlet yöneticisi hükümdar ile halk arasındaki bu ilişki türüne Kur'ân'da iki yerde işaret etmiştir. Her iki âyette de İslam'ın çok önemli ilkelerinden birisi olan müşaverenin gerekliliğine güçlü bir şekilde vurgu yapmıştır.

⁸⁵Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 4/250.

⁸⁶el-Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Sadık Kamhavi, (Beyrut: Darü İhyâü Tûrasi'l-arabi, 1405), 2/329.

⁸⁷eş-Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî el-Kâhirî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, (Beyrut-Lübnan: Darü İhyâü Tûrasi'l-arabi), 4/391.

Bu âyet-i kerîmelerden birincisinde Allah'ü Teâlâ, “... *İş hakkında onlara danış, karar verince de Allah'a güven, doğrusu Allah kendisine güvenenleri sever.*”⁸⁸ buyurmaktadır. Allah Teâlâ'nın, Hz. Peygamber Müslümanlarla müşavere etmesini emretmesinde birkaç husus saklıdır. Birincisi Hz. Peygamberimiz onlarla müşaveresi, onlara değer verme ve derecelerini yükseltme mânasına gelir. Bu ise, Müslümanların Hz. Peygamberi çok sevmelerini ve ona ihlasla itaat etmeleri neticesini doğurur. Eğer O, bu müşavereyi yapmamış olsaydı, bu onları küçümseme anlamına gelir, böylece kötü ahlak ve kabalık olmuş olurdu. İkincisi Hz. Peygamber, insanların en akıllısı ise de, insanların bilgileri sonsuzdur. Dolayısıyla özellikle dünyevi meselelerde maslahat bakımından Hz. Peygamber'in aklına gelmeyen bir hususun başka bir insanın aklına gelmesi uzak bir ihtimal değildir.⁸⁹

Yüce Allah, Peygamberi ashâbı ile istişare etmesini emrettiğine göre davetçilerin, komutanların, yöneticilerin ve hükümdarların bu emre öncelikle muhatap olduğu ifade edilebilir. Zira göz önüne alınacak hususun sebebin özelliği değil lafzın genelliğidir. Hatta müfessirler ve âlimler de istişare emrine muhatap olan öncelikli sınıflardan biridir.⁹⁰ Hz. Peygamberden çok geride oldukları göz önüne alındıklarında onların buna çok daha fazla ihtiyaçları vardır. Bu bağlamda söz konusu âyete , idare ve otoritenin yanı sıra hükümdar ile halkın arasındaki ilişkiye dair çok önemli bir kaide ortaya koymaktadır.

İkinci âyette ise Allah, “...*İşleri de aralarındaki müşavere ile yürür.*” buyurmaktadır. Bu âyet-i kerîmeyi ve bütününe baktığımızda Allah'ü Teâlâ'nın müşavereyi, İslamiyet'in iki temel esası (namaz ve zekât) arasında müminlerin bir niteliği olarak zikrettiğini görmekteyiz. Bu, müşaverenin ne denli önemli olduğunu ve namaz ve zekât gibi farz olduğunu net bir biçimde ortaya koymaktadır.⁹¹ Ancak ümmetin bugün yaşadığı bozulma ve kayboluş, bireyin ve toplumun ilerlemesine katkı sağlayan şûra ilkesi gibi önemli ve yüce ilkeleri ihmal etmesinin doğal bir ürünüdür. Oysa şûra, ümmetin ihtisas sahibi kimselerine görüşlerini ifade etmelerine ve kendilerini toplumun inşasına ve sorunlarının çözülmesine katkıda bulunacak şekilde

⁸⁸ Âl-i İmran 3/159.

⁸⁹ Fahrettin er-Râzî, Ebû Abdullâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Mefâtîhu'l-gayb*, (Beyrut: Darü ihyâü tûrasi'l-arabi, 1420), 9/54.

⁹⁰ Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, 4/250.

⁹¹ Cessâs, Ebû Bekr, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 5/263.

ifade etmelerine olanak tanımaktadır. Şura prensibinin teşekkülü için halktan önce devlet yöneticileri harekete geçmelidir. Çünkü toplum, hükümdarın eksikliğinden doğan sorunları düzeltme ve ıslah etme sorumluluğundan asla kurtulamaz.

Burada müşavere veyahut danışmada elde edilecek faydaları veya Allah'ı Teâlâ'nın bu konudaki hikmetlerini bulmaya çalışmamız yerinde olacaktır. Müşaverede pek çok fayda bulunmaktadır. Mâlikî fakihî İbnü'l-Ezrak el-Girnâtî (ö. 896/1491) bunları maddeler halinde şu şekilde açıklamıştır:

1) Danışan kimse başarıya ulaştığında övülür, hata yaptığına ise özrü kabul edilir. İskenderiyeli astronom Batlamyus'un (ö. 168) da dediği gibi müşavere sonunda doğruya isabet eden yerilmez, hata eden ise mazeretli kabul edilir.

2) Birileri ile iş hakkında müşavere etmek, kişiyi sempatik ve sevilen biri kılar. Emevî halifesi Ömer b. Abdülaziz'den (ö. 101/720) nakledildiği gibi müşavere ve münazara, rahmet ve bereket kapısıdır. Ne görüşe zarar verir ne de görüş müşavere ve münazara kuvvetini kaybeder.

3) İşleri müşavere usulü çerçevesinde yürütmek, kişiyi iyiye ve doğruya yönlendirir. Hz. Ali'nin (ö. 40/661) de dediği gibi istişare doğruluktur, istişareye gerek görmeyen kimsenin görüşü tehlikelidir. Müşâvere sayesinde akli yargılar hikmetle bezenir ve olaylar daha net anlaşılır. İbnü'l-Ezrak el-Girnâtî bize şöyle ifade etmektedir: İstişare eden kimse, başlangıçta yanlış olduğu anlaşılan bir görüşten dolayı sonra yaşayacağı pişmanlıktan kurtulur.⁹²

Kişi bir işe kalkıştığında ve her hangi bir aksilik meydana geldiğinde müşaverenin insana büyük yardımını dokunur. Böylesi bir durumda mutlaka müşavereye ihtiyaç duyacaktır. İstişare sonucunda eğer doğruya isabet etme durumu söz konusu olursa bu insanın kendini beğenmişliğe düşmekten kurtarır. Kimi bilge insanların da söylediği gibi deneyim sahibi akıllı insanlar da müşavereye ihtiyaç duyarlar ki böylece görüşleri benlik duygusundan kurtulsun. İnsanlar, din bir hususu anlamakta güçlük çektiklerinde doğruya istişare ile ulaşırlar. Bunlar bir yana istişare, işleri danışma esasına göre yürütme Yüce Kur'ân'da ön görülmüştür ki bu müşaverenin taşıdığı fayda ve güzelliklere delil olması açısından yeterlidir. Çünkü İslam

⁹²İbnü'l-Ezrak el-Girnâtî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Esbahî el-Mâlikî el-Girnâtî, *Bedâ'î u's-silk fi tabâ'î i'l-mülk*, 1/63.

hukukunun uygulanışın çeşitli şekilleri vardır ve duruma, zamana ve mekâna göre değişmektedir.

4.3. İtaat İlişkisi⁹³

Burada İslâm toplumunda üst yöneticilerin ve toplumsal otorite sahibi kimselerin meşru, yani İslam hukukuna uygun emir ve yasaklarını uymayı ifade eden mütâavat ilişkisi üzerinde duracağız. Bu çok önemli bir ilkedir. Çünkü halk ile hükümdar arasındaki sosyal ve siyasi hayat, bu olmadan rayına oturmaz. Diğer taraftan bu ilkenin, halkta bulunması gereken çeşitli bazı kuralları vardır. Bunları şu şekilde ifade edebiliriz:

1) Amir (otorite sahibi kimse) ile ilgili kuralları

a) İlk olarak Müslümanların başına geçecek kişi Müslüman olmalıdır. Bu husus âyette “*Ey iman edenler! Allah’a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ülü’l-emre de.*”⁹⁴ şeklinde ifade edilmiştir. Âyet-i kerîmedeki “sizden” ibresi göstermektedir ki İslam toplumunda başkan olacak kişinin taşıması gereken ilk sıfat Müslüman olmaktır.

b) İkincisi ise emir olacak kişi fiili otorite sahibi olmalı, sıradan bir memur olmamalıdır.

2) Memur (halk) ile ilgili kurallar

a) Halkta aranan ilk kural, kendisine verilen emirleri yerine getirebilecek güç ve imkânda olmasıdır. Nitekim Allah’u Teâlâ Kur’ân’da “O halde gücünüz yettiğince Allah’a saygısızlıktan sakının”⁹⁵ buyurmaktadır. Hz. Peygamber aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm ise hadis-i şerifte, “...Kim bir devlet başkanına biat eder de elini ona uzatırsa ve kalben ona razı olursa elinden geldiğince ona itaat etsin...”⁹⁶ buyurmuştur.

b) Halk; hükümdarın çokça emiri, haddi aşması ve hakları geç eda etmesi gibi hoşlanmadığı şeylere karşı sabır göstermelidir. Nitekim İbn Abbas’tan rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber, “Liderinden hoşlanmadığı bir şey gören kimse buna sabretsin. Çünkü cemaatten bir karış ayrılan kimse cahiliye ölümü ile ölür”⁹⁷ buyurmuştur. Bu hadis-i şerifte Hz. Peygamberimiz, halka, bu tür şeylere karşı

⁹³İbn kuteybe, *el-İmame ve’s-Siyâse*, 1/174.

⁹⁴en-Nisâ 4/59.

⁹⁵et-Teğabün 64/16.

⁹⁶Müslim, “Ucûb’ul el-Vefa”, 4882.

⁹⁷Müslim, “Ucû’b Mülazematü’l Cemâ” 4896.

sabretmeleri gerektiğini açıklamak istemiş ve aralarından ilişkinin sürmesinin cemaatten ayrılmaktan daha iyi olacağını ifade etmiştir.

c) Halk, hükümdardan her hangi bir kötülük gördüğünden bunu reddetmesi gerekmektedir. Bu, hükümdara ihanet etmeden Müslümanın gücü nispetinde hakkı dile getirmesi gerektiği ilkesinden hareketle böyledir. Nitekim Sahâbî Ubâde b. Sâmî (ö. 34/654), bu bağlamda şunu bildirmiştir: “Biz, Hz. Peygamber’e hoşumuza giden ve gitmeyen her hususta dinleyip itaat etmek, Allah yolunda kınayanın kınamasından korkmadan hakkı söylemek üzere biat ettik.”⁹⁸

d) Halk, hükümdarın emirlerini yerine getirirken kararlı ve hırslı olmalıdır. Çünkü söz konusu emirlerin yerine getirilmesi, ancak Allah ve Resülü içindir. Zira Allah ve Resûlü’ne itaat mutlaklıdır. Anne-baba, hoca ve hükümdar gibi yaratılmışlara itaat ise, Allah ve Peygamberine itaat çerçevesinden ancak meşru olabilir. Bu bağlamda yöneticilere itaat, her durumda meşru bir zemin bulamayabilir. Çünkü kimi zaman Allah’u Teâlâ’nın emirlerine aykırı birtakım emir ve yasaklara bulunabilirler. Dolayısıyla bu gibi durumlarda yöneticilere itaat eden kimse, Allah’u Teâlâ’ya itaat etmiş olmaz. Bilakis Allah’u Teâlâ’ya itaat olabilmesi için yönetici tarafından verilen emirlerin Allah’u Teâlâ’nın emir ve yasaklarına aykırı olmadığı, bunların Allah’u Teâlâ’nın emir ve yasakları olup olmadığı araştırılıp bilinmelidir.⁹⁹

3) Yapılması istenen şeylerle ilgili kurallar

Yapılması istenen şeylerle ilgili tek bir kural vardır. Burada hükümdar tarafından verilen emirler şirk, küfür, bidat, büyük veya küçük günah gibi Allah’u Teâlâ’nın emirlerine isyan niteliği taşıyorsa bunlara uyulmaz. Ancak itaat edilmemesi durumunda halk üzerinde daha büyük bir mefsedet söz konusu olacaksa –ikrah meselesinde olduğu gibi- bunlara ses çıkarılmaz.

4.4. Mes’ûliyyet (Hesap Verme) İlişkisi¹⁰⁰

Mes’ûliyyet, yani sorumluluğun hükümdar ile halk arasındaki ilişkinin bir tarafını oluşturması, bunun dünya ve ahirette bir sonucunun olması gerçeğinden ileri gelmektedir. Halk, hükümdar tarafından kendilerine verilen görevleri layıkıyla yerine getirdiğinde, hükümdar nezdinde onuru, sevgi ve saygısı artar. Böylece iyi bir devlet-

⁹⁸Buhârî, “Keyfa yübâyi’l-İmam”,7199.

⁹⁹İbn Teymiyye, Ebü’l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, *Mecmû’atü’l-fetâvâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım en-Necdî,(Beyrut 1386/1967),10/267.

¹⁰⁰İbn kuteybe, *el-İmame ve’s-Siyâse*,2/114.

halk ilişkisi ortaya çıkar. Bu yöneteni ve yönetileni dâhil herkese teslim edilen bir gerçektir. Çünkü her birinin omuzlarında bir yük ve emanet vardır ve her biri bunlardan sorumludur. Bununla ilgili olarak Allah’u Teâlâ yüce Kur’ân’da, “*Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik, ama onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan korktular ve onu insan yükledi. Kuşkusuz insan çok zalim, çok bilgisizdir.*”¹⁰¹ buyurmuştur. Bu âyet-i kerîmeyi, Hz. Peygamberimiz, “Hepiniz sorumlusunuz ve hepiniz yönettiklerinizden mesulsünüz.” hadis-i şerifi çok güzel açıklamaktadır.

İslam nazarında mesuliyetin, dünyevî ve uhrevî olmak üzere iki boyutu vardır. Mesuliyetin uhrevî boyutu, âyette şu şekilde beyan edilmiştir: “*Rabbine andolsun ki yaptıklarından dolayı muhakkak surette onların hepsini sorguya çekeceğiz!*”¹⁰² “*Her nefis, yaptıklarına karşılık tutulan bir rehindir.*”¹⁰³ Bu husus, hadis-i şerifte ise şu şekilde beyan edilmiştir: “Allah’u Teâlâ’nın, yönetici yaptığı bir kimse, yönettiği halkı aldatarak ölürse, Allah Teâlâ ona cennet yüzü göstermez.”¹⁰⁴

Mesuliyetin dünyevî sorumluluğunun ise iki delili vardır. Birincisi mesuliyet medeni sayılır, yani mali garanti altındadır. İkincisi ise cinai sayılır ve bu had ve tazir olmak üzere ikiye ayrılır. Bu konuda hükümdar ile halk arasında bir fark yoktur. Ancak had veya tazir olsun meşru cezalar gerektiği şekilde uygulandığı zaman ister hükümdar olsun ister memur, bunun sonucunda meydana gelecek zarar ve teleften sorumlu değildir.¹⁰⁵

5.Kur’ân-I Kerîm Işığında Hükümdar İle Halk Arasındaki İlişkinin Özellikleri

Hükümdar ile halk arasındaki ilişkinin Kur’ân-ı Kerîm’de çok önemli birtakım özellikleri vardır. Bizler hükümdar ile halk arasındaki ilişkiyi ele aldığımız önceki iki bölümde, bu ilişkinin özelliklerini ve niteliklerini genel itibariyle ele almıştık. Bunlardan kısaca şunları ifade etmemiz mümkündür:

¹⁰¹el-Ahzâb 33/72.

¹⁰²el-Hicr 15/92-93.

¹⁰³el-Müddessir 74/38.

¹⁰⁴Müslim, “İstihkâk el-Vali”, 380.

¹⁰⁵Abdülkadir Avde, *et-Teşrii’l-Cinaiyyi’l-İslami Mukarinen bi’l-kanuni’l-vad’i*, (Beyrut: Darü’l-kitabi’l-arabiyye), 557-560.

5.1. İlahi Nitelikli Olması¹⁰⁶

Allah'ı Teâlâ tarafından teşri edilmesi bakımından söz konusu ilişki ilahi temellidir. Bu konuyla ilgili yukarıda verilen âyetler bunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu ilişkiyi konu alan ve yukarıda da bahsettiğimiz söz konusu ayet ve hadisleri göz önüne aldığımızda bunların İslam literatüründe ummandan bir katre olduğu hemen anlaşılabilir. Bu husus, Kur'ân-ı Kerîm'in siyasi yöne ya da hükümdar ile halk arasındaki ilişkiye ne kadar özen gösterdiğinin açık bir delildir. Bu da göstermektedir ki hükümdar ile halk arasındaki ilişki, beşeri ya da siyasi bir görüşün ürünü değildir. Bilakis Allah'ı Teâlâ tarafından konulmuş bir nitelik arz etmektedir. Nitekim Allah şöyle buyurur: *“Kim Allah'a ve peygambere itaat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, sıddıklar, şehidler ve sâlih kişilerle beraberdirler; bunlar ne güzel arkadaşlardır!”*¹⁰⁷

Taberî (ö. 310/923), bu âyeti'nin tefsirinde şunları ifade eder: *“Âyet-i kerîmede anlatılmak istenen odur ki kim, Allah'ın ve Peygamberin emirlerine boyun eğip hükümlerine rıza göstererek Allah'a ve Peygambere itaat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine itaat etme nimetini verdiği Peygamberlerle, Peygamberlerin izinde giden sadık insanlarla, Allah yolunda öldürülen şehitlerle ve Allah'ın salih kullarıyla beraber olacaklardır. Bunlar ne güzel cennet arkadaşlarıdır.”*¹⁰⁸ Taberî'nin bu yorumundan anlıyoruz ki Allah ve Resûlü'ne itaate dayanan hükümdar ile halk arasındaki ilişki, ilahi temellidir. Bu nedenle söz konusu ilişki Allah ve Resûlü'ne itaate dayandığı müddetçe ilahi ve rabbani olabilir.

5.2. Bir Nevi İbadet Olması¹⁰⁹

Şer'i bir otorite ile etkileşim içinde bulunan her Müslüman, bu suretle bir ibadet eda etmiş olur. Hatta Müslümanların önderlerine yapacağı bir nasihat, onların emirlerini ve talimatlarını yerine getirmesi, yöneticilerine yardım ve destek olması da bile birer ibadettir. Aynı şekilde halkı ile İslam hukukuna göre etkileşimi olan ve onları buna göre idare eden hükümdar da bir ibadeti icra ediyor demektir. Hatta halkın maslahatını temin edip zararını def etmek, zayıfa ve mazlumun yardımına koşmak,

¹⁰⁶Ebû Muhammed İzzeddîn Abdülazîz b. Abdüsselâm b. Ebül'Kâsim es-Sülemî, *Kavâidü'l- Ahkâm fî Masâlihil el-Enâm*, thk. Mahmûd İbni't-Talâmîz eş-Şinkîti, (Beyrût-Lübnân: Darü'l-Meârif), 1/28.

¹⁰⁷ en-Nisâ 4/69.

¹⁰⁸Taberî, *Câmi 'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 8/530.

¹⁰⁹Ebû Muhammed İzzeddîn, *Kavâidü'l- Ahkâm fî Masâlihil el-Enâm*, 1/33.

zalime karşı durmak gibi en büyük ibadetleri yerine getiriyor demektir. Bu bağlamda hükümdarın halkın yararına yaptığı her şey sırf ibadettir.

Şâfiî fakihî İzzeddin İbn Abdüsselâm'ın (ö. 660/1262) da ifade ettiği gibi âlimler, en faziletli sevabın sorumluluk almak olduğu konusunda görüş birliği etmişlerdir. Çünkü adil sorumluluk sahibi ve yöneticiler, hakkı ikame etmeleri ve zulmü engellemeleri nedeniyle zalim yöneticilerden daha çok sevaba ve takdire nail olurlar. Zira kimi zaman adil bir hükümdarın tek bir sözüyle binlerce mazlumun zulümden kurtarıldığı ve haklarının iade edildiğini ya da insanları adına sayısız yarar sağlandığını görüyoruz. Bu tek kelime o kadar kısa olmasına rağmen eciri çok büyüktür.¹¹⁰

Buradan hareketle “din-devlet” ayrımı teorisinin örtüsü açılmış olmakta ya da siyasetin; halklar ve devlet üzerinde oynanan oyunlardan, hile ve yalanlardan olduğunu iddia edenlerin iddiaları temelsizliği ortaya çıkmaktadır. Zira şu unutulmamalıdır ki siyasete yakıştırılan bu niteliklere rağmen halkın menfaatleri ve iç ve dış hegemonya siyaset sayesinde sağlanmaktadır.

5.3. Karşılıklı Saygıya Dayalı Olması¹¹¹

Hükümdar ile halk arasındaki karşılıklı saygı, her iki tarafın da hak ve sorumluluklarını bilmelerini sağlar. Her iki taraf da karşının saygı ve takdire değer olduğunu hisseder. Çünkü halk, sorumlulukları yüklenmek konusunda hükümdara ortak olur ve büyük bir kısmını icra eder. Bütün bunlar ise ancak tevazu ile mümkün olur. “*Sana tâbi olan müminlere şefkat ve merhamet kanatlarını ger.*”¹¹² Bir hadis-i şerifte Hz. Peygamberimiz insanları tevazua şu şekilde teşvik etmiştir: “Allah’u Teâlâ, bana tevazu sahibi olmayı, kimsenin kimseye karşı haddi aşmamasını ve böbürlenmemesini vahyetmiştir.”¹¹³ Daha önce de belirttiğimiz gibi tevazu, hükümdar ile halk arasındaki ilişkinin en önemli temellerinden biridir. Diğer taraftan tevazu sahibi kişiyi Allah’u Teâlâ sever ve onu yüceltir, insanlara onu sevdirebilir. Büyüklenen kimse ise kendisiyle dahi sağlıklı bir iletişim kuramaz.

¹¹⁰İbn Abdüsselâm, İzzeddin, Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm b. Ebi'l-Kâsım es-Sülemî ed-Dımaşkî, *Kavâ'idü'l-ahkâm fî meşâlihi'l-enâm*, thk. Mahmud b. et-Telamiz, (Beyrüt: Darü'l-mearif), 1/155.

¹¹¹Ebû Muhammed İzzeddîn, *Kavâ'idü'l- Ahkâm fî Masâlihil el-Enâm*, 1/33.

¹¹²eş-Şu'arâ 26/215.

¹¹³Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen, talik: Muhammed Nasiruddin Albani*, (Mektebetü'l-mearif, 1. Baskı, Riyad, 1417), “et-Tevâzu” 4895.

Yüce Kur'an'da Rabbimiz şöyle buyurur: “*Ey iman edenler! Bir topluluk bir diğerini alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da diğer kadınları alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Birbirinizi karalamayın, birbirinizi (kötü) lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fasıklık ne kötü bir namdır! Kim de tövbe etmezse, işte onlar zâlimlerin ta kendileridir.*”¹¹⁴

İbn Âşûr(1879-1973), bu âyet-i kerîmenin tefsirinde şunları ifade eder: “Bu, hükümdar ile halk arasındaki ilişkinin bir gereği olunca aralarındaki muameleler din kardeşleri olarak iyi ve karşılıklı saygıya dayanmalıdır. Daha bu âyet-i kerîme, Müslümanlar arasındaki din kardeşliği, hükümdar ile halk arasındaki davranışların güzel olmasını gerektirmektedir. Bundan dolayı yukarıdaki âyet-i kerîme, söz konusu iyi ilişkilerin gereklerini hatırlatmak ve buna dikkat çekmek üzere nazil olmuştur. Çünkü alaya alma gibi âyette bahsi geçen davranışların cahiliyede oldukça yaygınlaşması sebebiyle, bu ilişki gözetilmez olmuştur. Bu kötü ve kişiler arası ilişkileri yıpratıcı davranışlar, cahiliye döneminde iyice yaygınlık kazanması ve normalleşmesi sebebiyle âyette Müslümanlar arası davranışlarda dikkat edilmesi gereken çok önemli bazı hususlara yer verilmiştir. Bunlar, insanlar hakkında kötü konuşup onları rencide etmektedir. Bu kötü davranışlar kişiler arası münasebetin selameti ve sağlığı için yasaklanmalı, iyi ve güzel olanlar teşvik edilmelidir.¹¹⁵ Allah’u Teâlâ bu âyette üç husustan bahsetmektedir. İlki alaydır. Alay, kişinin bir insanı tahkir edip gerçek mertebesinden düşürerek değersiz sayması demektir. İkincisi ise kötülemektir (lemz). Bu ise, bir kimsenin ayıbını arkasından anmaktır. Bu ilkinden ayrıdır. Alay eden kimse, alay ettiği kimseye itibar etmez, onu bir şey görmez, sözünü etmeye değer biri olarak görmez, ona bazı ayıplar isnat eder hatta onu bulunduğu konumdan tamamen aşağılarda görür. Kötüleyen kimse ise kötülediği kimseyi nazarı itibara alarak ona bir takım ayıp ve kusurlar isnat eder. Bir diğer ise lakap takma huyudur. Bunu yapan kişi, bir insanı kötü bir lakapla anar. Bu da ikincisinden farklıdır. Çünkü lakap takmak, sadece verilen bir isimden ibarettir ve lakap takılan kişinin kelimenin ifade ettiği manayı taşıması gerekmez. Örneğin “Hasan, Said, Mahmud, Şemseddin” vs. isimleri taşıyanlar, ille de bu

¹¹⁴el-Hucurât 49/11.

¹¹⁵İbn Âşûr Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî, *Tahrîrû'l-ma'ne's-sedîd ve tenvîrû'l-'akli'l-cedîd min tefsîri'l-kitâbi'l-mecîd*, (nşr. Darü'd-Tûnisî, Tunus 1984), 25/246.

isimlerin anlamları ile muttasıf olmaları beklenmez. Lakap takan kimse ise, lakap taktığı kimseye bazı ayıp ve kötü nitelikler yakıştırır ve onu aşağılar. Fakat bu sadece isimde kalır. Bu nedenle Allah’u Teâlâ, yöneten ile yönetilen arasındaki karşılıklı saygının selameti için bu kötü huyları yasaklamış, kimsenin diğerini alaya almasına izin vermemiştir.

5.4. Karşılık Güvene Dayalı Olması¹¹⁶

Hükümdar ile halk arasındaki ilişkide güven son derece önemlidir. Halk, hükümdara veya devlet bakanına güvendiğinde onun tarafından bir aldatmaya veya zulme uğramaktan, Allah’u Teâlâ’nın hudutlarını çiğnemesinden endişe etmezler. Bu durumda taraflar birbirleri hakkında kötü düşüncelere kapılmaz, birbirlerini suçlayacak bir şey bulmazlar. Zira her iki tarafta birbirine gönülden bağlıdır. Güven duygusu hâkimdir. Bu noktada İslam, bütün kin ve düşmanlığa sebebiyet oluşturabilecek şeylerin önünü kapatmıştır. Hz. Peygamber, ileride hükümdar olabileceği kanısı kendisinde hâsıl olunca –ki öyle de olmuştur- bu minvalde Muâviye b. Ebû Süfyân’a şunu buyurmuştur: “Eğer insanların ayıplarının, gizli durumlarının peşine düşer, araştırmaya kalkışırsan, onları bozarsın veya onları buna zorlamış olursun.” Dımaşk kadılığı ve Kur’an muallimliği yapan sahâbî Ebü’-d-Derdâ’ el-Hazrecî (ö. 32/652) Hz. Peygamber aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmın bu hadisini yorumlayarak insanların ayıp ve kusurlarını araştırmanı, iyi insanların ahlakı olmadığını ifade etmiştir.¹¹⁷

“Ey iman edenler! Allah ve resulüne karşı hainlik etmeyin, size bırakılan emanetlere de bile bile hıyanet etmeyin.”¹¹⁸

Taberî, bu âyeti’nin tefsirinde şunları ifade ediyor: “ Yüce Allah, bu âyet’e ile sahabilerden Resûlullah’a iman edenlere hitap etmekte ve onlara *“Ey Allah’ı ve Peygamberini tasdik edenler! Allah’a ve Peygamberine ihanet etmeyin”* buyurmaktadır. Çünkü içlerinden kimisi, küfür ve ihanet içinde oldukları halde iman ediyormuş gibi görünüp müşriklere, müminlerin sırlarını ve gizli bilgilerini haber veriyorlardı.”¹¹⁹Hıyanetin zıddı olan emanet, dini sorumluklardan tutun da vatan ve kutsallar, ahit ve sözleri, bakılmak üzere verilen eşya ve malları, evliliği,

¹¹⁶Ebû Muhammed İzzeddîn, *Kavâidü’l- Ahkâm fî Masâlihil el-Enâm*, 1/35.

¹¹⁷Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *es-Sünen*, hds” en-Nahyi anit’tacassus”, 4888.

¹¹⁸ Enfal: 27.

¹¹⁹Taberî, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, 13/480.

kişinin kendisinden azalarına ve Müslümanın ede etmesi istenen daha birçok şeyi içine alır. Bunlara ihanet haramdır. Zira Allah'ı Teâlâ âyet-i kerîmede, “Ey iman edenler! Allah ve resulüne karşı hainlik etmeyin, size bırakılan emanetlere de bile bile hıyanet etmeyin.”¹²⁰ Buradan hareketle Allah'ı Teâlâ'ya itaatsizlik edip emirlerine karşı gelmek, Allah'ı Teâlâ'ya ihanet etmek, Peygamberin sünnetine meydan okumak ve ona muhalefet etmek demektir. Bu da peygambere ihanettir. Dini sorumluluklar da bir tür emanet olup bunları yerine getirmemek, dine ihanettir. Müslümanların toprak ve kutsalları da bir emanet olup bu konularda aşırı gidip bunları boşa vermek de ümmete ihanettir. Yine sağlam bağlarla karı kocayı birbirine bağlayan mukaddes evlilik de böyledir. Bu evlilik müessesini hafife almak, şer'î kurallarına riayet etmemek de ihanettir. İnsana gözetmek üzere teslim edilen mallar ve eşyalar, sırlar da emanet olup bunlara bakmamak, sırları ifşa etmek de ihanettir. Diğer taraftan Allah'ı Teâlâ'nın akıl ve organlarımız gibi bu varlık âleminde bizle bahşettiği her türlü nimet, bir emanettir ve bunları amaçları dışından kullanmak emanete ihanettir.

5.5. İslam Kardeşliği Temeline Dayanması¹²¹

İslam kardeşliği, insanları birbirine bağlayan en güçlü ve değerli bağıdır. Hükümdarın, halkı iler arasındaki kardeşliğin iki çeşidi vardır. Birincisi vatan kardeşliği ikincisi din kardeşliği. Allah'ı Teâlâ bu kardeşliği Kur'ân-ı Kerîm'de, “*Müminler ancak kardeşirler, öyleyse iki kardeşinizin arasını düzeltin, Allah'a itaatsizlikten sakının ki rahmetine mazhar olasınız.*”¹²² şeklinde ifade buyurmuştur. “Müminler hem bütün insanlıktan hem de iman kardeşlerinden sorumludurlar; dünyada haksızlığın engellenmesine(Âl-i İmrân 3/108), din ve vicdan özgürlüğü başta olmak üzere temel hak ve hürriyetlerin uygulanmasına katkıda bulunmak(en-Nisâ 4/75; el-Hac 22/40), ülkede ise bunlara ek olarak mümin kardeşler arasındaki anlaşmazlıkları adaletle çözüme kavuşturmak, haksızlıkta ısrar edenlere karşı haklının yanında yer almakla yükümlüdürler. Bu âyet ikinci yükümlülüğe bunun dayanağı olan kardeşliğin altını çizerek dikkat çekmektedir.”¹²³

¹²⁰el-Enfal 8/27.

¹²¹Ebû Muhammed İzzeddîn, *Kavâidü'l- Ahkâm fî Masâlih el-Enâm*,2/13.

¹²²el-Hucurât49/10.

¹²³Elmalılı M. Hamdi Yzır, *Hak Dîni Kur'an Dili*,(Yenda: Çağaloğlu/İst.),5/93.

Bu husus hadis-i şerifte ise “Müslüman, Müslümanın kardeşidir, ona zulmetmez, onu yardımsız bırakmaz”¹²⁴ şeklinde ifadesinin bulmuştur. Bu kardeşliğin elbette birtakım alamet ve izleri vardır. Bu bağlamda kişi, kendisi için istediğini kardeşi için de ister. Zalim de olsa mazlum da olsa ona yardım eder. Eğer mazlum ise zulmü ondan def eder. Eğer zalim ise onun başlarına zulmetmesine engel olur.

Yüce Kur’an’da Allah şöyle buyurmaktadır: “ *Allah’ın ipini hepimiz sımsıkı sarılın. Dağılıp ayrılmayın. Ve Allah’ın sizin üzerinizdeki nimetini hatırlayın. Hani bir vakit sizler birbirinize düşmanlar idiniz. O, kalplerinizin arasını uzlaştırıp-ıstırdı ve siz O’nun nimetiyle kardeşler olarak sabahladınız. Yine siz, tam ateş çukurunun kıyasındayken, oradan sizi kurtarmıştı. Umulur ki hidayete erersiniz diye, Allah size ayetlerini böyle açıklamaktadır.* ”¹²⁵

Çağdaş İslâm düşüncesinin öncülerinden Muhammed Reşîd Rızâ(1865-1935) söz konusu âyet-i kerîmeyi şu şekilde tefsir ediyor: “Şu çağda bazı insanlar, cahiliye dönemindeki kavmî asabiyete benzer bir milliyetçiliğe tutulmuşlardır. Bu bağlamda kimleri, Müslümanlar arasında milliyetçilik davası gütmekte, insanları vatani kalkındırdıklarınmsöyleyerek aldatmaktadırlar. Çünkü vatanın dirilişi ve ilerlemesi orada ikametedenlerin bu diriliş için çalışmalarıyla mümkün olur. Milliyetçi düşünce ve fikirlerle vatan üzerinde ikamet edenlerin ayrılmaları, aralarında kin ve düşmanlığın meydana gelmesiyle bu sorunlar çözülmez. İnsanlar arasında dil veya din birliği veya da her ikisi birden mevcutsa bunun tam aksinin olması gerekir. Bu tarz ayrılıklar kalkınmanın ve uygarlığın değil yok oluşun öncülleridir; hâlbuki İslam birliği, dayanışmayı, hayır ve maslahata uygun olarak İslâm hükümlerini uygulamayı emreder. Bütün kavimler ve milletler arasında Allah için kardeşliğin vukû bulmasını Allah’ın ipine tutunma şartına bağlar. Çünkü Allah’u Teâlâ, “Allah’ın size olan nimetini hatırlayın. Hani siz birbirinize düşman idiniz de Allah gönüllerinizi birleştirdi ve O’nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz.” Buyurarak vahyin indiği çağda Müslümanların imandan doğan kardeşliğine atıfta bulunulmuştur.”¹²⁶

¹²⁴Buhârî, “La yazlimü’l Müslimül’el-müslim”, 2442.

¹²⁵Âl-i İmran 3/103.

¹²⁶M. Reşîd Rızâ, *Tefsîrü’l-‘Kur’âni’l-‘hakîm*, (Hey’etü’l-Mısriyye, 1990), 4/19.

5.6. Ölçülü Ve Dengeli Olması¹²⁷

Bu, ölçü ve denge, Yüce Kur'an'da birçok âyetlerde belirtilmiştir. Allah bu ölçü ve dengeyi Kur'an'da “ *O gün tartı haktır. Kimin tartıları ağır basarsa, işte kurtulanlar onlardır. Kimin tartıları hafif kalırsa bunlar da ayetlerimize zulmedegeldiklerinden dolayı nefislerini hüsrana uğratanlardır.*”¹²⁸ “ *Biz ise, kıyamet gününe ait adalet terazileri ortaya koyacağız da, artık hiçbir nefis hiöbir şeyle haksızlığa uğratılmayacaktır. Bir hardal tanesi bile olsa onu getirip hesap görücüler olarak Biz yeteriz.*”¹²⁹ Şeklinde buyurmuştur.

Zemahşerî (ö. 538/1144), bu iki âyeti'nin tefsirinde şunları ifade eder: “ Yüce Allah ümmetleri ve peygamberleri sorgulayacağı günkü tartı, hak tartıdır, yani âdildir. Bu tartının nasıl olacağı konusunda ihtilaf edilmiştir. Bir görüşe göre amel defterleri bir dili ve iki kefesi olan bir tartı ile tartılır; kanıtın tam olması, herkese eşit davranıldığıının gösterilmesi ve her türlü mazeretin önünün kesilmesi için bütün mahlûkatın gözünün önünde tartılır. Yine Allah onları kendi amelleri konusunda sorguya çeker ve onlar da yaptıklarını, tıpkı defterlerinde yazdığı ve hesap divanında oradan okudukları gibi, kendi dilleri ile de itiraf ederler; elleri, ayakları ve derileri buna şahitlik eder; peygamberler, melekler ve diğer tanıklar da şahitlik ederler. Bir başka görüşe göre ise bu tartı, o günkü âdil hükmün ve düzgün yargının ifadesidir.”¹³⁰ Dengeli ve ölçülü kelimesi kur'an'da takdir, ölçülü, eşitsizlik manasında kullanılır ki bunların hepsi birbirine yakın manalardır...Yani ihtilaf anında hüküm ve fiilerde en iyi olanı ve en güzel olanı tercih etmek için faydalı ve maslahata uygun olanı incelemektir. Dolayısıyla yönetici, yönetimde iken ifrat ve tefrite gitmeden halkına eşit mesafede durmalı denge ve ölçüyü korumalıdır.

Hükümdar ile halk arasındaki ilişkide ölçülülük ve denge unsuru önemlidir, her hangi bir aşırılığa veya gevşekliğe mahal yoktur. Bu ilişkinin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi için hükümdarın halk üzerindeki hakları, halkın da hükümdar üzerindeki hakları İslam hukuku çerçevesinde ölçülülük esasına uygun olarak ele alınmalı,

¹²⁷Ebû Muhammed İzzeddîn, *Kavâidü'l- Ahkâm fî Masâlihil el-Enâm*,1/6.

¹²⁸el-A'râf 7/8-9.

¹²⁹el-Enbiyâ 21/47.

¹³⁰Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmi'it-tenzîl ve 'uyûni'l-eqâvîl fî vücûhi't-te'vîl*, thk. Abdürrez'zak el-Mehdî,(Beyrût:Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî), 2/85.

ardından her iki tarafın da görevleri dengeli bir şekilde ortaya konmalıdır. Daha sonra, sonuçları görmek için her iki tarafın da hak ve görevlerinin tabiatı hususunda iyiden iyiye düşünölmelidir.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN IŞIĞINDA GENEL OLARAK HÜKÜMDAR VE HALKIN ÖNEMİ

Kur'ân'da hükümdar ve halkın önemi, insanın yaratılışı ve ona verilen önem ve onurda kendisini göstermektedir. Allah insanı yaratarak onu pek çok canlıdan üstün ve şerefli kılmıştır. Bu husus yüce Kur'ân'da , “*Andolsun biz Âdemoğluna şan, şeref ve nimetler verdik; onları karada ve denizde taşıdık, kendilerine güzel güzel rızıklar verdik ve onları yarattıklarımızın çoğundan üstün kıldık.*”¹³¹ şeklinde beyan edilmiştir. Allah’u Teâlâ insanı yaratırken bir insandan diğerine değişen birbirinden ahlak, gelenek ve tabiat bahşetmiş, bununla beraber insanı birtakım ortak nitelikler, vazgeçmeyeceği bir takım anlamlar temeline oturtmuştur. Toplum sevgisi, tanışma ve kaynaşma bu temellerden bazılarıdır. Bu bağlamda insanın maslahat ve menfaatinin bunlar olmadan sağlanması mümkün değildir. Kur'ân'da bu husus, “*Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık.*”¹³² şeklinde beyan edilmiştir.

Fakat insanın bir arada yaşama sevgi ve ihtiyacı, kimi zaman bazı olumsuz durumları beraberinde getirebilmekte; onun safiyetini bozabilmekte, ahlak ve öz yapısına zarar verebilmekte ve endişe verici bazı ihtilaf ve sorunların doğmasına sebep olabilmektedir. Hatta bazen düşmanlık ve zulme, iftira ve saldırganlığa kadar varabilmektedir. Âyette “*Kuşkusuz insan çok zalim, çok bilgisizdir.*”¹³³ belirtilerek insanın bu hususiyetine işaret edilmiştir.

Bu nedenle toplumda her şeyin yolunda yürümesine sağlayacak, sahiplerine haklarını iade edecek bir hükümdar ve yönetici zorunlu olarak bulunmak durumundadır ki toplum güven ve emniyet içinde yaşasın, izzet ve huzur temin edilebilsin. Kuşkusuz hükümdarların bulunması konusunda Allah’u Teâlâ’nın pek büyük hikmetleri söz konusudur. Bunun insanlar üzerinde nimet kabilinden pek çok yararı bulunmaktadır. Zira insanın doğasında insafı olmak değil insafı davranılmak arzusu yatar. Hükümdarı olmayan bir toplum, okyanusta küçük büyük balığın sevk ve takip ettiği küçük balığa

¹³¹el-İsrâ 17/70.

¹³²el-Hucurât 49/13.

¹³³el-Ahzâb 33/72.

benzer. Bu bağlamda kudretli ve otoriter bir hükümdardan yoksun olan toplumda nizam bulunmaz, hayat istikrara kavuşamaz ve yaşama elverişli bir ortam sağlanamaz.¹³⁴

Hükümdarların veya yöneticilerin toplumda taşıdıkları önem bir başka boyutta daha kendini göstermektedir. Şöyle ki insan, esasında ihtiyaç ve gereklerini karşılayacak ve hayatta arzularını temin edecek bir kimseye daima muhtaçtır. Zira insanın giyim-kuşam, yeme-içme, emniyet ve huzur gibi temel ihtiyaçlarını diğer insanlar bir araya gelip yardımlaşmadan karşılaması mümkün değildir. Yönetim açısından da bu böyledir. İnsan, tabiatı itibariyle kendisi ile ilgilenen birine ihtiyaç duymadan yaşaması söz konusu değildir. Bunun için hayatın zorluklarını paylaşacağı ve bu konuda iş birliği yapacağı kimselerle sürekli yardımlaşmak durumundadır.

Dolayısıyla toplum olup yardımlaşma ve işbirliği ile insanın dünya ve ahiretteki maslahatı sağlanmış olabilir. Çünkü toplum olmak insana güç verir, yardımlaşmak kendisine fayda temin eder, işbirliği ise muhtemel zarar ve tehlikelerin önlenmesini sağlar. Bu nedenle “insanın tabiatı icabı medenidir” denilmiştir. Bu bakımdan insanlar bir yerde bir araya geldiklerinde kendi hesaplarına maslahat temin edebilmek için yapmaları gereken bazı işler, muhtemel mefsedet ve zararları önlemek için de alacakları bazı tedbirler vardır. Bütün bu amaçların sağlanabilmesi; menfaat temin edip zararların önlenmesi için insanların itaat ve bağlılık gösterdikleri bir amirin bulunması gereklidir. Sonuç itibariyle insanlara, kendilerine emreden ve yasaklayan bir amir ve yöneticinin bulunması kaçınılmazdır.¹³⁵

1. Hükümdar-Halk Arasındaki İlişkinin Kur’ân’daki Amacı

Birinci bölümde de gördüğümüz üzere Kur’ân-ın pek çok âyetlerinden hükümdar ile halk arasındaki ilişkiye ve bu ilişkinin temel özelliklerine dikkat çekilmiştir. Hükümdar yani devlet başkanı ile halk arasındaki ilişkiye temas edilen bu âyet-i kerîmelerden siyâset-i şer‘iyye yani kamu otoritesinin yönetilen topluluğun yararına olacak ve dinin genel ilkelerine ters düşmeyecek düzenlemeler kapsamında uygulanacak üç fıkhi kaide ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi “Bir işten maksat ne ise hüküm ona göredir” ikincisi, “Def’-i mefâsid celb-i menâfi‘den evlâdır” [Zararın

¹³⁴Turtûşî, *Sirâcü’l-mülûk*, 1/37.

¹³⁵Dr. İbrahim b. Salih b. İbrahim et-Tenim, *Velayetü’l-te’dibi’l-hassa fi’l-fikhi’l-İslami*, (Darü İbnü’l-Cevzî, 1438) s. 41.

giderilmesi, faydanın temininden önceliklidir] kuralı, üçüncüsü ise “Raiyye üzerinde tasarruf, maslahata menûttur!” [Halkın muayyen bir otorite tarafından idare edilmesi, maslahat şartına tâbidir] şeklindedir. Bu üç kaide veya kural, Kur’ân-ı Kerîm’de şeri hukukta gözetilen amaçları ifade etmektedir. Bunlar doğrudan doğruya şer’i siyasetle ilişkili kaidelerdir. Hatta son iki kaide, şer’i siyasetin çerçevesini belirleyen ve en çok uygulanan iki kural niteliği taşımaktadır. Özellikle nevâzil konularının, yani mezhep imamlarından sonra ortaya çıkmış fikhî meselelerin çözümünde Müslümanların ihtiyaç duyduğu ve onlara çıkış sağlayan en önemli iki kaide budur. Burada söz konusu üç kaidenin detaylarına inerek özelliklerini ve Kur’ân’da bahsedilen şer’i siyasette hükümdar halk arasındaki ilişkiye dair uygulama alanları tespit edilecektir.

2.1. “Bir İşten Maksat Ne İse Hüküm Ona Göredir” Kaidesi¹³⁶

Bu pek büyük ve mühim kaide göstermektedir ki Kur’ân-ın hükümdar ile halk arasındaki ilişkiye yönelik teması boşa değildir. Bilakis bunda bir maksat gütmüştür ki halk üzerinde tasarruf, hâkimiyet, diğer tabirle, halkı idare edecek otorite bunu bilmelidir. Bu bağlamda yöneticisi evvela düzgün bir niyete sahip olmalıdır. Hz. Peygamberimiz “Ameller niyetlere göre diğer bulur ve kişi için ancak niyet ettiği şer vardır”¹³⁷ hadisi-i şerifi, çalışanın alacağı karşılığın ancak niyetlere göre olacağını ortaya koymaktadır. Buna göre niyeti düzgün olan bir kimsenin yaptığı işler de düzgün olacak, bozuk olması durumunda ise bu yapılan işe yansiyacaktır. Bu bağlamda hükümdar, Allah’u Teâlâ için niyetini düzgün tuttuğu takdirde, onun halk olan ilişkilerini düzeltecektir. Ancak niyetini bozduğu ve sahip olduğu otoriteyi Allah tanımaz bir surette kullandığı takdirde Allah onun halk ile olan ilişkilerini bozacaktır.

Yüce Kur’ân-ın bu kural çerçevesinde ortaya koyduğu esas şudur ki insanlar arası ilişki ve muamelatı düzenleyen şeri hükümler, uygulanışından gözetilen şartlara göre koşullanır. Şöyle ki insan kimi zaman bir şey yapar ve bunun karşılığını niyeti ne ise ona göre alır. Aynı iş, başka bir kasıtle yapılırsa bu durumda o işin karşılığı söz konusu maksada göre değer bulur. Daha önce de ifade edildiği gibi Kur’ân-ın bu kaideyi ortaya koymaktaki amacı, şer’i siyaseti, insanlar arası muamelatı düzenleyen şer’i hükümlerin kapsamına almaktır. Bu nedenledir ki Allah’u Teâlâ, elçisi Hz. Davud’a,

¹³⁶Bas’sâm Abdü’l-Vahâp el-Câbî, *Mecelle-İ Ahkâm-ı Adliyye fikh’ül-Muâmelât fi’l-Mezhabi’l-Hanefiyyi*, (Beyrût- Lübnân: Daru İbni Hazim, 1432-2011), s.86.

¹³⁷Buhârî, “en-Niyet fi’l-eyman”, 6689.

insanlar arasında hükmederken adil olması emrini vermiştir. “*Ey Dâvûd! Biz seni yeryüzünde halife yaptık; onun için insanlar arasında adaletle hükmet; nefsin isteklerine uyma, sonra seni Allah yolundan saptırır.*”¹³⁸

Bu âyette Allah, otorite sahibi hükümdar ve yöneticilere, insanlar arasında Allah katından gönderilen hak ve adalet ilkesine göre hükmetmelerini, bir kimseye olan düşmanlığın onları adaletten sapmaya sevk etmemesini tavsiye etmekte aksi takdirde Allah yoldan sapmış olacaklarını bildirmektedir. Bu ilahi vasiyet ve tavsiyenin, sahip olduğu otorite konusunda Allah’a karşı sorumluluk duygusu taşıyan iyi niyetli bir hükümdar / devlet başkanı olmadan gerçekleşmesi mümkün değildir. O halde hükümdar, her şeyden evvel Kur’ân’da temas edilen devlet başkanı ve halk arasındaki ilişkinin en yüce amacının halkın maslahatını korumak olduğunu bilmelidir. Bu bağlamda siyâset-i şer’iyye yani şer’i siyaset, din ve dini kuralların korunması ve sosyal hayatın bu kurallara göre düzenlenmesi temeline dayanmaktadır.

2.2. “Zararın Önlenmesi, Faydanın Temininden Önceliklidir” Kaidesi¹³⁹

Bu kaideyi, Kur’ân-ın hükümdar ile halk arasındaki ilişkide gözettiği maksatlardan biri olarak sunmamızın sebebi, Müslümanları yöneten idarecilerin Allah’u Teâlâ tarafından yönettikleri halka yönelik zararları önlemek ve yararlarına olacak şeyleri sağlamakla sorumlu tutmuş olmasından ileri gelmektedir. Hükümdar ile halk arasındaki ilişki ancak bu suretle rayına oturabilir. Bununla beraber halkın da hükümdarın emir ve yasaklarına uyarak aralarındaki ilişkiyi sağlam tutmaya katılmalı ve yardımcı olmalıdır.

Yukarıdaki kaidenin ortaya koyduğu esasa gelince, mefsedet ile maslahat çatıştığında, söz konusu mefâsidin def’inin mesâlihine celbinden öncelikli olduğunu belirtmektedir. Zira dinî hükümlerin amacına göre yasakların terki, yapılması istenen şeylerin yerine getirilmesinden önceliklidir. Bu bağlamda Hz. Peygamberimiz, “Size bir şeyi yasak ettiğimde ondan kesinlikle kaçın, bir şey emrettiğimde ise gücünüz nispetinde yerine getirmeye çalışın”¹⁴⁰ buyurmuştur. Buradan hareketle hükümdarın günah niteliği taşımadığı sürece emrettiği şeyi yerine getirmek ve yasakladıklarından

¹³⁸Sâd 38/26.

¹³⁹Câbî, *Mecelle-İ Ahkâm-İ Adliyye fikh’ül-Muâmelât fi’l-Mezhabi’l-Hanefiyyi*, s. 90.

¹⁴⁰Buhârî, “alîk’tida bi süneni’r-Rasûl”, 7288.

kaçınmak, yöneten-yönetilen ilişkinin sağlıklı yürümesinin sağlayan faktörlerden biridir. Örneğin kâfirler, Müslümanlara ait bir toprağı almak için para teklif etse, onlara bir karış bile toprak verilmez. Zira bu, her ne kadar karşılığında bir menfaat temin edilmiş olsa da geniş planda Müslümanların zararına bir alışveriş olur. Malum olduğu üzere İslam şeriatı, insanlığı mutluluk ve huzuru için gelmiş, kötülük ve zararları onlardan savmak üzere konulmuştur. Bu bağlamda def-i mefâsid celb-i menâfi'den evlâdır [mefsedetlerin giderilmesi menfaatlerin sağlanmasına takdim edilir]. “Her kim de sabreder ve bağışlarsa, işte bu elbette azmedilecek işlerdendir.”¹⁴¹ Öte yandan haksız saldırıyı önlemeye çalışmak ve meşrû müdafaa ölçüleri içinde karşılık vermek, kınamayı ve cezayı gerektiren bir eylem değildir, hatta -yukarıda belirtildiği üzere- yerine göre bir erdemdir; fakat olabildiğince sabredip özveride bulunmak da büyük bir erdemdir. “Bazı müfessirler bu âyetlerin tefsiri sırasında, bir hakkın kamu otoritesi vasıtasıyla alınması hususunda fikir birliği bulunduğuna işaret ettikten sonra ihkāk-ı hak (hak sahibinin bizzat hakkını alması) konusundaki görüş ayrılıklarına değinirler (meselâ İbn Atıyye, el-Muharrerü'l-Vecîz, 5, 39-40). Esasen bu, -bu âyetlerden çok- başka deliller ışığında incelenmesi gereken bir konudur.”¹⁴²

Allah Kur'ân'da şöyle buyurur: “Onların, Allah'ı bırakıp tapındıklarına sövmeyin, sonra onlar da haddi aşarak, bilgisizce Allah'a söverler. Böylece her ümmete yaptıklarını süslü gösterdik. Sonra dönüşleri ancak Rablerinedir. O, yapmakta olduklarını kendilerine bildirecektir.”¹⁴³

Zemahşerî, bu âyet-i kerîmenin tefsirinde şunları ifade eder “Müslümanlar onların ilahlarına sövüyorlardı. Bu sövmelerinin Allah'ın sövülmesine sebep olmaması için bu kendilerine yasaklandı. Şayet “İlahlara sövmek doğru bir davranıştır ve ibadettir. O halde, bunu yasaklamak nasıl doğru olabilir? Ancak günahların yasaklanması doğru olabilir.” denirse şöyle derim: Nice ibadet vardır ki onun bir mefsetet olduğu anlaşılınca, o artık ibadet olmaktan çıkar. Böylece onun, ibadet olduğu için değil, masiyet olduğu için yasaklanması gerekli olur. Örneğin ibadetlerin en önemlilerinden biri olan kötülükten alıkoymak böyledir. Bir kötülükten alıkoymak, bunu yapmanın daha büyük bir şerre sebep olacağı bilindiği takdirde günaha

¹⁴¹eş-Şûrâ 42/43.

¹⁴²Elmalılı M. Hamdi Yzır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, 4/754-755.

¹⁴³el-En'âm 6/108.

dönüşür ve münkeri nehyetmek vacip olduğu gibi bu nehyi nehyetmek de vacip olur. ‘Rivayete göre Hasan-ı Basri İbn Sîrîn bir cenazede hazır bulunmuşlar. İbn Sîrîn, orada bir kısım kadınların olduğunu görmüş ve cenazeye katılmayıp geri dönmüş. Bunun üzerine Hasan-ı Basri günaha düşmek korkusuyla ibadeti terk edecek olursak, dinimizde ibadetlerin terki hızla yayılırdı, demiş” diyerek buna itiraz edilirse deriz ki bunun, şu an bizim bahsettiğimiz konuyla alakası yoktur. Erkeklerin cenazeye katılmaları bir ibadet olup kadınların oraya gelmesi için bir sebep değildir. Yani erkekler oraya gelse de gelmese de kadınlar cenazeye katılabilirler. Fakat putlara sövmek böyle değildir. Burada İbn Sîrîn, kadınlarla beraber cenazeye katılmanın putlara sövmek gibi olduğunu düşünmüş, Hasan-ı Basri ise yaptığı bu işin doğru olmadığı hususunda onu uyarmıştır.¹⁴⁴ Buradan anlaşılan odur ki Allah’u Teâlâ, bir zarar ve mefsedetın ortaya çıkmasını engellemek için söz konusu sahte tanrılara sövülmesini yasaklamıştır. Zira bundan dolayı ortaya çıkacak olan zarar ve mefsedet, sövmekle elde edilecek faydadan daha büyük ve ağırdır. Eğer Allah’u Teâlâ, müşriklerin putlarına sövmekten nehyediyorsa, yetki sahiplerine sövmek evleviyetle nehyedilmiş olur.

Bu kaidenin Kur’ân’le ilişkisi şu şekilde açıklanabilir. Yüce Kur’ân insanlık için iyilik ve güvenlik arzu eder. Bu bağlamda hükümdar halkına karşı zalim ve acımasız olduğunda halkın onu değiştirme güç ve imkânı yoksa hükümdarın zulüm ve acımasızlığına sabretmesi, ona karşı çıkıp isyan etmesinden iyidir. Çünkü maslahatın sağlanması için, zarar ve mefsedetın önlenmesi pahasına öncelimesinde halk üzerinde korkunç sonuçlar doğurabilir. Bunun için Kur’ân-ı Kerîm, hükümdar ile halk arasındaki ilişkinin bozulması yerine sağlıklı bir yönleme sürdürülmesini ön görmektedir.

2.3. “Raiyye Üzerinde Tasarruf, Maslahata Menûttur!” Kaidesi¹⁴⁵

Bu kaide de yaklaşık olarak Kur’ân-ın yöneten-yönetilen ilişkisine dair amaçları ve bunun uygulanışı ile alakalı bulunmaktadır. Zira söz konusu kaide, halka merhamet, şefkat ve iyilik temeline dayanır. Bunlar olmadığında yerini kin, nefret ve düşmanlık alır; karşılıklı saygı biter. Bununla da kalmaz, hükümdar, Allah’ın gazabına uğrar.

¹⁴⁴Zemahşeri, *el-Keşşâf ‘an haqâ’iki gavâmizi ‘t-tenzil ve ‘uyûni ‘l-ekâvil fi vücûhi ‘t-te`vil*, 2/53.

¹⁴⁵el-Câbi, *Mecelle-İ Ahkâm-İ Adliyye fikh ‘ül-Muâmelât fi ‘l-Mezhabi ‘l-Hanefiyyi*, s.94.

Yüce Allah Kur'ânda şöyle buyurur: “*Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır. Umulur ki (bu hükme uyarak) korunursunuz.*”¹⁴⁶ “*Yaptıklarına bir karşılık ve Allah'tan caydırıcı bir müeyyide olmak üzere hırsız erkek ile hırsız kadının ellerini kesin. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.*”¹⁴⁷ “*Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun. Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız, Allah'ın dini(nin koymuş olduğu hükmü uygulama) konusunda onlara acıyacağınız tutmasın. Mü'minlerden bir topluluk da onların cezalandırılmasına şahit olsun*”¹⁴⁸.

Hanbelî fakihî ve müfessir İmam et-Tûfî (ö. 716/1316) şunları ifade eder: “Allah’u Teâlâ bu üç âyet-i kerîmede kullarına, kendi yarar ve maslahatlarına yönelik üç mükellefiyet yüklediğini belirtmektedir. Bu mükellefiyetler yoluyla onların sıkıntılarını gidermektedir. Bu bağlamda şeriat, yani İslam hukuku yaratılmışların maslahatlarını gözetir. Allah bu hükümleri vaz ederek insanların dünyevi ve uhrevî maslahatlarını gözettiğine göre bunun küllî ve ebedî bir nitelik taşıması, bütün mükellefiyetler, mükelleflerin bütün ahvalini kapsamaları icap eder.”¹⁴⁹ Bu kaide ise üç âyet-i kerîme arasındaki ilişki şudur ki kısas, hırsızın elinin kesilmesi ya da zina edene sopa cezası vermek ve bunu halk arasında yerleştirmek yetki sahiplerinin görevlerinden biridir. Hükümdar/devlet başkanı bu görevi yerine getirip her hangi bir ayırım yapmadığı zaman Allah’u Teâlâ’nın yukarıdaki âyet-i kerîmelerde de beyan buyurduğu gibi halkın maslahatını gözetmiş olur.

Bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber bu hususu, “Allah’ın, yönetici yaptığı bir kimse, yönettiği halkı aldatarak ölürse, Allah ona cennet yüzü göstermez.”¹⁵⁰ şeklinde ifade buyurmuştur. Başka bir hadiste ise Hz. Peygamber, “Müslümanların idaresine geçip de onların ihtiyaçlarını gözetmeyen ve muhtaç bir vaziyette terk eden kimseleri Allah’u Teâlâ ihtiyaç ve fakirlikleri ile baş başa bırakır”¹⁵¹ buyurmuştur.

¹⁴⁶el-Bakara 2/179.

¹⁴⁷el-Mâide 5/38.

¹⁴⁸en-Nûr 24/2.

¹⁴⁹Necmeddîn Suleyman b. Abdul’kavî et-Tûfî el- Hanbelî,*Risâlet’ün fi Riâyeti’l-Maslahat*,thk. Dr. Ahmed Abdurrahim es-Sâyih,s.29.

¹⁵⁰Buhârî, “alik’tida bi süneni’r-Rasül”, 380.

¹⁵¹Ali b. Naif eş-Şehhud, *el-Mufasssal fi şerhi ayeti la ikrahe fi ’d-din*, 2/202.

Bu hadis-i şeriflerden hareketle bir nesil, ilim adamı veya yönetici yetiştirecek kimsenin en önce bilmesi gereken şey, sorumluluk almanın oldukça büyük ve önemli bir mesele olduğu ve bunun hesabının da ağır olduğudur. Doğru, kimileri halka reva görülen zulüm ve zorbalığın cezasınınahirette görüleceğini söyleyebilirler. Ama şunu unutmamalıyız ki her türlü sorumluluk, ilk önce yaşam ve kazanma yeri olan dünya hayatında başlar. Hiç kimse Allah'ı Teâlâ'nın bir emanet olarak insana yüklediği sorumlulukları ve görevleri yerine getirdiğini iddia etmemelidir. Çünkü bu sorunun cevabını verebilmek için her şeyden sıyrılmalı ve dürüst olmalıyız. Bahane üretmeye, yaptığımız hatalara kılıf bulmaya, ya da yapmaya veyahut safsatalar öne sürmeye gerek yoktur. Bizlerin şu çalışma ve kazanma yurdunda bulunduğunu hepimiz iyi idrak etmelidir. Yarın hesap günüdür, artık çalışma olmayacaktır. Bu mesuliyeti ve bunu istenildiği şekilde yerine getirmede arkasındaki sonucun bilincinde olan bir birey, bıkmadan usanmadan çalışmaya devam eder. Bu ilahi sorumluluk hususunda bunun layıkıyla yerine getiriyor mu yoksa getirmiyor mu kendisini sürekli muhasebe eder.

Bu kaidenin ortaya koyduğu esasa göre halkı ilgilendiren meselelerde karar alırken ve bir tasarrufta bulunurken hükümdar / devlet başkanı, halkın genel maslahat ve yararına uygun hareket etmelidir. Bu nedenle Kur'ân, yönetenlerin halkın yararına uygun şekilde emir ve yasaklar konulmasını teşvik etmiştir. Çünkü hükümdara otorite tanınmasının amacı, halkın ve ülkenin maslahatını korumasıdır. Bu bağlamda insanların mal, can ve namus güvenliğini sağlamak, bu amaca dâhildir ki bunlar Kur'ân-ın amaçlarından bazılarıdır. Bu nedenle insanların sorumluluğunu alan bir kimse, halkın ve ülkenin yararına olacak şekilde tasarrufta bulunmalı, adaleti tesis edip iyilikte bulunmalı ki bu şekilde yönettiği kimselerle olan ilişkisi sağlıklı yürüyebilsin.

2.4. Maslahat Teorisi¹⁵²

Necmeddin et-Tûfî s(Ö.716h) "Maslahat Teorisi" ile ilgili fikirlerinin ve maslahatın tümünün değerlendirilmesiyle ilgili görüşlerini ifade etmiştir. Bu görüşlerinden biri de maslahat bölümlere ayırmanın işi zorlaştırmak olduğunu ve bu ayrımlara gerek olmalıdır. Lakin et-Tûfî bu mesele ile ilgili düşüncelerini ilk

¹⁵²Necmeddîn Suleyman b. Abdul'kavî et-Tûfî el- Hanbelî, *Şerhu Muhtasaru'r-Ravda*,thk. Muhmmmed b. Târik b. Ali el-favzânî,3/205.

ipuçlarını *Risale*'den önce yazmış olduğu *Şerhu Muhtasaru'r-Ravda* adlı eserinde vermektedir.

Mesela Tûfî Şer'in itibar etmediği maslahatlara katiyen inanılmaması gerektiğini söyler. Bu konu hakkında şu örneği verir; “ Kefaretlerin faydası ibadetlerde işlenebilecek suçlara engel olmaktadır. Melik veya onun gibi zengin kimselere köle azat etmek veya fakir doyurmak kolay bir iştir ve caydırıcı değildir. Onlar için caydırıcı olan oruç tutmaktır. O halde böyle zengin kimselerin ramazanda cinsi münasebete bulunmamasının keffaretinin oruç tutmak olarak kesin hükme bağlanması gereklidir.” Şekilinde hüküm verilmesi kaldırılan maslahatlardandır¹⁵³. Eğer şari'nin iradesi bundan yana olsaydı bunu açıklar veya tenbihlerdi. Şari'nin böyle açıklaması olmadığı içim bu hüküm kendince hüküm vermektir ve bu hüküm caiz değildir.¹⁵⁴

Bu “Maslahat Teori'den” zarûrî maslahatlar en önemli bir tanesidir. Âlemin idaresi, bekası ve ahvalinin düzeni için zarûrî olan maslahatlardır ki şer' bunlara itina göstermiş ve dikate almıştır. Zarûratı hamse de denilen dinin, canın, malın, nesebin ve ırzın korunma esasları bu tür maslahatlardandır.¹⁵⁵

Bu, İmam Tûfî'nin el- Hanbelî, *Şerhu Muhtasaru'r-Ravda*,adlı kitabında maslahat teorisininle ilgili bir kısımdır. Bu teoride et-Tûfî “Raiyye Üzerinde Tasarruf, Maslahata Menûttur!” Kaidesi bize çok önemli olduğunu göstermektedir.

3. Âlimlerin Kur'ân Bağlamında Hükümdar-Halk İlişisine Dair Görüşleri

Burada âlimlerin kur'ân bağlamında hükümdar-halk ilişkisine dair ifade ettikleri görüşler, söz konusu ilişkinin havada kalan ve bir gerçekliği olmayan kavramdan ibaret olmadığını gözler önüne sermektedir. Bilakis söz konusu ilişki, bizzat Allah'ı Teâlâ tarafından ilahi vahiy yoluyla sağlam temeller üzerine kurulmuştur. Kur'ân'a ve âlimlerin meseleye dair görüşlerine genel olarak bakıldığında söz konusu ilişkinin temel kurallarını şu şekilde özetlemek mümkün görünmektedir.

¹⁵³Tûfî Hanbelî, *Şerhu Muhtasaru'r-Ravda*,3/205-206.

¹⁵⁴Tûfî Hanbelî, *Şerhu Muhtasaru'r-Ravda*,3/206.

¹⁵⁵Tûfî Hanbelî, *Şerhu Muhtasaru'r-Ravda*,3/210.

3.1. İbadet Esasına Dair Görüşleri

İnsanlar farklı şekillerine, cinslerine, seviye ve adalet sorumluluklarına göre Allah'a ibadet içindedirler. Bu husus Yüce Kur'an'da, *"Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım."*¹⁵⁶ *"Ne Mesih Allah'ın bir kulu olmaktan geri durur ne de yakın melekler. Büyüklenerek O'na kulluktan geri duranların hepsini Allah, yakında huzuruna toplayacaktır."*¹⁵⁷ ifade edilmiştir. Bu iki âyet-i kerîmeden hareketle âlimler, insanın varoluş gayesinin yalnızca Allah'a kulluk etmek, ona boyun eğip itaat etmek ve Allah'tan başka tapınılan bütün düzmece tanrılardan kurtulmak olduğunu ifade etmişlerdir. Bu iki âyet-e ayrıca, insanın yaşamına devam edebilmesi için günlük ilişki ve muamelelerinde tabiatı itibariyle başkalarıyla yardımlaşmaya ve iş birliği yapmaya muhtaç olduğunu ortaya koymaktadır. Bu ihtiyaçlar söz konusu olduğuna göre insanın diğeriyle alaka tesis etmesi kaçınılmaz olmaktadır. Bu bağlamda hem hükümdar hem de halk, birer kuldurlar ve birbirlerine muhtaçtırlar.

3.2. Hukûkî Eşitliğe Dair Görüşleri

a) **İnsani Değerlerde Eşitlik:** Hükümdar veya devlet yöneticisi, yönettiği halkın değerini takdir eder ve asıl itibariyle aynı ana-babadan geldiklerini bilir. Ayrıca hükümdar olması, kendisinin diğer insanlardan daha üstün olduğu anlamı taşımadığını farkındadır. Bilakis aksi durum da söz konusu olabilir. *"Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretilen rabbinize itaatsizlikten sakının. Adını anarak birbirinizden dilek ve istekte bulunduğunuz Allah'a saygısızlıktan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir."*¹⁵⁸ *"Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınmanızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır."*¹⁵⁹ Bu âyet-i kerîmeler bağlamında insanlar Allah katında eşittirler ve hükümdar ile halk, Arap ile acem, siyah ile beyaz arasında takva hariç her hangi bir fark yoktur. Bu nedenle âlimler, ister devlet başkanı, ister aile reisi, ister yönetici, ister okul müdürü olsun her hangi bir sorumluluk alan kimsenin, sorumluluğunu aldığı kimselerle arasında sevgi ve saygıya dayalı iyi ilişkilerin tesis

¹⁵⁶ez-Zâriyât 51/56.

¹⁵⁷en-Nisâ 4/172.

¹⁵⁸en-Nisâ 4/1.

¹⁵⁹el-Hucurât 49/13

edilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Bunun için hukuk ve haklar bakımında eşitlik zorunludur. Aksi halde idarede kişi başarısız olur.

b) Şer'i Görev Ve Sorumluluklarda, Suç Ve Cezada Eşitlik:Bununla ilgili olarak âlimler, akil baliğ olan her insanın, akli ermesinden ölümüne kadar şer'i olarak mükellef bulunduğunu, yaşı, nesebi, konumu, maddi ve sosyal durumu ne olursa olsun reşit olduktan sonra hiçbir mükellefiyetin üzerinden düşmeyeceğini ifade etmişlerdir. Bu bağlamda İslam hukukunda görevler bakımında yüksek ile alçak, hür ile köle, kadın ile erkek ve amir ile memur arasında bir fark yoktur. Allah Kur'ân'da *"Ey insanlar! Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdâr olmaktadır."*¹⁶⁰ buyurmaktadır.

Bu hususlarda insanların eşit olduğu konusu, İslamiyet'in en açık prensiplerinden birisidir. Bu bağlamda yüksek ile aşağı olan arasında hiçbir fark bulunmamaktadır. Allah'ı Teâlâ, kendilerine yüklenen görevlerin sorumluluğundan kaçmak isteyenlere açıkça cevap vermiştir. Bu bağlamda Yüce Kur'ân'da şöyle buyrulmuştur: *"Yahudiler ve Hristiyanlar, "Biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız" dediler. De ki: "Öyleyse Allah günahlarınızdan dolayı sizi niçin cezalandırıyor? Doğrusu siz de O'nun yarattığı sıradan insanlarsınız. O, dilediğini bağışlar, dilediğini de cezalandırır. Göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin mülkiyeti Allah'a aittir. Dönüş de yalnız O'nadır."*¹⁶¹ *"Allah, inkâr edenlere Nûh'un karısı ile Lût'un karısını misal vermektedir: Onlar kullarımızdan iki erdemli kişinin nikâhı altındaydılar ama kocalarının davasına hıyanet ettiler. Dolayısıyla kocaları da Allah'tan gelen cezaya karşı onları koruyamadı ve kendilerine, 'Haydi, diğer girenlerle birlikte girin bakalım ateşe!' dedi."*¹⁶²

Allah'ı Teâlâ, başka bir âyette Hz. Davûd'a insanlar arasında mutlak anlamda adil olarak hükmetmesini emrederek şöyle hitap etmektedir: *"Ey Dâvûd! Biz seni yeryüzünde halife yaptık; onun için insanlar arasında adaletle hükmet; nefsin*

¹⁶⁰el-Hucurât 49/13.

¹⁶¹el-Mâide 5/18

¹⁶²et-Tahrîm 66/10

isteklerine uyma, sonra seni Allah yolundan saptırır. Kuşkusuz, Allah yolundan sapanlara, hesap verme gününü unutmaları yüzünden çok ağır bir azap vardır.”¹⁶³

Bu âyette Allah’u Teâlâ, insanlar arasında eşitliğin bizzat ilahi bir emir olduğunu; yönetimi ve yargıyı bir gelir kapısı, bir lokma ekmeğinden başka bir şeye sahip olmayan fakirlerin mezbahası haline getiren bazı politikacıların oyuncağı olmadığını açıklamaktadır. Bu nedenle Allah’u Teâlâ, gazaba uğramamaları için peygamberlerini böyle bir hataya düşmekten sakındırmaktadır. Bu uyarı ve sakındırmaya bizler daha uygunuz hiç kuşkusuz.

Hz. Peygamber’de bir hadis-i şerifinde adaletsizlikten şöyle sakındırmıştır: “Sizden önceki kavimler statü sahibi birisi hırsızlık yaptığında ona had uygulamayı terk etmeleri, zayıf kimseler hırsızlık yaptığında ise ona hırsızlık haddini uygulamaları sebebiyle helak olmuşlardır. Allah’a yemin ederim ki Muhammed’in kızı Fatıma hırsızlık yaparsa, onun da elini keserim.”¹⁶⁴

Hz. Ömer, Ebû Mûsa el-Eş’arî’ye (ö. 42/662-63) yazdığı mektupta şunları salık veriyordu: ¹⁶⁵ “Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın adıyla. Allah’ın kulu, müminlerin emîri Ömer’den Abdullah b. Kays’a (Ebû Mûsâ el-Eş’arî). Yargılama, sağlam bir farz (farîza-i muhkeme) ve uyulması gereken bir sünnettir. Sana bir dâva getirildiğinde onu iyice anla. (Sence haklı ve haksız belli olunca kararını verip uygula). Çünkü uygulanmayacak bir hakkı söylemenin sadece hüküm vermenin faydası yoktur. Duruşmada taraflara verdiği yer ve duruşma sırasındaki bakışlarında insanlara eşit davran ki, güçlü kendisini kayırabileceğin beklentisine kapılmasın, güçsüz de adâletinden ümit kesmesin.

Hz. Ömer mektupta bizlere insanlar arasında yargılama yapmanın şer’i hikmetini kısaca açıklamıştır. Bu bağlamda yönetenler ve yargı makamında bulunanlar, hak ve adalete uygun karar verecek ve şartlar ne olursa olsun kararı uygulayacaktır. En yakını da olsa hiçbir kayırmada bulunmayacaktır. Gerek yönetenlerin gerekse de yönetilenlerin bu kaideleri tam manasıyla alıp uygulamaları gerekir ki iki taraf arasındaki ilişki, sağlam, sağlıklı ve saygıya dayalı bir nitelik kazanabilsin. Zira

¹⁶³Sâd 38/26

¹⁶⁴Buhari, “Ahâdisu’l el-Anbiyaa” 3475.

¹⁶⁵İbn Kuteybe ed-Dîneverî, *Uyûnü’l-ahbâr*, 14/28.

yukarıdaki âyetlerde Allah’u Teâlâ, kulluk ve genel eşitlik bakımından insanlar arasında hiçbir fark bulunmadığını beyan etmiştir.

Âlimler, hükümdar ile halk arasındaki ilişkinin korunması adına kötü ve okumamış olsalar bile yöneticilere başkaldırmamak gerektiğini ifade etmişlerdir. İbn Teymiyye (ö. 728/1328) bu görüştedir. Kendisi, konuyla ilgili olarak üç görüşten bahsetmiştir. Birinci görüşün sahipleri olan hadis uleması ve önde gelen fakihler, hükümdar kötü ve okumamış olsa da Allah’a itaat çerçevesinden tamamen çıkmadıkça ona baş kaldırılamayacağını belirtmişlerdir. Adil olduğu müddetçe de emir ve talimatları yerine getirilmelidir. Hatta halka karşı zalim bir olsa bile eğer emirleri adilane ise bunların tatbik edilmesi gereklidir. Çoğu fakih bu görüştedir. İkinci görüşün sahibi ehl-i sünnet ve’l-cemâat ise her hal ve durumda zalim yöneticilere karşı çıkılmalıdır. Üçüncü görüşe göre ise hükümdar ile diğer daha alt kademedeki yöneticiler arasında ayrıma gidilerek hükümdar kötü, okumamış veya zâlim olsa da ona itaat edilmesi gerektiği zira devletin başındaki ismin ancak savaş ve fitne ateşi ile azledilebileceği ifade edilmiştir. Bundan aşağı mertebede bulunan yöneticilere ise itaat gerekmediği, çünkü azletmenin savaş olmadan kolayca olabileceği ifade edilmiştir.

Burada İbn Teymiyye’nin sunduğu birinci görüş tercihe şayan görülmektedir. Zira hükümdar ile halk arasında savaşın çıkması ve fitnenin baş göstermesini önlemeye yönelik bir nitelik arz etmektedir. İkinci ve üçüncü görüşte söz konusu nitelikte olan hükümdar ve yöneticilere baş kaldırılması ön görülmektedir ki bu doğru değildir. Zira hükümdarın zalim ve gaddar bir kimse olması durumunda pek çok iyi insanın kanının akmasına sebebiyet verebilir. Aynı şekilde nüfuzlu bir yöneticiyi azletmek de fitneye mahal verebilir. Zira halk ne zaman bir hükümdar veya devlet başkanını istemese, söz konusu hükümdarın azlinden daha büyük zararlar doğmaktadır. Bu nedenle İslam, iki zarardan daha az olanı yeğleyerek daha büyük olanından kurtulmaya izin vermiştir.

Bu nedenle ehl-i sünnet ekolünün meşhur görüşü, zulme maruz kalınsa bile emir sahiplerine karşı çıkmamak ve onlarla savaşmamak şeklindedir. Nitekim Hz. Peygamber’dan bu yönde rivayet edilmiş pek çok âyete mevcuttur. Çünkü iç savaşın getireceği savaş ve kaos, hükümdarın halka yönelik zulüm ve haksızlıklarından doğan fitneden daha tehlikelidir. Bu nedenle tehlikesi daha büyük olan fesattan kurtulmak, tehlikesi daha küçük olan fesadı yeğlemeden savuşturmak mümkün değildir. Zira

bakıldığında nerede hükümdara karşı çıkmış bir grup görülse, söz konusu grubun sebebiyet verdiği fesadın, gidermeye çalıştığı fesattan daha büyük olduğu görülmektedir.¹⁶⁶

Yüce Kur'ân'a bakıldığında Allah, her zalim ve yoldan çıkmışla savaşmayı başlangıçta emretmediğini görüyoruz. Bu bağlamda olmak üzere Allah, *“Eğer müminlerden iki grup birbiriyle kavgaya tutuşursa hemen aralarını düzeltin; ikisinden biri diğerinin hakkına tecavüz etmiş olursa -Allah'ın emrine geri dönünceye kadar- haksızlığa sapanlara karşı savaşın; dönerlerse aralarındaki anlaşmazlığı adaletle çözüme bağlayın ve herkese hakkını verin. Allah hakkı yerine getirenleri sever.”*¹⁶⁷ buyurmuştur. Dinin çizdiği sınırları aşan kimselerle savaşmayı en önce emretmeyen Allah, hükümdarlar savaşmayı nasıl emretmiş olabilir. Bilakis ilk olarak aralarında ihtilaf bulunan tarafların, onları zulümden, savaşta dinin çizdiği sınırları aşmaktan korumak için söz konusu ihtilafı gidermeye ve onları hak ve adalete döndürmeyi emretmiştir.

Hz. Peygamberimiz sahih bir hadis-i şerifte, “İleride bir takım yöneticiler olacak. Tanıyacak / farkında olacaksınız ve inkâr edeceksiniz / yereceksiniz. Kim farkında olursa suçsuzdur, kim inkâr ederse kurtulmuştur. Fakat kim razı olur ve tabi olursa ...” buyurdu. Huzurda bulunanlar, “Onlarla savaşmayalım mı?” diye sorunca Hz. Peygamber, “Namaz kıldıkları müddetçe hayır” buyurdu. Burada Hz. Peygamber, kendilerine dinen yasak bazı hususlara şahit olunsa da yöneticiler ile savaşmayı yasaklamıştır. Bu hadis-i şeriften hareketle hükümdarlara kılıçla karşı koymak caiz değildir. Hariciler, Zeydiler, Mutezile ve bazı fakihlere göre halkın hükümdarla savaşması caizdir. Konuya dair hadis kitaplarında ve diğer kaynaklarda yaptığımız araştırmalarda Hz. Peygambere bazı yöneticilerin zulmettiği ve İslam'a aykırı bazı davranışları haber verdiğinde onlara söz konusu yöneticilerle bir kere bile savaşmayı emretmediği görülmüştür. Bilakis yöneticilere haklarını iade etmelerini, kendi haklarını ise Allah'tan istemelerini emrediyor, savaşla haklarını teslim almaya kalkışmalarına kesinlikle müsaade etmiyordu. Bununla birlikte onları haklarını yerine getirmekten geri durmalarına da razı olmuyor, huzur ve emniyetin devam etmesi adına yöneticiler ile yönetileneler arasındaki ilişkinin sağlıklı kalmasına önem veriyordu.

¹⁶⁶İbn Teymiyye, *Minhâcû's-sünne*, 3/391.

¹⁶⁷el-Hucurât 49/9.

İbn Teymiyye'nin de belirttiği gibi yöneticilik, dinin en önemli görevlerinden bir tanesidir. Hatta dinin yaşatılması, o olmadan mümkün değildir. İnsanoğlun toplum olup birbirlerinin ihtiyaçları için el birliği yapmadıkça maslahatlarını sağlamış olmazlar. Bu bağlamda toplum olmalı, söz konusu toplumun başında da bir reis bulunmalıdır. Örneğin Allah'ı Teâlâ, iyiliği emretmeyi, kötülükten ise sakındırmayı emretmiştir. Dolayısıyla bu ilkenin gerçekleştirilmesi ve bunun gibi cihadın, adaletin sağlanması; hac gibi toplu faaliyetlerin sevk ve idaresi, mazluma arka çıkıp cezai müeyyidelerin tatbik edilmesi bir güç ve otorite olmadan mümkün değildir.¹⁶⁸

Bütün bu hususları dini ve siyâsî eserlerde okuduğumuzda âlimlerin sanki günümüzde yaşanan yıkımları ta o zaman dile getirdiklerini görüyoruz. İyi insanların öldüğü, çocukların yetim kaldığı, kadınların dul bırakıldığı, ocakların söndüğü, hastanelerin ceset ve yaralılarla dolduğu ve insanların her yerde takip ve tacize maruz kaldığı bu günü âlimler, çok eski zamanlardan anlattıklarına şahit oluyoruz. Bütün bunlar ne içindir? Bunun cevabını verebilmek için ümmet bir bakmalıdır. Hz. Peygamber'da bahsettiği gibi herkes kendisini haklı haklı, karşı tarafı haksız görmektedir.

Bütün bunlardan kurtulmak üzere yöneten ile yönetilenlerin ilişkileri düzeltmek için işbirliği yapmaları, kötülüğü, kötülüğü yapanları bitirip güzel sözle, doğru yöntemi kullanarak ve hayır umulan doğru yönlendirmelerle ilişkileri düzeltmeye gayret etmeleri gerekmektedir. Zararı faydasından çok olan hiçbir iş dinen caiz değildir. Allah'ı Teâlâ insanlara yeryüzünde halkı idare etmeleri görevini yüklemişse bununla dini maslahatların gerçekleştirip mefsedetleri savmayı amaçlamıştır.

4. Kur'ân-ı Kerîm'de Hükümdarın Halka Yönelik Görevleri

Ülkenin istikrar ve emniyeti, en önemli yaşam gereksinimlerinin başında gelir. Zira korku ve istikrarsızlık, bir ülkede baş gösterdiği vakit insan orada ibadetlerini layıkıyla eda edemez ve günlük işlerinden hiçbirini rahatlıkla yerine getiremez. Ayrıca birey ve topluma endişe ve huzursuzluk hâkim olur. İnsan ülkesinden emniyet ve istikrarı yitirdiğinde malı, canı ve namusu hedef haline gelir ve ne zaman başına bir musibet gelecek diye beklemeye başlar. Buradan bireyin ve toplumun haklarını

¹⁶⁸İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, *es-Siyâsetü's-ser'iyye fî işlâhi'r-râ'i ve'r-ra'iyye*, s. 217.

korumaya gayretli olan Müslüman hükümdar ve devlet başkanının ne derece önemli olduğunu anlıyoruz. Ülkede istikrar ve güvenin sağlanabilmesi için bir hükümdarın bulunması gerektir. Ülkede hükümdar ile halk arasında bir yardımlaşma olmadan hayatın istikamet bulması mümkün değildir. Bu bağlamda İslam, hükümdara, sahip olduğu otorite sebebiyle birtakım görevler yüklemiştir. Hükümdar ve halk, üzerlerine düşen görevlerini yerine getirdikleri nispette ülkede hayat güven ve istikrara kavuşur.

İslam, hükümdar ve yöneticilere halka karşı bir otorite hakkı tanımış ve ümmetin maslahatını gözetmek sorumluluğunu, dini ve dünyevi işleri ile ilgili hususları onlara bırakmış ve onlara büyük görevler yüklemiştir. Bu görevleri ön gördüğü şekilde yerine getirmelerini istemiştir. Dolayısıyla hakkıyla otorite sahibi olup da Allah’u Teâlâ’nın hakkını layıkıyla yerine getiren kimse için dünyada mutluluk, ahirette ise büyük kazanç vardır. Nitekim Allah, adil ve insanlar arasında adaleti yaşatan, yeryüzünde iktidar sahibi olup da halkı idare etmek hususunda Allah’ın emirlerini uygulayan, onları düşmanların hile ve tuzaklarından koruyan kimselere büyük vaatlerde bulunmuştur.

Onlara ahirette büyük üstünlükler ve bol sevap bahşedeceğini beyan buyurmuştur. *“Allah, içinizden iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapan kimselere vaat etti ki, kendilerinden öncekilere verdiği gibi onlara da yeryüzünde iktidar verecek, onlar için hoşnutluğuna vesile kıldığı dinlerinin yerleşip yayılmasını sağlayacak, şu andaki korkularını güvenliğe çevirecektir; çünkü onlar bana hiçbir şeyi ortak koşmaksızın kulluk etmektedirler. Bütün bunlardan sonra kim inkâra saparsa yoldan çıkmış kimseler işte bunlardır.”*¹⁶⁹

Şevkânî (ö. 1250/1834) bu âyet-i kerîmenin tefsiri ile ilgili olarak Allah’ın burada iki önemli şeyden bahsettiğini ifade eder. Bunlardan birincisi Allah’ın insanı yeryüzünde halife kılıp ona güç ve otorite vereceğidir. İkincisi ise iktidardır. Buradan anlaşılacak odur iki halkı yönetmek üzere başa geçen kimsenin sahip olduğu makam, bir gösteriş ve övünç aracı değildir. Bilakis söz konusu kimsenin o makama gelişi, ülkede

¹⁶⁹en-Nûr 24/55

güven ve istikrar sağlamaktır. Çünkü hükümdar, hem başına geçtiği halkın hem de onlardan sonra gelenlerin hükümdarıdır.¹⁷⁰

İbn Kesîr (ö. 774/1373) âyet-i kerîme ile ilgili olarak şunları ifade eder: “Allah’u Teâlâ, bu âyette elçisine, ümmetinden yeryüzüne halife olacak bazı kimseler çıkaracağını vaat etmektedir. Buna göre insanları yönetecek ve onlara önderlik edecek bazı yöneticiler ve liderler çıkacaktır. Bunların görevi ülkeye barış ve huzur getirmek, insanların korkularını giderip onlara güven verecek ve aralarında hükmetmek olacaktır.”¹⁷¹

Hz. Peygamberimiz, hadis-i şeriflerde adil yöneticilerin üstünlüğünden bahsetmiş, Allah katında büyük ecir ve sevaba nail olacaklarını bildirmiştir. Bu bağlamda kıyamet günü Allah’ın gölgesinde olacağı yedi kişiden birinin adil hükümdar olduğunu ifade etmiştir.¹⁷² İbn Hacer el-Askalânî, yukarıdaki hadisi açıklarken hadisin, Müslümanların her hangi bir idaresinde bulunup da adil olan herkesi kapsadığını ifade etmiştir. Başka bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber, “Adâletle hükmedenler, kıyamet gününde Rahmân’ın sağında nûrdan minberler üzerinde olacaklardır... Bunlar hükümlerinde, aileleri ve sorumlu oldukları kimseler hakkında adâletle davranan kimselerdir.”¹⁷³ buyurmuştur. “Cennet ehli üçtür: Âdil, sadaka-zekât veren (hakkı gözeten, yardım eden) ve başarılı bir yönetici, bütün yakınlarına ve Müslümanlara karşı merhametli ve ince kalpli kimse, iffet ve namusuna düşkün, bakmakla yükümlü ve sorumlu olduğu kimseler olmakla birlikte istemekten çekinen (malî konularda iffetli duruş sergileyip başkasına yük olmayan) kişi.”¹⁷⁴ Bu iki hadis, halka adil davranan yöneticilerin Allah’u Teâlâ katında büyük bir onur ve makama sahip olduklarını bildirmektedir.

Âlim ve fakihler, hükümdarın halka karşı bazı sorumlulukları olduğunu ifade etmişler ve bu konuyu detaylıca işlemişlerdir. Bu meseleyi en güzel şekilde açıklamışlar, hatta bununla ilgili özel eserler kaleme almışlardır. Mâverdî’nin (ö. 450/1058) *el-Ahkâmü’s-sultâniyye* adlı eseri siyâset-i şer’iyye başlığı altında yazılan

¹⁷⁰Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, 4/69.

¹⁷¹İbn Kesîr, *Tefsîrû’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 6/77.

¹⁷²Buhârî, “Man Calasa fi’l mescit”, 143.

¹⁷³İbn Hacer el-Askalânî, Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Fethu’l-bârî bi-şerhi Şahîhi’l-Buhârî*, thk. Mahmud b. Şaban, (Medine: Mektebetü’l-ğurabai’l-eseriyye, 1417), 2/485.

¹⁷⁴Müslim, “el-Cennet ve sıfatü naîmihâ ve ehlihâ”, 7386.

eserler bunlara örnek olarak verilebilir. Mâverdî, söz konusu eserinde hükümdarın genel itibariyle kamuya dair on görevinden bahsetmiştir.¹⁷⁵

4.1. Dini Korumak¹⁷⁶

Ümmetin öncülerinin ortak fikrin ürünü olarak belirledikleri esaslara uygun olarak dini korumak muhafaza etmektir. Din hakkında bir şüphesi olan olur, bir bidat ehli çıkarsa ona her şeyi delilleri ile açıklar ve doğru yolu gösterir. Gerekli cezaları tatbik eder. Çünkü onun görevi fesattan, bozulmaktan korunmak, halkı kötülüklerden, bayağılıklardan uzaklaştırmaktır.

Yukarıdaki ifadeden dini yaşamın halk arasında tesisi, onlara Allah'ın emrettiklerini emredip yasakladıklarından sakındırılması, hükümdarın halka yönelik görevlerinden biridir. Zira Allah'ı Teâlâ Yüce Kur'an'da bu hususu, "Onlar öyle kimselerdir ki, kendilerine bir yerde egemenlik versek, namazı kılarlar, zekâtı verirler, iyiliği emrederler ve kötülükten alıkoymaya çalışırlar. İşlerin sonu Allah'a varır."¹⁷⁷ buyurarak bu hususun altını çizmiştir. İbn Kesir, bu âyet-in tefsirinde naklettiğine göre Sabah b. Sevâde el-Kindî Ömer İbn Abdülaziz'i hutbe okurken işittim, der ve şöyle devam eder: Kendisi, bu âyet-i kerîmeyi okuduktan sonra insanlara dönerek "Agâh olun!" dedi, muhakkak bu sadece hükümdar hakkında değildir. Bu âyet hem vali (idare eden) hem de idare olunan hakkındadır. Size vali üzerindeki hakkınızı, valinin de sizin üzerinizdeki hakkını haber vermeyeyim mi? Sizin vali üzerindeki hakkınız; sizin hakkınızda Allah'ın hukukunu gözetmesi ve sizi bunlarla cezalandırması, bazısının hakkını diğerlerinden almasıdır. Gücü yettiği ölçüde en doğru olan yola sizi iletmesidir. Onların sizin üzerinizdeki hakkı ise haksızlık ve zorlanma olmadan, gizlisi açığına zıt olmaksızın itaat etmenizdir.¹⁷⁸

¹⁷⁵Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sulţâniyye*, s. 22.

¹⁷⁶Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sulţâniyye*, s.26.

¹⁷⁷el-Hac 22/41.

¹⁷⁸İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 5/437.

4.2. Anlaşmazlıklarda Dini Ölçü Almak¹⁷⁹

Tarafların anlaşmazlıklarını çözerken, insafî temini için dini hükümleri tatbik eder. Böylece zâlim taşkınlık edemez, mazlum da zayıf düşürülemez.

Müslümanların başına geçen bir devlet idarecisinin ikinci görevi halkı Allah'ü Teâlâ'nın yasaları ile yönetmek ve bunlara aykırı olan insan ürünü yasaları bir kenara atmaktır. Nitekim Allah, elçisine insanlar arasında Allah'ın indirdiği hükümlere göre hükmetmesini emretmiştir. Bu emir, ümmetin tamamını kapsamaktadır. *“Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet, onların arzularına uyma, Allah'ın sana indirdiği hükümlerin bir kısmından seni saptırmamaları için onlardan sakın (diye onu indirdik). Eğer yüz çevirirlerse bil ki Allah, (öyle istedikleri, bunu hak ettikleri için) onların bazı günahları sebebiyle başlarına bir belâ getirmek istiyordur. İnsanların birçoğu gerçekten Allah'ın yolundan çıkmışlardır.”*¹⁸⁰ Bu âyet-i kerîmede, İslam dışı cahiliye zihniyeti dönemine ait yasalarla toplumu idare eden ve yargılayan hükümdar ve yöneticiler reddedilmekte, Allah'tan daha güzel yasa koyucu, O'nun yasalarından da adil bir yasa bulunmadığı ifade edilmektedir. Kuşkusuz Allah'ü Teâlâ, yasa koyanların en adildir. O, kullarının yararına olan şeyleri çok daha iyi bilir. O'nun her söz ve fiili tasarrufu hikmet doludur. Şeriati ve gücü sapaşağlamdır. *“Yoksa Câhiliye devrinin hükmünü mü istiyorlar? Gerçeği kesin olarak bilip kabul eden kimseler için Allah'tan daha güzel hüküm sahibi kim olabilir?”*¹⁸¹

Diğer taraftan Allah, Allah'ın yasaları ile toplumu idare etmeyen yöneticileri kimi zaman küfür, kimi zaman zulüm kimi zaman ise fıska nitelemiş ve onları sakındırmıştır. Bu nitelemeler, sakındırma için gayet yeterlidir. *“Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar kâfilerin kendileridir.” İncil'e tâbi olanlar da Allah'ın onda indirdiği hükümlerle hükmetsinler. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar zalimlerin kendileridir. İncil'e tâbi olanlar da Allah'ın onda indirdiği hükümlerle hükmetsinler. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar fâsıkların kendileridir.”*¹⁸² Bu âyet-i kerîmeler, Allah'ü Teâlâ'nın indirdikleri ile hükmetmeyen kimseler için açık bir uyarı ve sakındırmadır.

¹⁷⁹Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sulţâniyye*, s.26.

¹⁸⁰el-Mâide 5/49.

¹⁸¹el-Mâide 5/50.

¹⁸²el-Mâide 5/ 44-45-47.

4.3. Emniyet Güvenlik Asayiş¹⁸³

Topluluğu himaye, koruma, mal, can, her türlü yol emniyetini sağlamak suretiyle insanların yeryüzünde geçimlerini, kazançlar sağlamalarını temin eder. Yasak olan sahalardan ve başkasına ait haklara zarar vermekten alıkoyar.

Ülkenin düşmanlara karşı korunması, yol güvenliğinin sağlanması, ülkede asayiş ve istikrarın yerleşmesi ve benzeri hususlar hükümdarın maddi sorumlulukları arasında yer almaktadır. Bu bağlamda Allah ve Resul'ü, hükümdara halkın pek çok hak ve hukukunu yüklemiş ve halkı koruyup gözetmesini istemiştir. Böylece ülke ve halkın gelişmesi, dünya hayatında saadet ve huzurun temin edilmesi, ahirette ise kurtuluşa erdirecek sebeplere tevessül edilmesi ön görülmüştür.

4.4. Hak ve hukukî Teminat¹⁸⁴

Allah'ın koyduğu emir ve yasakları aynen uygulamak, değiştirilmelerinin önüne geçmek, insanların haklarını ortadan kalkmasını önlemek, hakları korumak uğruna cezalar tatbik etmek.

Bu görev çerçevesinde hükümdar gücü nispetinde halk arasında hadleri uygulamaya çalışmalıdır. Allah'a itaat etmek, dinini yeryüzünde yaşatmak, halkın maslahat ve yararını sağlamak ve Allah'ın yasaklarını terk etmeye çalışmak amacıyla idarecilik makamına gelenleri Allah, güçleri yetmeyen konularda sorumlu tutmaz. Zira iyilerin idareci olması, kötülerin idarecilik makamına gelmelerinden hayırlıdır. Fakat hükümdar, güç ve cihad yoluyla Allah'ın hudutlarını ikame etmekten aciz kalırsa, gücü yettiği kadarını yerine getirir, gücünün yetmediği hususlarda ise sorumlu tutulmaz. Allah, herkese gücü nispetinde sorumluluk yükler.

4.5. Dış Güvenlik¹⁸⁵

Müslümanların, zimmîlerin ve Müslümanlarla anlaşmalı olanların canlarına ve mallarına kastetmek isteyen, dini ortadan kaldırmaya teşebbüs eden düşmana karşı harp hazırlığı yapmak, toplumun savunması için kaleler, surlarınşettirmek.

¹⁸³Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, s.26.

¹⁸⁴Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, s.26.

¹⁸⁵Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, s.26.

Hükümdarın halka karşı en önemli görevlerinden birisi; yönetici olan kimseleri görevlerini tam manasıyla yerine getirip getirmediğinden emin olmak için sürekli takip etmek, farklı yollarla ve çeşitli araçlarla durumlarını kontrol etmektir. Bu noktada acizlik gösteren veya kusur eden, ihanet eden veya devlet işlerini ihmal eden ya da halkın maslahatını gözetmeyen yöneticileri azletme suretiyle uygun gördüğü şekilde tedip ve tazir etmek ve yerine daha emin ve ehliyetli birini atamaktır. Hz. Ömer, ülkelere gönderdiği yöneticilerini, İbn Sa'd b. Ebi Vakkas, Ebu Musa el-Eşari ve Ebu Hüreyre gibi büyük sahabeler olmalarına rağmen sürekli teftiş ederdi. Zira Hz. Ömer, ülkelere gönderdiği emirleri ve diğer sorumluları takip edip kontrol etmenin halifenin görevleri arasında bulunduğunu biliyordu. Böylece düşmanların bir gaflet anında ülkeye sızıp da halkın kanına girmelerinin önüne geçilmiş oluyordu. Hükümdar ayrıca, iyi işler çıkaran yöneticilerini takdir etmeli, işini düzgün yapmayan ve kusur gösteren kimseleri de azletmek suretiyle ve benzeri şekillerde cezalandırmalıdır. Bunlar, halk arasında adaletin tesis edilebilmesi, ülkenin ve vatandaşların istikrarı için çok önemli tedbirlerdir. İslamiyet'in bütün dinlere üstün olduğu konusunda gerekli ispatı yapmak, Allah'ın ve toplumun hakkının ayakta tutulması için tebliğe rağmen Müslüman olmayan kimselere karşı İslamiyet'e girinceye veya zimmîliği kabul edinceye kadar savaşmak.

Korku vermeden, zulüm ve baskı yoluna başvurmadan dine ve içtihadı dayalı olarak üzerlerine farz olan kimselerden fey ve zekât ve diğer vergileri, ganimetleri toplamak. İsrâf ve cimrilik yapmaksızın, hazineden verilmesi gereken yerlere tam vaktinde yardımlarda, ihsanda bulunmaktır. İslam, hükümdarın israfı kaçmasını ve beytülmalde ihtiyaç sahiplerine mallar dağıtırken cimrilik etmeyi haram kılmıştır. Çünkü İslam ölçülü bit dindir, ifrat ve tefrit yoktur.

4.6. İdari İşleri Düzenlemek¹⁸⁶

Vergilerin toplanması, halka nasihatın sağlanması için emniyet memurları, nasihatçiler tayin etmek, görevlendirmektir. Bundan maksat herkes için işler eşit ve sağlam bir şekilde yürütülsün, mallar emniyet içinde korunsun.

Bu görev çerçevesinde hükümdarlar ve yönetici konumunda bulunanlar, idare ettikleri kitlenin işleri konusunda tasarrufla bulunurken Allah'tan korkmalı, ellerindeki büyük sorumluluğun ve emanetin farkında olmalı ve söz konusu bu emanet ve

¹⁸⁶Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, s.26.

sorumluluğu Allah’u Teâlâ’nın farz kıldığı şekilde eksiksiz ve kusursuz yerine getirmelidirler. Bu bağlamda Allah Kur’ân’da “*Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder.*”¹⁸⁷ Buyurmuştur. Âyette belirtildiği gibi emanetleri hakkı ile eda eden kimseleri hükümdar mükâfatlandırmalı, maddi manevi hak ettiği yardımı yapmalıdır ki diğerleri onu örnek alsın ve emanet bütün ülkede layıkıyla bütün taraflarca eda edilsin.

4.7. Halkın İşleri İle Bizzat Meşgul Olmak¹⁸⁸

Topluluğun işleri ve durumları ile bizzat meşgul olmak, onları yakından takip etmek. Böylece halkın idaresi, milletin himâyesi daha iyi sağlanır, hilâfet görevini yalnız eğlencelerle veya yalnız ibadetlerle ihmâl etmemiş olur. Çünkü devlet başkanının tayin ettiği memurlar hainlik içinde olabilir, görevini aksatabilir. Allah, “*Ey Dâvûd, biz seni yeryüzünde bir halife yaptık. O halde insanlar arasında hak ve adaletle hükmet. Heva ve hevesine tâbi olma ki bu, seni Allah yolundan saptırır*”¹⁸⁹ buyurmuştur. Allah yalnız nefse uymayı, dalâletle vasıflandırmıştır. Hilâfet görevi bu şekilde sarsılmış olur. Lâyık olan bu makama geçince, dinin hükümlerini, hilâfet makamını koruması gerekir. Hz. Peygamber’de “*Hepiniz sorumlusunuz ve hepiniz idare ettiğiniz kimselerden sorumlusunuz*”¹⁹⁰ buyurmuştur.

Buna göre halk, hukuk önünde eşittir. Nitekim Allah, “*Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder.*”¹⁹¹ Buyurmaktadır. Hukuk önünde eşitlik, halkın durumunun istikamet bulmasının, devletin bekası ve devamlılığının en önemli faktörlerinden biridir.

Bu nedenle Allah, İbn Teymiyye’nin de ifade ettiği gibi kâfir de olsa adil devleti payidar eder de Müslüman da olsa zalim devleti payidar etmez denilmiştir. Yine dünya adalet ve küfürle sürer de zulüm ve zalimlikle sürmez. Çünkü adalet, her şeyin temelidir. Dünya işleri adalet üzerine ikame edildiğinde sahibini ahirette helak

¹⁸⁷en-Nisa 4/58.

¹⁸⁸Mâverdî, *el-Ahkâmü’s-sulâtîniyye*, s.26.

¹⁸⁹Sâd 38/26.

¹⁹⁰Buhârî, “el- Cenâiz” 69.

¹⁹¹en-Nisâ 4/58.

olacaklardan bile etse dünyada payidar kılar. Adalet ortadan kalktığında ise imanlı bir kimse bile olsa Allah ona beka ihsan etmez.¹⁹²

Bu bağlamda insanların maslahatlarını gözetmek ve onların işleri ile ilgilenmek, durumlarını kontrol etmek, onlara şefkatli davranmak, güvenilir, adil, iyi ve ehil kimseleri iş başına getirmek, hükümdarın en önemli görevleri arasındadır. Zira Allah'ı Teâlâ, “*Ey iman edenler! Allah ve resulüne karşı hainlik etmeyin, emanetinizdeki şeylere de bile bile hıyanet etmeyin.*”¹⁹³ Buyurmaktadır. Güvenilir ve ehil olmalarına bakarak, uygunluk derecesine göre insanları iş başına getirmek gereklidir. Aksi halde işler ehil olmayan kimselere verildiğinde kıyamet günü hükümdar bundan hesaba çekilecektir. Bu nedenle hükümdarın halkına güzel örnek olması gerekir ki halk da onun peşinden gitsin, iyiliklerini taklit etsin. Baş düzgün olursa halk da düzgün olur. Ancak baş bozulursa halk arasında bozukluk çoğalır. Bir söz vardır “İnsanlar, hükümdarın dini üzeredir” diye.

Hz. Ömer de bu minvalde, “İnsanlar önder ve liderleri düzgün olduğu müddetçe düzgün kalmaya devam ederler”¹⁹⁴ demiştir. Başka bir yerde ise, “Halk, hükümdara bağlıdır, hükümdar da Allah'a.”¹⁹⁵ demiştir. Buradan hareketle halkın idaresini eline alan yöneticiler, Allah'ın kanunlarına muhalefet etmekten sakınmalıdır. Allah'ı Teâlâ'nın yüklediği sorumlulukları eksik ve kusurlu yapanlar, devlet işlerini ve halkın hukukunu ihmal edenler açık bir şekilde tehdit edilmişlerdir. Müslümanların başına geçip de onları güzelce gözetmeyen, onlara iyilik yapmayan, Allah'ı Teâlâ'nın yüklediği görev ve sorumlulukları ifa etmeyen kimseler şiddetli şekilde ikaz edilmişlerdir. Ebû Ya'lâ Ma'kıl b. Yesâr'dan rivayet edildiğine göre o, Resûlullahaleyhi's-salâtü ve's-selâmı şöyle buyururken dinledim, demiştir: “Allah'ın, yönetici yaptığı bir kimse, yönettiği insanları aldatarak ölürse, Allah Teâlâ ona cenneti haram kılar.”¹⁹⁶

Buhârî şarihi İbn Battâl el-Kurtubî (ö. 449/1057), yukarıdaki hadisle ilgili olarak söz konusu hadisin zalim idarecilere yönelik şiddetli bir tehdit ihtiva ettiğini,

¹⁹²İbn Teymiyye, *Mecmû'atü'l-fetâvâ li-Şeyhilislâm Takıyyiddîn Ahmed b. Teymiyye*, 28/146.

¹⁹³el-Enfâl 8/27.

¹⁹⁴İbn Sa'd Muhammed b. Sa'd b. Meni ez-Zührî, *eş-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk.İhsân Abbâs, thk.İhsân Abbâs, (Beyrût:Dâru Sâdır, 1968), 3/292.

¹⁹⁵İbn Sa'd, *eş-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/292.

¹⁹⁶İbn Hacer Askalânî, *Fethu'l-bârî*, 13/127.

Allah'ın idarecilik emanetini layığıyla yerine getirmeyen, halka ihanet veya zulmeden kimselerin kıyamet günü halkın iki elinin yakasında olacağı belirtilmiştir.¹⁹⁷ Kokaca ümmete zulmeden kimselerin ahiretteki durumunu varın siz takdir edin.

Bununla beraber bir yandan halk diğer yandan sorumlulukların niteliği değişmiştir. Hükümdar imkân nispetinde halkın dini ve dünyevi işlerini ıslah etmeye çalışması zaman göre yapacağı en güzel şey olur ve Allah yolunda mücadele eden en büyük mücahitlerden biri sayılır. Hz. Peygamber bir hadisi-i şerifinde, “Allah'ın en sevdiği insan adil hükümdar, en sevmediği insan ise zalim hükümdardır”¹⁹⁸ buyurmuştur. Bu hadis, kimi hadis âlimleri tarafından zayıf kabul edilse de adaletin İslam'daki öneminden, özellikle yöneticilerden bahseden diğer hadisler bunu pekiştirmektedir.

Bu nedenle İbn Teymiyye şunları ifade etmektedir: “İdareci olan kimselerin bunun dinin en önemli görevlerinden biri olduğunu, bu olmadan din tam manasıyla yaşatılamayacağını bilmeleri gerekir. Bu bağlamda birbirleri ile yardımlaşmak üzere bir araya gelip toplum olmadan insanların maslahat ve menfaatlerinin sağlanması mümkün değildir. Toplum olduğunda da mutlaka bir başkan gereklidir. Nitekim Hz. Peygamberimiz, “Üç kişi yolculuğa çıktığında aralarından birini emir tayin etsinler”¹⁹⁹ buyurmuştur. Hz. Peygamber, yolculuk gibi gelip geçici bir durum için bile az bir topluluk bir araya geldiğinde bir başkan seçilmesini emretmiş ise bu, İslam ümmetinin hepsinin bir ve toplum olma konularında buna çok dikkat etmeleri gerektiğine işaret etmektedir. Diğer taraftan Allah, iyiliği emredip kötülüğü yasaklama ilkesini vaz etmiştir. Bir güç ve otorite olmadan bu ilkenin gerçekleştirilmesi söz konusu değildir. Aynı şekilde cihadın, adaletin sağlanması; hac gibi toplu faaliyetlerin sevk ve idaresi, mazluma arka çıkıp cezai müeyyidelerin tatbik edilmesi de bir güç ve otorite olmadan mümkün değildir.

Durum bundan ibaret olduğuna göre hükümdar, sahip olduğu otoriteyi, Allah'a yaklaşma vesilesi kabul etmelidir. Allah ve Resûlü'ne itaat ederek ilahi yakınlığı elde etmeye çalışmak, en büyük ibadetlerdendir. İnsanların çoğu makam ve servet arzusuyla başa geçtiklerinden bunu bozmaktadırlar. Servet ve itibar sevgisi pek çok yöneticide

¹⁹⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, “Hadîs abî Umâma el-Bâhilî”, 11190.

¹⁹⁸ Ebu Dâvûd es-Sicistânî, *es-Sünen*, “el-Cihâd, 2608.

¹⁹⁹ Yusuf b. Abdülberri Nemîri, *Câmi'u beyani'l-ilmî ve fadlihi*, 1/62.

galip hale gelince iman hakikatinde ve dini tam manasıyla yaşamaktan koptular. Örneğin kimilerinin din duygusunun baskın çıkarak yönetimin gereklerinden uzaklaştıklarını kimilerinin ise sahip olduğu otoriteyi kendi şahsi arzu ve ihtiyaçlarının bir aracı görerek dinden uzaklaştıklarını görüyoruz. Zira böylesi kimse dinin, kendisi ile arzuları önünde bir engel teşkil ettiğini görmekte, böylece din onun için yücelik ve izzet hüviyetinden çıkıp bir rahmet ve zül hüviyetine bürünmektedir. Bunun karşısında bulunan diğer dindar kesim ise acziyet ve tembelliklerinden başa gelen sıkıntılarda sızlanmaya başvurur, nazik durumlarda kendilerinin ve halkın maslahatını temin edecek bir görüş ve yöntem ortaya koymazlar. Son tahlilde her iki kesim de hatalıdır. Dinin hükümlerine önem verip de bunu otorite, mücadele ve mal yoluyla tamamlamayanlar da mal ve makam arzusuyla başa geçip de dini yaşatmak gayesi gütmeyenler de Allah katında gazaba uğramışlar ve doğrudan sapmışlardır. Burada ilk kesim sapan Hristiyanları temsil ederken ikincisi gazaba uğrayan Yahudileri temsil etmektedir.

5. Kur'ân-ı Kerîm'de Halkın Hükümdara Yönelik Görevleri

İslam, her işte ve her alanda adaleti ve insafı gözetmiştir. Bu bağlamda halkın dini ve dünyevi maslahatlarını sağlamak üzere hükümdar üzerinde büyük birtakım haklar ve görevler olduğu gibi kimi hükümdarın da halk üzerinde Allah tarafından vaz edilmiş birtakım hakları vardır. Kur'ân'da bu hakların da üzerinde ısrarla durulmuş ve yerine getirilmesine büyük önem verilmiştir. Millet ve toplumların maslahatları, ancak hükümdar ile halk arasında yürütülecek yardımlaşma ile sağlanabilir. Bütün görevlerin yerine getirilmesi, emanet ve sorumlulukların eda edilmesi ile mümkün olabilir. Hükümdarın halk üzerindeki hakları, halkın yerine getirmesi gereken görev ve sorumlulukları Yüce Kur'ân altını çizerek izah etmiş, bunların gözetilip layıkıyla yerine getirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Âlimlerin, bu hakları kitaplarında “akaid” bölümünde ele almış olmaları, İslam'ın bu konuya verdiği önemin bir tezahürü olarak kabul edilebilir. Âlimlerin çoğunluğu, bu hakların Kur'ân ve Sünnet'in delaletiyle yerine getirilmesi gerektiğini açıklamışlardır. Bu bağlamda halkın, hükümdara yönelik en önemli görevlerini şu şekilde açıklamamız mümkündür:

5.1. İtaat ve Bağlılık²⁰⁰

İslam, hem hükümdar hem de halk için haklar ve görevler tanımlamıştır. Bu İslam hukukunun önemli hususiyetlerinden biridir. Söz konusu hak ve görevleri açıklamak, bunları hem yönetici konumunda bulunan kimselere hem de halka beyan etmek halk nazarında hatalı anlaşılan kavramların düzeltilmesi açısından önemli bir araç olarak görülmektedir. Bu bağlamda söz konusu hak ve görevlerin her iki tarafa da bildirilmesi, bunların yerine getirilmesi için önem arz etmektedir. Bununla beraber bu konuyu bütün yönleriyle kavramak, zaman ve büyük bir çaba gerektirmektedir. Bu nedenle konuyu, hükümdara bağlılık ve itaatle sınırlı tutmak uygun görülmüştür. Zira bu, hükümdarın halk üzerindeki en önemli hakkıdır. Bu bağlamda itaat halkın üzerinde bulunan en büyük hak ve hükümdara yönelik en önemli görevdir. İtaat, devlet ve toplum nizamının en önemli esaslarından biridir. Devlet ve toplumun dünyevi ve uhrevi amaçlarına ve maksatlarına ulaşmayı sağlayan en temel unsurlarından biridir. Çünkü gerçek bir hükümdar emredici ve yasaklayıcı bir konumda bulunur. Emir ve yasakların tahakkuku için halkın dinleme ve itaat etmesi kaçınılmazdır. Halife Ömer b. Abdülaziz (Ö. 101/720), hükümdarın halk üzerindeki haklarından bahsederken, “Hükümdarın halk üzerindeki hakkı, nefret etmeden ve sırrını ifşa etmeden itaat etmektir.” demiştir. Buradan hareketle gerçek bir hükümdarın söz konusu olabilmesi için emirleri halk tarafından dilenir ve itaat edilir olmalıdır.

Buradan hareketle devletin her ferdi, haram olan bir şeyi emretmedikleri sürece idarecilere itaat etmesi vaciptir. Eğer haram olan bir hususu emrederlerse, buna itaat edilmez. Nitekim Hz. Peygamberimiz, “İtaat ancak iyiliktir”²⁰¹ buyurmuştur. Diğer taraftan İslam’da adil ve salih veya zalim ve zorba olsun İslam dairesinden çıkmadıkları müddetçe Müslüman yönetici ve idarecilere itaat etmek, en faziletli ibadetlerden bir tanesidir. Bu bağlamda onların emir ve yasaklarına uymak, Allah ve Resûlü’ne uymak demektir.

Bundan dolayı halk, yöneticilerin iyiliğe yönelik emirlere ve kötülüğe yönelik yasaklarına itaat ve boyun eğmesi gerekir. Zira bu, Allah’ın hoşnutluğunu kazanmaya,

²⁰⁰İbn Kayyimü’l-Cevziyye, Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyup b. Sa’d ez-Zürâî ed-Dimaşkî, *et-Turuku’l-Hukmiyye fi’s-Siyâset’ş-Şer’iyye*, thk. Nâyif b. Ahmet el-Hamd, (Cid’da: Mecma’l-Fıkhü’l-İslâmî, 1428), 1/25.

²⁰¹Buhârî, “Es-sam’u ve et-taa lil’İmam”, 7145.

emirlerine boyun eğmeye, sevabını kazanmaya ve cezasından kurtulmaya yönelik bir davranıştır. Diğer taraftan iyi olsun kötü olsun kendilerini İslam'dan çıkararak açık bir küfürleri görülmediği sürece Müslüman yöneticileri dinleyip onlara itaat etmek de farzdır. Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnet bu konuda pek çok delil bulunmaktadır. Ehl-i sünnetin görüşü bu yöndedir. Örneğin âyet-i kerîmede Allah, “*Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ülü'l-emre de. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve âhirete gerçekten inanıyorsanız- onu, Allah'a ve peygambere götürün. Bu, elde edilecek sonuç bakımından hem hayırlıdır hem de en güzelidir.*”²⁰² buyurmaktadır. Bu âyet'e, Müslüman idarecilere itaat edilmesinin farz olduğunu açık bir delilidir. Onlara itaatın farz oluşu, onlara karşı çıkmanın yasak oluşunu ifade eder. Fakat yöneticilere itaat, onların Allah ve Resûlü'ne itaat halinde olmaları ile mukayyettir. Eğer Allah ve Peygamberi'ne isyan niteliği taşıyan bir emirde bulunurlarsa onlara itaat edilmez.

Et-Tîbî (ö. 743/1343), âyet-i kerîmede “*Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin*” şeklinde itaatın iki kez tekrarlanması Allah ve Resûlü'ne mutlak itaati ifade ederken “*ülü'l-emre*” ifadesinde itaat kelimesinin tekrar edilmemesi, yöneticilere itaatın Allah ve Resûlü'ne itaatın sınırlarını aşamayacağı ve mukayyet olduğuna işaret etmektedir. Âyete bundan sonra gelen “*eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz*” ifadesi, hak ve hakikati emretmediklerinde onlara itaat edilmeyeceği anlamına gelmektedir. Yani bir anlaşmazlık mevzubahis olursa onu Allah ve Resûlü'ne götürün demektir.”²⁰³ Âyete ve Tîbî'nin açıklamasına baktığımızda halkın hükümdarı dinleme ve itaat etmesi görevinin Allah'ı Teâlâ tarafından kayıt altına alındığı ve İslam'a uygun hususlarda geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda eğer emir, Allah ve Resûlü'ne isyan niteliği taşıyorsa ona kesinlikle itaat edilmez.

Ehl-i sünnet ve'l-cemâate göre hükümdarın her emrettiğine itaat etmek farz değildir. Bilakis her hükümdarın emirleri şeriat kapsamında olduğu müddetçe itaate layıktır. Dolayısıyla Allah'ı Teâlâ'nın emirlerine aykırılık teşkil eden emir ve yasaklarda adil bir hükümdar da olsa itaat caiz değildir. Örneğin namaz kılp oruç tutmayı, zekât verip hacca gitmeyi, adil ve dürüst olmayı, Allah yolunda cihad etmeyi emreden hükümdarın emirleri harfiyen uygulanır. Bunlar haddi zatında Allah'ın

²⁰²en-Nisâ 4/59.

²⁰³İbn Hacer Askalânî, *Fethu'l-bârî*, 13/111-112.

emirleridir ve ona itaat anlamına gelmektedir. Bunları, kâfir ve zalim bir kimse bile emretmiş olsa yine de Allah'a itaat edilmiş olur ve bunları söz konusu kimseler emretti diye yerine getirmek haram değildir. Zira bunu, fâsık bir kimsenin emretmiş olması, onun farzietini düşürmez. Bunun yanı sıra kâfir veya fâsık bir kimse, hak bir söz söylediği zaman sahibine bakarak söz konusu hakkı yalanlamak caiz değildir ve o söz uymak gerekir. Bu bağlamda ehl-i sünnet, hükümdarlara mutlak olarak itaat etmemişler, Allah ve Resûlü'ne itaat çerçevesinde onlara itaat etmişlerdir.²⁰⁴

Hz. Muhammed'in hadislerinde de yöneticilere itaatın Allah'ın emri olduğu yönünde pek çok beyan bulunmaktadır. Bu bağlamda hükümdarla itaat ve bağlılığın halkın üzerindeki vacip haklardan olduğunu, zalim ve zorba olsalar da onlara karşı çıkmamanın haram olduğunu ortaya koyan pek çok hadis bulunmaktadır. Öyle ki bunları bir araya toplamak oldukça güçtür. Burada bu hadis-i şeriflerden bazılarına atıfta bulunulacaktır. Buhârî ve Müslim'de geçen bir hadisi-i şerifte Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: “Müslüman bir kimsenin hoşlandığı ve hoşlanmadığı her hususta (yöneticisini) dinleyip itaat etmesi gerekir; ancak kendisine Allah'a isyanı gerektiren bir şey emredilmesi hâriç. Eğer kendisine Allah'a isyanı gerektiren bir emir verilirse, bunu dinleme ve buna itaat etme yoktur.”²⁰⁵

Hüzeyfe b. el-Yemân'dan rivayete göre şöyle demiştir: “ İnsanlar Rasûlüllah'a iyilikleri sorar ben de, bana ulaşır endişesiyle kötülükleri sorardım. Bir defasında: “Ey Allah'ın Resulü, biz cehalet ve kötülük üzere idik, ama Allah bize iyilik getirdi. Acaba bu iyilikten sora bir kötülük var mıdır? Dedim: “Evet” dedi: “ kötülükten sora iyilik var mıdır?” dedim: “Evet, ama içerisinde bulanıklık var mıdır” buyurdu: “Bulanıklığı nedir?” dedim: “ Benim uygulamamın(sünnetimin) dışında bir uygulama yapan, benim yolumun dışında başka bir yola giren bir topluluktur. Sen onların bir kısmını tanıyıp kabul eder, bir kısmını da reddedersin” buyurdu: “ Bu iyilikten sora bir kötülük var mıdır? “Evet, cehennem kapılarının davetçileri vardır ki kim onların davetine icabet ederse onu cehenneme atarlar” buyurdu: “Ey Allah'ın Resulü, onların özelliklerini bize anlatsan” dedim: “Onlar bizim tenimizdendirler, bizim dilimizi konuşurlar(görünüşte biz gibidirler, ama içten bizden değildirler)” buyurdu: “Ey Allah'ın Resulü, bu işler bana ulaşırsa ne emredersiniz?” dedim: “Müslümanların cemaatine ve imamına uyersin”

²⁰⁴İbn Teymiyye, *Minhâcû's-sünne*, 3/387.

²⁰⁵İbn Hacer Askânî, *Fethu'l-bârî* 13/121-122; Müslim, “İmâre”, 38.

buyurdu: “Eğer Müslümanların ne cemaati ne de imamı varsa?” dedim: “Sen bu hal üzere iken ölüm sana gelene değin(yalnızlıktan) ağaç kökünü kemirecek duruma gelsen bile, bu firkaların tümünden uzak dur!” buyurdu.²⁰⁶

Bu iki hadis-i şerifi mesele hakkındaki gerçeği ortaya koyma hususunda yeterlidir. Bu hadis-i şeriflerde Hz. Peygamberimiz, ümmetine haram olan hususlar dışından emirlerine itaat etmelerini istemekte, onlara karşı çıkmayı yasaklamaktadır. Zorba ve zalim olsalar dahi açık bir küfürlerine şahit olunmadıkça itaatten el çekmemek istenmektedir. Bu bakımdan haram olan hususlarda itaatin gereksiz oluşu, halkın hükümdara mutlak anlamda itaat etmemesi gerektiği anlamına gelmemektedir. Burada masiyet olan hususlar hariç hükümdarlara diğer her şeyde itaat edilmesi gerektiğidir. Yukarıdaki hadisler buna işaret etmektedir. Sahabe ve Tabiin neslinden olan ve onlardan sonra gelen önder ve diğer bütün âlimler bu konuda hemfikir olmuşlardır.

Konuyla ilgili olarak Hz. Ali, “Devlet başkanının görevi” der, “toplumu İslam’ın kanunları ile yönetmek ve emaneti ehline tevdi etmektir. Devlet başkanı bu görevi yerine getirdiğinde halkın görevi onu dinleyip itaat etmek ve çağırdığında icabet etmektir.”²⁰⁷ “İyi olsun kötü olsun mutlaka bir hükümdar şarttır. İnsanlar ancak bu şekilde düzelir ve işleri intizama girer.”²⁰⁸

Diğer taraftan Abdullah b. Ömer, Abdullāh b. el-Mutî’nin halife Yezid b. Muaviye’ye karşı çıkmasına itiraz etmişti. Yezid b. Muaviye, bazı sahabelerin hala hayatta olduğu bir dönemde bazı bölgelerde halifeliğini ilan etmiştir. Bunun yanı sıra Yezid b. Muaviye, Mervan b. el-Hakem, Velid b. Ukbe ve Hacca b. Yusuf gibi bazı yöneticilerin zulüm ve zorbalıkları ya da günahları söz konusu olmuştu. Buna rağmen İbn Ömer, İbn Mesut ve Enes b. Malik gibi mübarek bazı sahabeler, söz konusu idarecilere iyilik hususunda itaat ediyor, arkalarında Cuma ve bayram namazı kılıyor; insanlara da zorbalık, zulüm ve günahları sebebiyle onlara karşı çıkılması ve itaatten el çekilmesi gerektiğini söylemiyorlardı. Bilakis “mâruf” çerçevesinde onlara itaat etmeye teşvik ediyor, zulüm ve zorbalıklarına ise sabredilmesini tavsiye ediyorlardı. Zira onlar, zalim ve zorba da olsalar Müslüman idarecilere itaat etmenin farz olduğunu biliyorlardı. Bu bağlamda Müslümanların birliğini sağlamak, kalplerini ısıdırmak ve yöneticilerin

²⁰⁶Müslim, “el-İmâre”, 4891.

²⁰⁷Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, 6/490.

²⁰⁸İbn Receb, *Câmi ‘u’l-’ulûm ve’l-hikem*, 1/262.

haksızlıklarından daha büyük fitnelerin baş göstermesini önlemek adına onlara itaat ediyorlardı.

Erken dönem öncü Müslümanlar da yukarıdaki delillerden hareketle bu şekilde yapmışlardı. Örneğin Basralı meşhur tâbiîn, âlim ve zâhid Hasan Basrî'ye göre (ö. 110/728), halifelere itaat gereklidir. Çünkü onlar, halifelerin asli vazifeleri olan şu beş şeyi ifa ediyorlar: cuma, cemaat, fey' (vergi, zekât) sınır güvenliği ve hadlerin tatbiki. Her ne kadar adaletsiz davranıp zulmetseler de yine de onlar olmadan din yaşatılamaz. Nitekim onlar vasıtasıyla ıslah olanlar bozulanlardan daha fazladır.”²⁰⁹

Hanbelî mezhebinin imamı, muhaddis, fakih Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) durumu bu konunun en bariz örneklerinden birini oluşturmaktadır. Şöyle ki Ahmed b. Hanbel zamanında dönemin halifesi, herkesi “Kur'ân mahlûktur” inancını benimsemeye zorladı. Ahmed b. Hanbel bunu reddetti ve Kur'ân-ın mahlûk olmadığını ifade etti. Bu konuda hak ve hakikati ortaya koyarak resmi söyleme karşı çıktı. Bu bağlamda Kur'ân Allah'ın kelamı idi, O'nun tarafından indirilmişti ve mahlûk değildi. Bununla beraber İmam Ahmed, halifeye itaatten el çekmiş değildi. Onun otoritesini tanımaya devam ediyor ve insanları da “mâruf” çerçevesinde onlara itaat etmeye teşvik ediyor, hatta belki de kaynaklarda geçtiği üzere onlara dua ediyordu. Ahmed b. Hanbel, bu mesele yüzünden hapse atılmış ve işkence edilmişti. Fakat o, hapiste maruz kaldığı zulme sabır ve tahammül göstermiş, halifeye karşı ayaklanması gerektiği hususundaki sözlere, ümmet dağılır ve birliği bozulur endişesiyle iltifat etmemişti.²¹⁰

Dolayısıyla Müslüman, müminlerin arasını düzeltmeye ve birlik ve beraberlik içinde olmalarını sağlamaya çalışmalı ve kalplerini ısıdırmak için gayret sarf etmelidir. Özellikle âlim ve davetçi bir kimliğe sahip olup da toplumu üzerinde tesiri olan bir kimse ise Müslümanların birliğini ve beraberliğini sağlamak, hükümdar ile halkın arasındaki buzları eritmek hususunda sorumluluğu daha da büyük bir nitelik arz etmektedir. Çünkü bunda İslam ve Müslümanlar için pek büyük faydalar söz konusudur.

İşte ehl-i sünnet ve'l-cemâatin genel itibariyle hükümdar ile halkın hak ve görevleri hususundaki inanç ve düşüncesi bu yöndedir. Bununla beraber İslam'da yöneticilere itaat ve onlara karşı çıkmama meselesi, gerçekten geniş bir konudur. Biz

²⁰⁹İbn Receb, *Câmi 'u'l- 'ulûm ve'l- 'hikem*, 1/262.

²¹⁰Hanbel b. İshak, *Zikru Miḥneti'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, s. 75.

burada bu meseleye dair ummanda bir katre kabilinden örnekler vermeye çalıştık. Kısaca halkın, açık bir küfürlerini görmedikleri sürece iyi veya kötü olsun hükümdarlarına itaat etmeleri farzdı.

5.2. Nasihat ve Tavsiye²¹¹

Yüce Kur'ân'da, halkın hükümdara yönelik görevlerinden biri de ona nasihat etmektir. Nasihat, hükümdarın halk üzerindeki en önemli haklarından bir tanesidir. İslam'da farz olan bu hususun altı özellikle çizilmiş ve layığıyla yerine getirilmesi emredilmiştir. Zira bunda ülke ve halk yönelik pek çok maslahat ve yarar bulunmaktadır. Hükümdara nasihat, âyet-i kerîmede “*İyilik ve takvâ hususunda yardımlaşın, günah ve haksızlık yolunda yardımlaşmayın.*”²¹² emredilen bir nevi iyilik ve takva üzerine yardımlaşmaktır. Allah mümin kullarına, iyi ve güzel fiilleri işlemek, kötülüklerden sakınmak ve takva üzere birleşmek konusunda yardımlaşmayı emrediyor. Bâtıl, günah ve yasak üzerinde yardımlaşmayı yasaklıyor. İbn Cerîr der ki: “günah” Allah'ın yapılmasını emrettiği şeyleri yapmamaktır. “Düşmanlık” ise, Allah'ın dininiz konusunda size gösterdiği hududu aşmaktır. Siz ve sizden başkaları hakkında koymuş olduğu farzları çiğnemektir.²¹³ Kimi âlimler, hükümdara nasihatın, ona dua etmek, hak yolda onlara yardım etmek olduğunu ifade etmişlerdir.

Hz. Peygamber, pek çok hadis-i şerifte, hükümdarın halk üzerindeki haklarından birinin nasihat etmek olduğunu beyan etmiştir. Allah Resûlü “Din nasihattir.” dediğinde sahâbe-i kirâmın “Kimin için/kime karşı?” diye sorması üzerine Allah Resûlü cevaben en başta bu samimiyetin Allah'a karşı olması gerektiğini belirtmiş, sonra sırasıyla Kitabı'na, Resûlü'ne, Müslümanların idarecilerine ve bütün Müslümanlara karşı olması gerektiğini söylemiştir.²¹⁴ Halk ve hükümdar arasında söz konusu olan bu nasihatın yeri, minber ve mescitler değildir. Bu hükümdarı rezil etmektir. Ayrıca söz konusu nasihat, yazılıp da insanlar arasında da neşredilmemelidir. Bu nasihat olmaz. Örneğin toplum önünde birinin çıkarak ”sen şöylesin, şöyle yapman gerekir” demesi, nasihat kabul edilemez. Bunun yerine nasihat edilecek kişi, bir kenara çekilerek baş başa nasihat edilmeli, hatası ve kusuru topluma ifşa edilmemelidir. Böyle

²¹¹İbn Kayyimü'l-Cevziyye, Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyup b. Sa'd ez-Zürâî ed-Dimaşkî, *et-Turuku'l-Hukmiyye fi's-Siyâset'ş-Ser'iyye*, 1/105.

²¹²el-Mâide 5/2.

²¹³İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 2/10.

²¹⁴Müslim, “Beyan an-Nad'dina en-Nasihât”, 205.

olunca kişi kesinlikle nasihat alır. Çünkü karşı tarafın iyilik ve hayrının istendiğine işarettir bu. İmam Şafii, bu minvalde şu dizeleri dile getirmiştir:

Bana teke tek nasihat et!Toplum içinde bana nasihat etmekten sakın!

İnsanlar arasında nasihat etmek,Bir nevi kişinin dinlemek istemeyeceği bir azarlamadır.

Eğer bana muhalefet eder ve sözümü dinlemezsen,Sözüne kulak asılmadığı zaman sızlanma!

Dolayısıyla söz konusu hükümdar ve devlet yetkilileri olunca, onlara toplum önünde alenen nasihat etmek kesinlikle doğru olmaz. Zira hükümdar ve yöneticilerin, toplum nezdinde bir itibar ve nüfuzları vardır. Onlar hakkında bizler iyi düşünür, gizli hallerini Allah’u Teâlâ’ya havale ederiz. Bundan dolayı açıktan onlara nasihat etmek caiz olmaz. Zira açıktan nasihat, fitne sebebidir. Hz. Peygamber bir hadisinde şöyle buyurur: “Müslüman, üç şeye karşı kin duymaz. Bunlar halisane bir kalple Allah’a ibadet etmek, emir sahiplerine nasihat etmek ve Müslümanların topluluğundan ayrılmamaktır.”²¹⁵

Nasihat kelimesi, âlimler tarafından “nasihat eden için de edilen için de niyet ve amel olarak hayır ve iyilik ihtiva eden bir kelime”²¹⁶ şeklinde tanımlanmıştır. Bu bağlamda nasihat, nasihat edilen kişinin iyiliğini istemek demektir. Nasihat kelimesinin Arapça kökü, safiyet ve iyi niyet anlamına gelmektedir. Dildebalın, peteğinden ayrılması işlemi için bu kelime kullanılır.²¹⁷ Kelimenin hukuki anlamı, bu bağlamda lügavi anlamından da çıkarılabilir.

Bu bağlamda Müslümanların liderlerine nasihat; onlar hakkında iyi düşünüp onları itham etmemek, hak yolda onlara yardım etmek, destek olmak, dinleyip itaat etmek, onlara hayır duada bulunmak, iyiliği tavsiye edip kötülükten alıkoymak, güzel dille onları anmaktır. Görev ve sorumlulukları hususunda onlara tavsiyeler vermek, işlerini aldatmadan, ihanet etmeden dürüst ve samimi bir şekilde yerine getirmelerini telkin etmektir. Yapmak istedikleri hususlarda onlara yardımcı olmak, gaflete düştükleri vakit onları uyarıp dikkatlerini çekmek, yanlışlıkları vakit hatalarını örtmek, onların etraflarında birliğin gerçekleşmesine çalışmak, onlardan nefret eden kalpleri geri

²¹⁵Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, “ Müsned Enes b. Malik”, 13374.

²¹⁶İbn Receb, *Câmi ‘u’l- ‘ulûm ve’l-‘hikem*, s. 80.

²¹⁷İbn Receb, *Câmi ‘u’l- ‘ulûm ve’l-‘hikem*, s. 79.

çevirmek suretiyle olur. Onlara yapılabilecek en büyük nasihat ise, en güzel yol hangisiyse onunla onları zulmetmekten alıkoymaktır.

Muhammed b. Nasr el-Mervezî (ö. 294/906) *Ta'zîmü kadri's-şalât* adlı eserinde nasihatle ilgili şunları ifade eder: “Bazı âlimler, nasihati, kim olursa olsun nasihat dilen kimsenin kalben iyilik ve hayrını istemek olarak açıklamışlardır. Müslüman yöneticilere nasihat ise, ümmetin onlara karşı çıkmasından hoşlanmamak, Allah'ın çizdiği sınırlar çerçevesinde onlara itaat etmek, onlara karşı çıkmak isteyenlere ise buğzetmek, onları Allah yolunda desteklemektir.”²¹⁸ Muhaddis ve lugatçı Hattâbî el-Büstî'ye (ö. 388/998) göre ise Müslüman idarecilere nasihat; arakalarında namaz kılmak, onlarla birlikte cihat etmek, onlara sadakaları eda etmek, kılıçla onlara karcı çıkmamak ve onların iyilik ve hayrını istemek demektir.²¹⁹ Hadis âlimi ve fakih İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245) ise, “Müslüman yöneticilere nasihat, hak yolda onlara yardımcı olmak, itaat etmek, kibarca onlara uyarı ve hatırlatmalarda bulunmak, onlara karşı gelmekten sakınmak, başarıları için dua etmek ve diğerlerini de buna teşvik etmektir” demiştir.²²⁰

Âlimlerin, hükümdar ve idarecilere nasihatın önemi hususunda yaptıkları açıklamalar, onlara nasihatın, ümmetin ayaklanmasını istememek, onlara karşı çıkmamak ve alenen onlara nasihatte bulunmak çerçevesinde bir muhtevaya sahip olduğunu göstermektedir. Zira hükümdarlara açıktan nasihat, onları küçük düşürmek, kıymetlerini azaltmak demektir. Oysa Allah ve Resul'ü, onlara saygı duyup değer vermemizi emretmiştir. Bunun yanında hükümdaralara nasihat edecek kişinin dini ve dünyevi hususlarda ilim irfan sahibi olması da önemlidir.

Konuyla ilgili olarak Abdurrahman b. Nâsır es-Sa'dî de (1889-1956) devlet başkanından genel veya özel en alt kademe idareciye kadar Müslüman yöneticilere nasihatın; otoritelerini kabul etmek, dinleyip itaat etmek, insanları buna teşvik etmek, elden geldiğince onları doğruya yönlendirmek, onlara ve insanlara faydalı olacak

²¹⁸Muhammed b. Nasr el-Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, 2/691.

²¹⁹Nevevî, *el-Minhâc*, 2/38.

²²⁰İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, *Şıyânetü Şahîhi Müslim mine'l-ihlâli ve'l-galağ ve himâyetühû mine'l-iskâti ve's-sakağ*, s. 222.

hususlarda telkinlerde bulunmak ve görevlerini yerine getirmek noktasında uyarılmaktadır.²²¹

Buna göre nasihat, İslamiyet'in en temel esaslarından ve önemli kaidelerden birini oluşturmaktadır. Bu nedenle kimi ulema, nasihati, akaid konusunda ehlisünnet ve'l-cemaatin yönetimini kabul etmiştir. Hz. Peygamber, geleneksel olarak birinden biat aldığı zaman bunlar arasında her Müslümana nasihat etmek maddesi de yer alırdı. Buhari ve Müslim'de geçen bir hadiste Cerîr b. Abdullah b. Câbir el-Becelî (ö. 51/671), namazı kılmak, zekâtı vermek ve bütün Müslümanlara nasihat etmek üzere Hz. Peygamber aleyhi's-salâtü ve's-selâma biat ettiğini bildirmiştir.²²²Bu bağlamda Müslümanların geneline nasihat, İslamiyet'in altını çizdiği ve teşvik ettiği bir davranış olunca, Müslüman idarecilerin buna daha çok hak sahibi ve öncelikli oldukları ortaya çıkar. Zira hükümdar ve devlet yöneticilerine nasihatın yararı ve izleri, geneldir ve bütün halka etki edicidir. Kısaca bu konuyla ilgili âyet-i kerîme ve hadisler, âlimlerin açıklamaları, toplumun her ferdinin, idarecilere nasihat etmesi, bu konuda Allah için niyeti sağlam tutması gerekir.

5.3. “Emir Bi'l-Ma'Rûf Nehiy Ani'l-Münker” Prensibini Hatırlatma²²³

Hükümdar veya devlet yöneticilerine yönelik en önemli görevlerin başında onlara iyiliği telkin etmek ve bu konuda onlara yardımcı olmak, münkere karşı uyarılmak ve onları bundan sakındırmak gelir. Zira iyiliğin hâkim kılınması ve yaygınlaştırılması, kötülüğün önlenmesi, bu şekilde faziletli bir toplumun oluşturulması ve yaşatılması için Kur'an ve hadislerdeki kullanıma uygun olarak emir bi'l-ma'rûf nehy ani'l-münker şeklinde formüleleştirilen iyiliği emretme ve kötülüğü nehyetme prensibi, İslam'da en önemli hukuki görevlerden biridir. Zira bunda hem ülke hem de halk adına büyük maslahatlar söz konusudur. Âyet'e ve hadis-i şeriflerde, emir bi'l-ma'rûf nehy ani'l-münkerin yerine getirilmesine, önemine, ciddiye alınmasına yönelik pek çok delil mevcuttur.

Kur'an'da bu minvalde şöyle buyrulmaktadır: “Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emredersiniz, kötülükten alıkoyarsınız ve

²²¹Sa'dî, *Behcetü kulûbi'l-ibrâr ve kurretü 'uyûni'l-ahyâr fî şerhi cevâmi'i'l-ahbâr*, s. 13.

²²²İbn Hacer Askalânî, *Fethu'l-bârî*, 1/137

²²³İbn Kayyimü'l-Cevziyye, Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyup b. Sa'd ez-Zürâî ed-Dimaşkî, *et-Turuku'l-Hukmiyye fi's-Siyâset's-Ser'iyye*, 1/345.

*Allah'a inanırsınız.*²²⁴ *"İçinizden hayra çağırın, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir."*²²⁵ İsrâiloğulları, bu ilkeyi terk ettikleri için Allah'u Teâlâ tarafından Kur'ân-ı Kerîm'de şu şekilde eleştirilmiştir: *"İsrâiloğulları'ndan kâfir olanlar, Dâvûd ve Meryem oğlu İsâ diliyle lânetlenmişlerdir. Çünkü onlar isyan etmişlerdi ve sınırı aşıyorlardı. İşledikleri kötülükten birbirlerini vazgeçirmeye çalışmıyorlardı. Yaptıkları ne fena idi!"*²²⁶

Hadis-i şeriflerde ise konuyla ilgili Hz. Peygamber şunlar nakledilmiştir: *"Canım kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, ya iyilikleri emreder ve kötülüklerden nehyedersiniz ya da Allah, kendi katından yakın zamanda üzerinize bir azap gönderir. Sonra Allah'a yalvarıp dua edersiniz de duanız kabul edilmez."*²²⁷ *"Kim kötü ve çirkin bir iş görürse onu eliyle düzeltsin; eğer buna gücü yetmiyorsa diliyle düzeltsin; buna da gücü yetmezse kalben karşı koysun. Bu da imanın asgarî gereğidir."*²²⁸

Bu iki âyet-e ve hadis-i şerif, emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münkerin İslam'daki önemini ortaya koymakta ve ne şekilde yerine getirilmesi gerektiğini bizlere bildirmektedir. Bu bağlamda halk, Allah'ın üzerlerine yüklediği bu görevi yerine getirerek iyiliği emredip kötülükten alıkoymalıdır. Toplum ve ülkenin huzur ve selameti ve de dünya ve ahiret saadeti için bir vesiledir bu. Hadis âlimi ve fakih en-Nevevî (ö. 676/1277) yukarıdaki ikinci hadisle ilgili olarak şunları ifade eder: *"Kişinin kalben karşı koyması veya hoşlanmaması, söz konusu münkere elle veya dille karşı çıkamadığı takdirde kişiyi günaha girmekten kurtarır ve görevini yerine getirmiş sayılır. Bu bağlamda kalben münkerden hoşlanmayan kimse günahattan kurtulur. Münkere razı olan kimse ise, yapan kişinin günahına ortak olmuş olur."*²²⁹

Bunlardan hareketle İslam'da hükümdarlara, devlet başkanlarına, vali ve yöneticilere ve diğer tüm idari göreve sahip kimselere emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker prensibini telkin etmek ve bu konuda onlara yardımcı olmak halkın üzerindeki başlıca görevlerden bir tanesidir. Bu görev en başta ümmetin âlimlerine, samimi

²²⁴ Âl-i İmran 3/110.

²²⁵ Âl-i İmran 3/104.

²²⁶ el-Maide 5/78-79.

²²⁷ Tirmizî, *Süneni't-Tirmizî*, "el-fiten", 2169.

²²⁸ Müslim, "İmân", 78.

²²⁹ Nevevî, *Riyâzü's-şâlihîn*, 1/148.

davetçilerine aittir. Bu, hükümdarların halk üzerindeki en önemli haklarından biridir. Bundan başka halkın dinen getirmesi vacip olan bir görevidir.

Bu bağlamda İslam ümmetinin âlimleri, hakkı açıklayıp hatırlatmak, Müslümanların devlet başkanı ve daha alt kademedeki idarecilerine emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker prensibini telkin etmek, bunun ihmal edilmesi durumunda ümmeti bekleyen felaketleri ve tehlikeleri anlatmak görevini bir liân evvel yerine getirmeleri gerekmektedir. Zira ülkede kötülüklerin yayılması, bela ve musibetlerin gelmesine, acı ve ıstırapların doğmasına, devlet ve otoritenin sarsılmasına, yeryüzünde fesat ve kaosun egemen olmasına sebep teşkil eder. Nitekim âyet'te Allah, *“İnsanların kendi elleriyle yapıp ettikleri yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu; böylece Allah -dönüş yapsınlar diye -işlediklerinin bir kısmını onlara- tattırıyor.”*²³⁰ Buyurmaktadır.

Bunundan dolayıdır ki halkın, emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker prensibini uygulamak üzere hükümdar ve yöneticilere telkinde bulunmaları çok önemlidir.

Bununla beraber idareci kimliğine sahip kimselere nasihat etmek istendiğinde uygun zamanların ve doğru yöntemlerin tercih edildiğinden emin olunması konusunda da uyarılarda bulunulmalıdır. Bu bağlamda emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker, kibarca ve tatlı bir dille yapılmalı, edep sınırları içerisinde olmalı; nasihat edilecek kimselerin toplumdaki konumları göz önüne alınmalı, saygınlıkları zedelenmemeli ve küçük düşürücü davranılmamalıdır. Zira nasihatın kabul edilmesi ve amacın hâsıl olması için bu çok önemlidir. Bakıldığında Kur'ân'da bu yöntemin takip edilmesini emretmiş, Hz. Peygamber insanları hak ve hakikate çağırırken bu metodu benimsemiştir. Örneğin Allah, yeryüzünün en azgın ve zorba hükümdarını hakka çağırması için Hz. Musa ve Hz. Harun'a emir verirken *“Yine de ona söyleyeceklerinizi yumuşak bir üslûpla söyleyin, ola ki aklını başına toplar veya içine bir korku düşer.”*²³¹ buyurmaktadır. *“Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et; onlarla en güzel yöntemle tartış. Kuşkusuz senin rabbin, yolundan sapanların kim olduğunu en iyi bilendir; O, doğru yolda bulunanları da çok iyi bilir.”*²³²

²³⁰er-Rûm 30/41.

²³¹Tâhâ 20/44.

²³²en-Nahl 16/125.

Hiz. Peygamberimiz'da insanları Allah'ı Teâlâ'nın dinine çağırırken bu yöntemi takip etmiş, onun emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker prensibini uygulaması, hep bu ilahi yönlendirme çerçevesinde olmuştur. Bu nedenle Hiz. Peygamber Kur'ân'da, "Sen onlara sırf Allah'ın lütfettiği merhamet sayesinde yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi."²³³ şeklinde nitelenmiştir. Zira Hiz. Peygamber, emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker prensibini uygularken çok bilgece hareket etmiş, ümmetini de bu yönde hareket etmesi konusunda yönlendirmiştir. Bu bağlamda bir hadis-i şerifte, "Bir iş rıfk, yani nazik ve kibarca yapılırsa o işi güzelleşir, aksi halde kötüleşir"²³⁴ buyurmuştur.

Kısaca idareci konumunda bulunan kimselere nasihat etmek ve haktan saptıklarında onlara hak ve hakikati hatırlatmak ve açıklamak isteyen kişi, Hiz. Peygamber'in yöntemine uygun olarak bunu gizlice yapmalıdır. Zira bir hadis-i şerifte Hiz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: "Hükümdara her hangi bir konuda nasihat etmek isteyen kimse bunu açıkta yapmasın. Eğer kabul ederse bir kenara çeksin söylesin, kabul etmezse üzerine düşen görevi zaten yapmış olur."²³⁵ Bunun yanı sıra uygun zaman ve doğru yöntem de emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker prensibi işletilirken göz önünde tutulması gereken çok önemli hususlardır.

5.4. Söylentilere Kulak Asmamak²³⁶

Bu, halkın dikkat etmesi gereken en önemli konulardan bir tanesidir. Zira hükümdar hakkında söylenen kötü şeylere kulak asmamak, yönetimi konusunda dışarıdan söylenen yalanları veya değerini düşürücü haberleri reddetmek, dedikodu ve karalamalara inanmamak, hükümdarın halk üzerindeki en önemli haklarından birini oluşturur. Zira bunlar ancak, hükümdar ile halkın arasına kin ve düşmanlık sokar. Ayrıca bunlar halkın kışkırtılmasına sebep olabilir. Bunlar, hükümdarın halk üzerindeki haklarını ihlal edici durumlardır. Bu bağlamda halk, hükümdar hakkında ülkede yayılan dedikodulara kulak asmamalı, karalama kampanyalarına alet olmamalıdır. Çünkü ehl-i sünnet ve'l-cemâate göre hükümdarlara ve idarecilere saygı göstermek, onların değerlerini takdir etmek, halkın üzerindeki haklardandır. Diğer taraftan ehl-i sünnet

²³³ Âl-i İmran 3/159.

²³⁴ Müslim, "El-bir'ru ve es-Silat ve el-Adab", 6767.

²³⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, hds no: 15369.

²³⁶ Dr. Muhammed b. Gâlibü'l-Umarî, *Tâatü Ulâte'l-Emri vema yecibü lehüm mine'l- Hukuk*, s.13.

Müslüman yöneticilere karşı çıkıp onlar hakkında kötü konuşmak, onlara beddua etmekten sakındırmaktadır. Zira bu, hükümdar ile halk arasında kin ve düşmanlığın baş göstermesine sebebiyet verir, ümmetin birlik ve beraberliğini bozar, fitne ve kargaşa ortamı yaratır.

İşte Müslümanların hükümdar ve yöneticilerine nasihat ve tavsiye vermek, de emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker prensibini telkin etmek, konusunda takip edilecek en ideal ve en sağlam yöntem budur. Bunun dışında toplum önünde ve halka açık yerlerde alenen onları yaptıklarına karşı çıkararak tavsiye ve telkin amacıyla konumlarını göz önüne almadan küçültücü ifadeler kullanmak, ağız sözler söylemek bidat ve münker nitelikli bir yöntem olacaktır. Ayrıca bu ilahi tevcihata, nebevi yöneme ve ümmetin takip ettiği yola da aykırıdır. Bunun ümmet üzerinde kötü izleri, büyük zararları olur. Zira bu, halkı, hükümdar ve idarecilere karşı kışkırtır, aralarında kin ve düşmanlığa sebep olur, belki de bundan kaynaklı olarak pek çok fitne, ülke ve halka pek büyük zarar baş gösterir.

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerîm'in pek çok âyet-i kerimesinde hükümdar ile halk arasındaki ilişkinin önemi vurgulanmış, bu ilişkinin kavramsal çerçevesi, türleri ve özellikleri çoğu Medeni olan âyetlerde açıkça beyan edilmiştir. Hükümdar ile halk arasındaki ilişkiyi ele alan âyet-i kerîmelerde genel itibariyle emanetlerin ve sorumlulukların tüm taraflarca yerine getirilmesi istenmiştir. Emanet, geniş anlamıyla insanın sorumluluğuna verilen her şeyi kapsamaktadır. Bu bağlamda hukuki görevler, vatan, kutsallar, söz ve anlaşmalar, mal, hatta insanın kendisi bile Müslümandan sorumlulukları yerine getirilmesi istenen emanetlerden bazılarıdır. İslam'da bu emanetlere ihanet etmek haramdır. Buradan hareketle hükümdar adilane bir şekilde toplumu idare etmeli, toplum da Allah'a itaat çerçevesinde hükümdarlarına itaat etmelidirler. Hükümdar ile halk arasında bir anlaşmazlık meydana geldiğinde ise mesele, Allah'ın Kur'ân ve Hz. Peygamber Sünnette göre çözümlenmelidir.

Kur'ân-ı Kerîm'de hükümdar ile halk arasındaki ilişkilerin ele alındığı âyet-i kerîmelere baktığımızda bunlardan özellikle ikisinin şer'i siyasetin tamamını ve hükümdar ile halk arasındaki ilişkinin her türlüünü kapsadığı ve hükümdar ile halk arasında bir anlaşmazlık meydana geldiğinde meselenin nasıl halledileceği konusunu açıklığa kavuşturduğu görülmektedir.

Yüce Kur'ân bağlamında gerek hükümdar gerekse de halk, söz konusu ilişkinin karşılıklı saygıya dayandığını bilmelidir. Bu husus bilindiği zaman her iki taraf da hak ve görevlerini tanımış olacaktır.

Kur'ân'da hükümdar ile halk arasındaki ilişkiden neyin kast edildiği sorusu, üç fıkhi kaide ve bunların şer'i siyasette tatbiki üzerinden net bir şekilde anlaşılmaktadır.

Âlimlerin Kur'ân bağlamında hükümdar-halk ilişkisine dair ifade ettikleri görüşler, söz konusu ilişkinin havada kalan ve bir gerçekliği olmayan kavramdan ibaret olmadığını gözler önüne sermektedir. Bilakis söz konusu ilişki, bizzat Allah'u Teâlâ tarafından ilahi vahiy yoluyla sağlam temeller üzerine kurulmuştur.

İslam hukukunda hükümdar ile halk arasındaki ilişkinin düzgün ve sağlıklı olması gerektiğinin altı çizilmiştir. Zira ülkede hükümdar ile halk arasında bir yardımlaşma olmadan hayatın istikamet bulması mümkün değildir. Bu bağlamda İslam,

hükümdara, sahip olduğu otorite sebebiyle birtakım görevler yüklediği gibi halka da hükümdara yönelik bazı sorumluluklar vermiştir. Hükümdar ve halk, üzerlerine düşen görevlerini yerine getirdikleri nispette ülkede hayat güven ve istikrara kavuşur.

Diğer taraftan hükümdar, emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker prensibini uygulayacak kimseler ile işbirliği içinde olmalı, adaleti ve doğruluğuyla bilinir kimselerle yardımlaşmalıdır.

Geçmiş Müslümanlar, emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münkerin insan hayatında olumlu bir etkiye sahip olması için son derece gayret sarf etmişler, bu bağlamda genel ahlâkı, kamu düzenini korumak ve denetlemek, fitne ve kargaşanın çıkmasına mani olmak amacıyla hâkim otoriteyi belli şartlar çerçevesinde sorgulamak mesuliyetini üzerlerine almışlardır.

İslam'da hükümdar ve yöneticilere saygı çerçevesin itaat etmek, imkân nispetinde ve günah olmadığı sürece kolaylıkta ve zorlukta emirlere yerine getirmek, en adil ve dengeli yaklaşım biçimidir. Zira bu, devletin genel amaçların gerçekleştirmeye hizmet eden hem hükümdar hem de halkın menfaatinedir. Ayrıca bu, yöneten ile yönetilen arasındaki anlaşmazlık olasılığını en aza indirir hatta yok eder.

Âlimlerin tercihe şayan görüşüne göre zorba hükümdara kılıçla karşı koymak İslam'da yasaktır. Kur'ân-ın bu noktadaki amaçları ve iki zararın büyük olanından kurtulmak için daha küçük olanına katlanmak prensibi göz önüne alındığında söz konusu hükümdara sabredilmeli, açık küfrü görülmediği sürece de ona başkaldırmamalıdır.

Araştırmacılar, bu meseleye, İslam'da olduğu gibi, yeterli derecede özen gösterilmesi, konferanslar, makaleler, tezler ve akademik çalışmalarla bütün yönlerinin teker teker ve detaylı olarak incelenmesi gerektiğini ifade etmektedirler. Diğer taraftan konu, kavramsal ve betimleyici çalışmalarla günümüz gerçekliğine bağlanarak ele alınmalıdır. Kur'ân ışığında hükümdar ile halk arasındaki ilişkinin gerçeğini ele alan sosyolojik çalışmalar, bunların örneğin istişare gibi sosyal izleri, hükümdar ve halkın birbirine karşı olan görevlerini ele alan siyasi çalışmalar, resmi kurumlarda devlet başkanının kontrolünü ele alan ekonomik çalışmalar, bahsettiğimiz çalışmalara örnek olabilir.

KAYNAKLAR

ÂLÛSÎ, Şehâbeddin Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd Hüseyinî Âlûsî (ö. 1270 h.), *Rûhu'l-me'ânî fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's -seb'i'l-meşânî*, thk. thk. Ali Abdülbari Atiyye, (Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1415 h.).

AHMED b. HANBEL, Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilal b. Esed Şeybânî (ö. 241 h.), *el-Müsned*, thk. Şuayb Arnaût – Adil Mürşid, kntrl. Dr. Abdullah b. Abdülmühsin Türkî,(Müessesetü'r-risale, 1421 – 2001).

AVDE, Abdülkadir, *et-Teşrii'l-Cinaiyyi'l-İslami Mukarinen bi'l-kanuni'l-vad'i*, Darü'l-kitabi'l-arabiyye,(Beyrut).

CESSÂS, Ebû Bekr Ahmed b. Alî Râzî (ö. 370/981), *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Thk. Muhammed Sadık Kamhavi,(Beyrût: Darü İhyai't- Türesi'l-arabi,1405).

BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmâil, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm Cu'fi Buhârî, *Halku ef'âli'l- ibâd*, thk. Dr. Abdurrahman Umeyra,(Riyad-Suud, Darü'l-mearif, 1398-1978).

EBÛ DÂVÛD SİCİSTÂNÎ, Ebû Dâvûd Süleymân b. Eş'as b. İshâk Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*,thk.Muhammed Nasıruddin Albani,(Riyad:Mektebetü'l-mearif,1417).

EMİN, Mahmud Muhammed Ali Emin, *el-Alakatü'l-içtimaiyye beyne'l-müslimin ve ğayri'i-müslimin fi ş-şeriatü'l-İslamiyye*,(Lübnan, 1431-2010).

HALİL, Nemir Muhammed Halil, *Ehlü'z-zimme ve'l-velayetü'l-amme fi fıkhi'l-İslami*,(Umman, el-Mektebetü'l-İslamiyye,25-26).

HATİP, Abdülkerim, *el-Hilafe ve'l-İmama diyansen ve siyaseten*,(Beyrût: Darü'l-Marife).

MEHDÎ, Hüseyin b. Muhammed Mehdî, *eş-Şura fi'l-İslam*, thk. Dr. Abdülaziz el-Mefalih.

NEMİRÎ, Yusuf b. Abdülbirr Nemiri, *Camiu beyani'l-ilmi ve fadlihi*,(Beyrût: Darü'l-kütübü'ilmiiyye, 1398).

ŞEHHUD, Ali b. Naif, *el-Mufasssal fi şerhi ayeti la ikrahe fi'd-din*.

TENİM, Dr. İbrahim b. Salih b. İbrahim Tenim, *Velayetü'l-te'dibi'l-hassa fi'l-fıkhi'l-İslami*,(Darü İbnü'l-Cevzi, 1438).

ZARKA, Prof. Mustafa b. Ahmed Zarka, *el-Mehal'l-fikhi'l-Amm*,(Matabaatü Turbeyn, 1387-1968).

FAHREDDİN RÂZÎ, Ebû Abdullâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Râzî Taberistânî (ö. 606 h.), *Mefâtîhu'l-ğayb*,(Beyrût:Darü ihyâu türasi'l-arabi,1420 h.).

İBN TEYMIYYE, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm Harrânî, *Mecmû'atü'l-fetâvâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım Necdî,(Beyrût:1386/1967).

HAMMAD, Dr. NeziH Hammad, *Nazariyyetü'l-velaye fi's-şeriatil-İslamiyye*,(Beyrût: Darü's-Şamiyye,1414-1994).

HANBEL b. İSHAK, Ebû Alî Hanbel b. İshâk b. Hanbel Şeybânî, *Zikru Mihnetil-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Muhammed Nağş,(Kahire: 1403-1983).

İBN ABDÜSSELÂM, İzzeddin, Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm b. Ebi'l-Kâsım Sülemî Dımaşkî, *Kavâ'idü'l-aḥkâm fi meşâlihi'l-enâm*, thk. Mahmud b. Telamiz,(Beyrût: Darü'l-mearif).

İBN ATIYYE el-ENDELÜSÎ, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib Muhâribî Gırnâtî el-Endelüsî (ö. 542 h.), *el-Muḥarrerü'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-azîz*, thk. Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed.(Beyrût:Darü'l-kütübü'l-ilmiiyye,1422 h.).

İBN HACER ASKALÂNÎ, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed Askalânî (ö. 852 h.), *Fethu'l-bârî bi-şerḥi Şahîhi'l-Buḥârî*, thk. Mahmud b. Şaban, (Medine: Mektebetü'l-ğurabai'l-eseriyye, 1417).

İBN KESİR, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr Kaysî el-Kureşî Busrâvî Dımaşkî Şâfîî (ö. 774/1373), *Tefsîrü'l-Ḳur'âni'l-azîm*, thk. Sami b. Muhammed,(Daru Tibe, 1992).

İBN MANZÛR, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed Ensârî Rûveyfîî (ö. 711/1311), *Lisânü'l-'Arab*,(Beyrût: Darü'l Mearif,1414).

İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe Dîneverî, *'Uyûnü'l-aḥbâr*, thk. Münzir Muhammed Said,(el-Mektebetü'l-İslamiyye, 1429-2008).

İBN RECEB, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdirrahmân Receb Bağdâdî Dımaşkî, *Câmi' u'l- 'ulûm ve'l- hikem fî şerhi hamsîne hadîsen min cevâmi' i'l- kelim*,(Beyrût: Darü'l-marife,1408).

İBN SA'D, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib Hâşimî Basrî Bağdâdî (ö. 230/845), *eş-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ,(Beyrût: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1410/1990).

İBN TEYMİYYE, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm Harrânî, *Minhâcü's-sünne*, thk. Muhammed Reşat Salim,(Müessetü Kurtuba, 1406).

İBNÜ'L-ESİR, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn Mübârek b. Esrüddîn Muhammed b. Muhammed Şeybânî Cezerî (ö. 606/1210), *en-Nihâye fî garîbi'l- hadîs ve'l- eşer*, thk. Tahir Ahmet Zavi – Mahmut Muhammed Tanahi,(Beyrût:Mektebetü'l-ilmiyye,1399-1979).

İBNÜ'L-EZRAK GİRNÂTÎ, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed Esbahî el-Mâlekî Gırnâtî, *Bedâ' i' u' s-silk fî tabâ' i' i'l- mülk*.

İBNÜ'S-SALÂH ŞEHREZÛRÎ, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ Şehrezûrî, *Şıyânetü Şahîhi Müslim mine'l-ihlâli (haleli) ve'l- galaş ve himâyetühû mine'l-iskâti ve's-sakaş*, thk. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir, (Beyrût:Darü'l-Ğarbi'l-İslami, 1408).

KURTUBÎ, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh Ensari Hazreci Şemseddin Kurtubî (ö. 671 h.), *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Ahmed Berduni & İbrahim Atfîş,(Kahire:Darü'l-kütübü'l-mısriyye,1384/1964).

MÂVERDÎ, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb Basrî Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, thk. Muhammed Hamid Fıkî,(Beyrut-Lübnan:Darü'l-kütübü'l-ilmiyye,1409-1989).

İBN TEYMİYYE, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm Harrânî, *es-Siyâsetü's-şer'iyye fî işlâhi'r-râ' i ve'r-ra'iyye*.

MERVEZÎ, Muhammed b. Nasr Mervezî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr b. Yahyâ Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-şalât*, thk. Abdurrahman Abdülcebbâr Füreyyvâî,(Medine,1406/1986).

VED'ÂNÎ Muhammed b. Abdullah Said Ved'âni, *el-Velâyâtü'l-Hâssa fi'l-Fikih*, (Mektebetü'l-maahedi'l-Ali Li'l-Kudat).

MÜNÂVÎ, Muhammed Abdürraûf, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifîn b. Nûriddîn Alî Münâvî Haddâdî, *et-Tevkîf 'alâ mühimmâti't-te'ârif*, thk. Muhammed Rıdvan Dâye, (Beyrût-Şam: Darü'l-Fikri'l-Muasır, 1410).

NEVEVÎ, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî Nevevî, *el-Minhâc fi şerhi Şahîhi Müslim b. el-Haccâc. Şahîh-i Müslim*, (Beyrût: Darü İhyaü Tûrasi'l-Arabi, 1392).

NEVEVÎ, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî Nevevî, *Riyâzü'ş-şâlihîn*, thk. Dr. Muhammed Yasin el-Fahl.

RÂGİB EL-İSFAHÂNÎ, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'an*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî, (Dımaşk-Beyrût: Darüş-Şamiyye, 1412/1992).

SA'DÎ, Abdurrahman b. Nâsır, Ebû Abdillâh Abdurrahmân b. Nâsır b. Abdillâh b. Nâsır Sa'dî Nâsırî Temîmî, *Behcetü kulûbi'l-ebrâr ve kurretü 'uyûni'l-aşyâr fi şerhi cevâmi'i'l-aşbâr*, thk. Muhammed Hâmid Fıkî, (Kahire 1372/1951).

SA'DÎ, Ebû Abdillâh Abdurrahmân b. Nâsır b. Abdillâh b. Nâsır Sa'dî Nâsırî Temîmî (1889-1956), *Teyşîrü'l-kerîmi'r-rahmân fi tefsîri kelâmi'l-mennân*, thk. Abdurrahman b. Meala, (Müessesetü'r-risale, 2000).

SÜHEYLÎ, Abdurrahman b. Abdullah Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed Has'amî Süheylî Mâlekî, *er-Ravzü'l-ünüf fi şerhi's-Sîreti'n-nebeviyye li'bni Hişâm*, thk. Abdurrahman el-Vekil, 1387-1967.

ŞELBÎ, Muhammed Mustafa Şelbi, *Ahkamü'l-üsra fi'l-islam*, (Beyrût: Darü'l-Camia, 1403).

ŞEVKÂNÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed Şevkânî San'ânî Yemenî, *Kaşrü'l-velî 'alâ hadîsi'l-velî*, thk. İbrahim Hilal.

ŞÂZELÎ, Dr. Hasan Şâzeli, *el-Velayetü ale'n-nefs*, (Kahire: Darü't-tabaati'l-muhammediye, 1399-1973).

ŞİRBÎNÎ, Hatîb, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb Şîrbînî Kâhirî (ö. 977/1570), *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, (Beyrût-Lübnan:Darü ihyaü türasi'l-arabi).

TABERÎ, Muhammed b. Cerîr b. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî Taberî (ö. 310 h.), *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, thk. Dr. Abdullah b. Abdulmuhsin Türkî, (Daru'l-hicr, 1422/2001).

ŞEVKÂNÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed Şevkânî San'ânî Yemenî (ö. 1250 h.), *Fethu'l-kağîr*, (Beyrût- Dîmaşk:Darü İbn Kesir – Darü'l-kalemü't-tayyib, -1414 h.).

TİRMİZÎ, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezîd) Tirmizî (ö. 279 h.), *Süneni't-Tirmizî*, thk. Muhammed Nasıruddin Albani, (Riyad:Mektebetü'l-mearif).

TURTUŞÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Velîd b. Muhammed b. Halef el-Fihri, *Sirâcü'l-mülûk*, (Bulak, 1289-1872)

Necmeddîn Suleyman b. Abdul'kavî Tûfî Hanbelî (Ö.716), *Şerhu Muhtasaru'r-Ravda*, thk. Muhammed b. Târik b. Ali favzânî.

Dr. İbrahim b. Sâlih b. İbrahim Tanem, *Velâyetü't-Tadîb el-Hâsat fi'l-Fikihi'l-İslamî*.

İbn Haldûn Abdurrahman b. Muhammed b. Hadûn Ebû Zeyd veliyiddîn Hadremî İşbilî, *Mukaddime İbni Haldûn*, thk. Ali Abdulvâhid Vâfi, (Mısır: Darü'n-Nahdat'ül-Arabiyye).

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğa*, thk. Muhammed Basıl, (Darü'l-kütübü'l-ilmîyye, Beyrut, 1998).

Necmeddîn Suleyman b. Abdul'kavî Tûfî Hanbelî, *Risâlet'ün fi Riâyeti'l-Maslahat*, thk. Dr. Ahmed Abdurrahim Sâyih.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed Hârizmî, *el-Keşşâf 'an haķâ'iki ğavâmizi't-tenzîlve'uyûni'l-eķâvil fi vücûhi't-te'vil*, thk. Abdürrez'zak Mehdî, (Beyrût:Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî).

Prof. Dr. İsmail Karagöz, *Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri Açıklamalı ve KırukMeâli*, (Ankara: Kar, 2020).

İbn Âşûr Muhammed Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir Tûnisî, *Tahrîrû'l-ma'ne's-sedîd ve tenvîrû'l-'akli'l-cedîd min tefsîri'l-kitâbi'l-mecîd*, (Tûnus:Darü'd-Tûnisî, 1984).

Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. kuteybe, *el-İmame ve's-Siyâse*, thk. Tâhâ Muhammed Zîni, (Müessesetü'l-Halabî ve Şerikâh'u Li'n-Naşri ve't-Tevzî).

Ebû Muhammed İzzeddîn Abdülazîz b. Abdüsselâm b. Ebül'Kâsim Sülemî, *Kavâidü'l- Ahkâm fî Masâlihil el-Enâm*, thk. Mahmûd İbni't-Talâmîz Şinkîtî, (Beyrût- Lübnân: Darü'l-Meârif).

Câbî, Bas'sâm Abdü'l-Vahâp Câbî, *Mecelle-İ Ahkâm-l Adliyye fikh'ül- Muâmelât fî'l-Mezhabi'l-Hanefiyyi*, (Beyrût- Lübnân: Daru İbni Hazim, 1432-2011).

Elmalılı M. Hamdi Yzır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, (Yenda: Cağaloğlu/İst.).

İbn Kayyimü'l-Cevziyye, Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyup b. Sa'd Züraî ed-Dimaşkî, *et-Turuku'l-Hukmiyye fî's-Siyâset's-Şer'iyye*, thk. Nâyif b. Ahmet Hamd, (Cid'da: Mecma'l-Fıkhü'l-İslâmî, 1428).

Dr. Muhammed b. Gâlibü'l-Umarî, *Tâatü Ulâte'l-Emri vema yecibü lehüm mine'l- Hukuk*,